

PÉCSI SZEMLE

városthörténeti folyóirat

1998.

ősz-tél

PÉCSI SZEMLE

1998. I. évfolyam

ŐSZ - TÉL

Főszerkesztő

ROMVÁRY FERENC

Szerkesztők

HUSZÁR ZOLTÁN, ROZS ANDRÁS, SÍKFŐI TAMÁS

Szerkesztőségi munkatárs

BUJDOSÓ EMÓKE

Szerkesztőség: 7626 Pécs, Búza tér 8.

telefon, üzenetrögzítő, telefax: 72/334-811

Kiadja a Pécsi Direkt Kft. ALEXANDRA KIADÓ

telefon és telefax: 72/315-529

*

Alapító:

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata

Támogatja:

Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzatának Kulturális Bizottsága

és a Polgári Kör Pécs

Felelős kiadó: Matyi Dezső

*

Megjelenik negyedévenként (1998-ban két dupla szám)

Kapható:

Az újságárusító pavilonokban, a Csontváry Múzeumban, a Zsolnay

Múzeumban, a Várostarténeti Múzeumban, a Néprajzi Múzeumban,

a Baranya Megyei Levéltárban,

a Művészetek Házában,

a Pécsi Galériában, a Parti Galériában,

a Városi Kulturális Központ Információs Irodájában,

a Betűdsungelben, az ABcD Áruházban és a Seneca könyvesboltban

Előfizethető:

az Alexandra Kiadónál

7630 Pécs, Alkotás utca 3.

Éves előfizetői díj: 600.- Ft.

*

A szedés a szerkesztőségben, a tördelés a Reproflex Nyomdában történt

Készült 1000 példányban, B5-ös formátumban, Helvetica betűvel

Nyomtatta a Reproflex Nyomda Kft.

Felelős vezető: Misángyi Károly ügyvezető igazgató

Index: 25-907, ISSN 1419-290X

PÉCSI SZEMLE

várostörténeti folyóirat

1998.

ősz-tél

PÉCSI SZEMLE

KOVÁCS ORSOLYA

ÓRA-KÚT A VÁROSHÁZÁN
ZSOLNAY VILMOS EMLÉKEZETÉRE

1998. október 1-jén avatták a pécsi városháza előcsarnokában azt az óra-kutat, amelyet a Zsolnay Porcelángyár Rt. és Pécs városa Zsolnay Vilmos születésének 170. évfordulója alkalmából állított. Az óra-kút előtörténete rövid: 1997 decemberében a gyár akkori igazgatója, dr. Ábrahám Ferenc vetette fel egy dr. Páva Zsolt polgármesternél tett látogatása során az ötletet, hogy a megemlékezésnek ezt a város és a gyár szempontjából egyaránt hasznos és maradandó módját válasszák.

A megállapodást követően Szomolányi Ildikó, a pyrogránit üzem vezetője kérte fel Keményffy Gábor keramikusművészt, akit hosszú munkakapcsolat fűz a Zsolnay gyárhoz, nézze meg az épületet és tegyen javaslatot egy pyrogránit díszmű elhelyezésére. Keményffy elképzelése volt az előcsarnokban elhelyezendő óra-kút. Mindkét típus köztereken való felállítása hosszú történeti múltra tekint vissza, együttes alkalmazásuk azonban ritka, a Zsolnay gyár történetében pedig példa nélkül álló.

1998 februárjában a művészeti zsűri Keményffy öt terve közül választotta ki azt, amely végül kivitelezésre került.

Az óra-kút felépítése hagyományos: két pillérszerű elem fogja közre a kútkávát, kezei felül az órát. Az építmény oromzattal záródik. Szimbolikája jól ismert elemekre épül, mindenki számára olvasható. Az oromzaton lévő plasztikus nap-motívum a fényre, maga az óramű a pontosságra, a hal alakú vízköpő a termékenységre, a jólétre utaló jelkép.

Jelképes az anyag, illetve a technika is. A pyrogránit és az eozin Zsolnay Vilmos nevéhez fűződő találmányok, amelyeknek jelentős szerepük volt a gyár hírnevének megalapozásában. Az eozin technika szokatlanul gazdag színskálán való alkalmazása szintén Keményffy Gábor érdeme. Maga kísérletezte ki a különlegesen szép fémes-szürke, kék, zöld, meleg bordó árnyalatokat. Kevésbé szerencsés a kútkáva mázának megválasztása: a türkiz színű máz a jelenleg gyártott pyrogránit jellegzetessége ugyan, de a sok eozin mellett az eozin alpmáz színét idézi fel, ezzel a befejezetlenség érzetét keltve.

Az oromzaton és a pillérekén alkalmazott dekorációs elemek a gyár, még inkább az építészeti kerámiagyártás fénykorának jellegzetes stílusára, a szecesszióra utalnak. Ezen belül a geometrizáló, bécsies és a népi díszítőművészet formakincséből építkező ún. magyaros szecessziós formavilág elemei egyaránt fellelhetők a díszítmények között. Ezek együttes alkalmazása a Pécs jelenkori építészetére általában jellemző eklektika visszatükröződései, amelyeknek esztétikai értéke vitatható ugyan, adekvát volta azonban annál kevésbé.

Keményffy Gábor: Óra-kút, 1998.

GÁBOR OLIVÉR

ÉVEZREDES SZENT HELYEK PÉCSETT I. SZENT ISTVÁN TÉR

Vannak helyek, melyeket akár évezredek át, a világ változásaitól függetlenül is nagy tisztelet övez. E tisztelet, mely néha a vallások változását is elbírja, két okból eredhet. Vagy hagyományőrzésből, vagy pedig pusztán a hely különös voltából fakadóan. Pécssett és környékén mindkettőre akad egy-egy példa. Az egyik a Szent István tér, a másik a Jakab-hegy.

Az őskorban a legősibb szent helyek valószínűleg egyediségüknek, vagy valamely hozzájuk kötődő csodás eseménynek köszönhetőek megjelölt voltukat. Az ember néha tabuként tisztelve messze elkerülte ezeket, máskor azonban visszajárt gyönyörködni, emlékezni és gondoskodott is róluk. Így alakultak ki a szent ligetek, a szent források és a szent fák. Majd építményeket emeltek. Ezek eleinte kövek, földhalmok, vagy sírjelzők voltak, később pedig kápolnák, templomok, síremlékek. A közös az volt bennük, hogy a többi helytől jól megkülönböztetett jelzésekkel elkülönítve, egy-egy embercsoport számára a puszta látványnál jóval többet, valami evilágon túlit jelentettek.

Most a Szent István tér régebbi szakrális történetét ismertetem. Az állandó felsorolás elkerülése érdekében ide értem a Dóm teret is, ahol ma a székesegyház¹, a püspöki palota és a káptalani levéltár épülete áll. A tér történetének vizsgálata nem mentes Pécs város 5-9. századi nevét is érintő tudományos vitáktól sem. A probléma abban keresendő, hogy a jól ismert ókeresztény temető használata, és a középkori püspökvár létesülése közötti csaknem hat évszázados időszakban, a népvándorlás idején az itt szórványosan megtelepedő népek semmiféle vallási érzületet nem tápláltak a terület irányában. Sőt, az egykori sírkamrákat lakásként használták, a mauzóleum falához kemencét építettek. Így nem vitatható, hogy az ókeresztény temető épületei ekkor, ha romosan is, de még álltak. Ugyanakkor, bár erről írásos adat ebből az időszakból nem maradt fenn, egy későbbi feljegyzés tanúsága szerint az egyházi hagyományok is megőrizték ezen időszakban a város szakrális eredetű nevét. Ezen irat pécsi vonatkozásának adatával nem minden kutató ért egyet. Véleményem szerint azonban a megmaradt romos épületeknek, és az egyházi emlékezetnek köszönhetően, több évszázaddal a római kori temető 5. század eleji felhagyása után tudatosan, nem véletlenszerűen helyezték ide a 11. századi keresztény központot. Ezen a nézetten volt Gosztonyi és Fülep Ferenc is. Tehát a népvándorlás korában is létezett az egyházi köztudatban a hely szent jellegének kontinuitása.

A Szent István tér esetében, eltérően a Jakab-hegytől, a tér szakrális jellegét nem a terület különös szépsége, vagy előnyös volta, hanem a *laudatores temporis acti*² őrizték meg. Kevésbé fellengzősen fogalmazva: a belső egyházi harcoknak köszönhetjük a terület 9. századi megemlítését. Az persze vitathatatlan, hogy a tér szakrális története mindvégig keresztény jellegű volt.

Pécs város római elődjét, **Sopianaet** valamikor az első században alapíthatták a rómaiak, de az esetlegesen kelta eredetű neve, és néhány kelta régészeti lelet arra utal, hogy a városnak már korábbi településelődje is lehetett, de különösebb szakrális jelleg nélkül.

¹ 1991. óta a székesegyház „bazilika minor” rangra emelkedett. A félreértés elkerülése végett mindenütt a megszokott székesegyház elnevezést használom

² Régi idők magasztalói

A római uralom első századaiban, a pogány valláshoz kapcsolódóan, a pogány rítusú hamvasztásos temetkezés dominált. Ilyen pogány temetőt Pécssett azonban még nem sikerült feltárni. Meglétére csak a fennmaradt, korabeli sírkövek utalnak. Nem kizárt, hogy a Szent István tér környékén, az akkori Sopianae városán kívül is volt egy ilyen pogány temető, amely esetben ez lenne a *sacrum loci*³ első megjelenése. Megjegyzendő, a felszentelt ókeresztény temetők általában elkülönültek a korábbi pogány temetőktől. Az egyetlen régészeti bizonyíték más vallás jelenlétére a Katona Győr Zsuzsa által feltárt Vörösmarty utcai zsidó nő sírja, őt azonban a keresztény sírokhoz hasonlóan, régészeti szakkifejezéssel élve, ún. csontvázas rítussal temettek el.

A kereszténység már a 3. században elterjedt Pannoniában. Ezt bizonyítják a korai püspöklista és mártírtakták, de legfőképpen az, hogy Szent Pál *Mursán*⁴ is térített az 1. században. Az igazi térhódítás azonban Constantin rendelete utánra tehető⁵. Ekkor a már engedélyezett vallás hívei birodalomszerte lerombolták a pogány szentélyeket, és hivatalosan is használhatták a valószínűleg már korábban felszentelt temetőket. A pécsi ókeresztény temető sírjainak többsége is 4. századi. Ez a temetkezőhely tehát a *sacrum loci* első markáns megjelenése. A fennmaradt, restaurált emlékek egy részét a nagyközönség is megtekintheti, a tárgyi anyagot a pécsi régészeti múzeum kiállításán, a festett falú, de ma már felszíni résszel nem rendelkező sírépítményeket pedig a helyszínen⁶. A székesegyház előtti Péter-Pál sírkamra restaurálása jelenleg is folyik. Sajnos a Gosztonyi által feltárt, majd visszatemetett *cella septichora*, a káptalani levéltár átjárója alatt, egyelőre nem bemutatható.

E hajdani temetői építmények legjelentősebb látnivalói maguk a sírkamrák, és bennük az ó-, és újszövetségi jeleneteket néha személyes motívumokkal variáló falfestmények. Ezek Magyarországon annak ellenére egyedülállóak, hogy művészi színvonaluk már nem éri el a birodalom korábbi freskóinak színvonalát.

A következő biztos pont a tér szakrális történetében, államalapító Szent István királyunkhoz kötődik. A *Quinqueecl.* formula⁷ ugyanis a legkorábbi középkori magyar helynév, melyet az ezredfordulóról ismerünk. Szent István hamisított oklevelében szerepel, megjelölve az általa alapított püspökségek egyikének, a pécsinek a központját is. A város elhagyult régi neve, Sopianae, és Pécs középkori szláv eredetű neve mellett meglepőnek tűnhet az újabb helységnév felbukkanása. Ugyanakkor mint újdonsült püspöki központ természetesen jogosan kaphatta e nevet a királytól. Ugyanis a név mellett szereplő *vocabitur* ige jövőidejű, azaz maga a király rendelhette el, hogy azontúl így hívják az immáron kereszténnyé lett várost.

E püspöki központban a középkor folyamán kiépült a székesegyházat is magában foglaló püspökvár, melyet a várostól belső várfal választott el. A terület a török időket nem számítva máig folyamatosan megtartotta egyházi funkcióját, sőt egész egyházi városnegyed épült ki mellette. Élt itt olyan országhírű személyiség, mint Janus Pannonius, és olyan, a város felvirágoztatására is nagy gondot fordító püspök, mint Klimo György.

A terület előkori és középkori szakrális használatában voltak egyezések és különbségek egyaránt. Az ókeresztények elsősorban temetőt létesítettek itt, ezt a kápolnák, vagy kis templomok csak kiegészítették. A középkorban viszont inkább az egyházmegye irányí-

³ A hely szentsége

⁴ Eszék

⁵ Krisztus után 313-ban

⁶ A *cella trichora* és az ún. Korszós sírkamra az egyház gondozásában, míg a mauzóleum és az Apáca utcai apszisos záródású kis templom a múzeum gondozásában vannak

⁷ Öt egyház, vagy öt templom

tásának központi épületei domináltak, illetve dominálnak mindmáig, időnként kiegészülve a bazilikán kívüli kisebb templomokkal. Az idetemetkezés szokása is folytatódott, például a Szent István tér 17-19 alatt megtalált 11. századi templom körül. Általánosságban azonban a középkorban nem a temetkezési cél dominált itt. Az ókeresztény temető kiemelt helyein, a felszíni épülettel rendelkező sírokba a kereszténység kiemelkedő hitvallóit temették. Akik pedig biztosak akartak lenni abban, hogy haláluk után a paradicsomba jutnak, azok minél közelebb temetkeztek a mártírokhöz, a szentekhez, a püspökökhöz. Olykor egyenesen az ő sírjaikba. A *mauzóleum* sírkamrája például eredetileg egy személy számára készült, mégis több mint tíz ember csontjai kerültek elő innen, köztük valószínűleg nőké is, három szarkofággal együtt. Ugyanakkor a temetőben minden keresztény helyet kaphatott. A középkorban a székesegyház altemploma számított kiemelkedő temetkezési helynek. Az idetemetkezést viszont az egyház már bizonyosan szabályozta, és csak a valóban kiemelkedő személyiségeknek, például püspököknek juthatott itt hely. Így kerülhetett ide az a sír is, amelyet Kárpáti Gábor nemrég talált meg, és amelybe valószínűsíthetőleg Janus Pannonius⁸ került. A krónikák szerint Orseolo Pétert, Szent István utódját is ide temették. A két korszak temetkezései között tehát az volt a közös, hogy az idetemetettek hite szerint e megszentelt földön keresztül vezetett az út a paradicsomba, mégpedig minél kiemeltebb helyen volt a sírjuk, annál könnyebben. Az ókeresztény falfestményeken még jól látszanak azok a szőlőindák és rácsok, melyek a falra festve körülveszik az egyes sírokat. Ezek a paradicsom határait jelképezik, vagyis aki a sírban fekszik, az már bejutott oda.

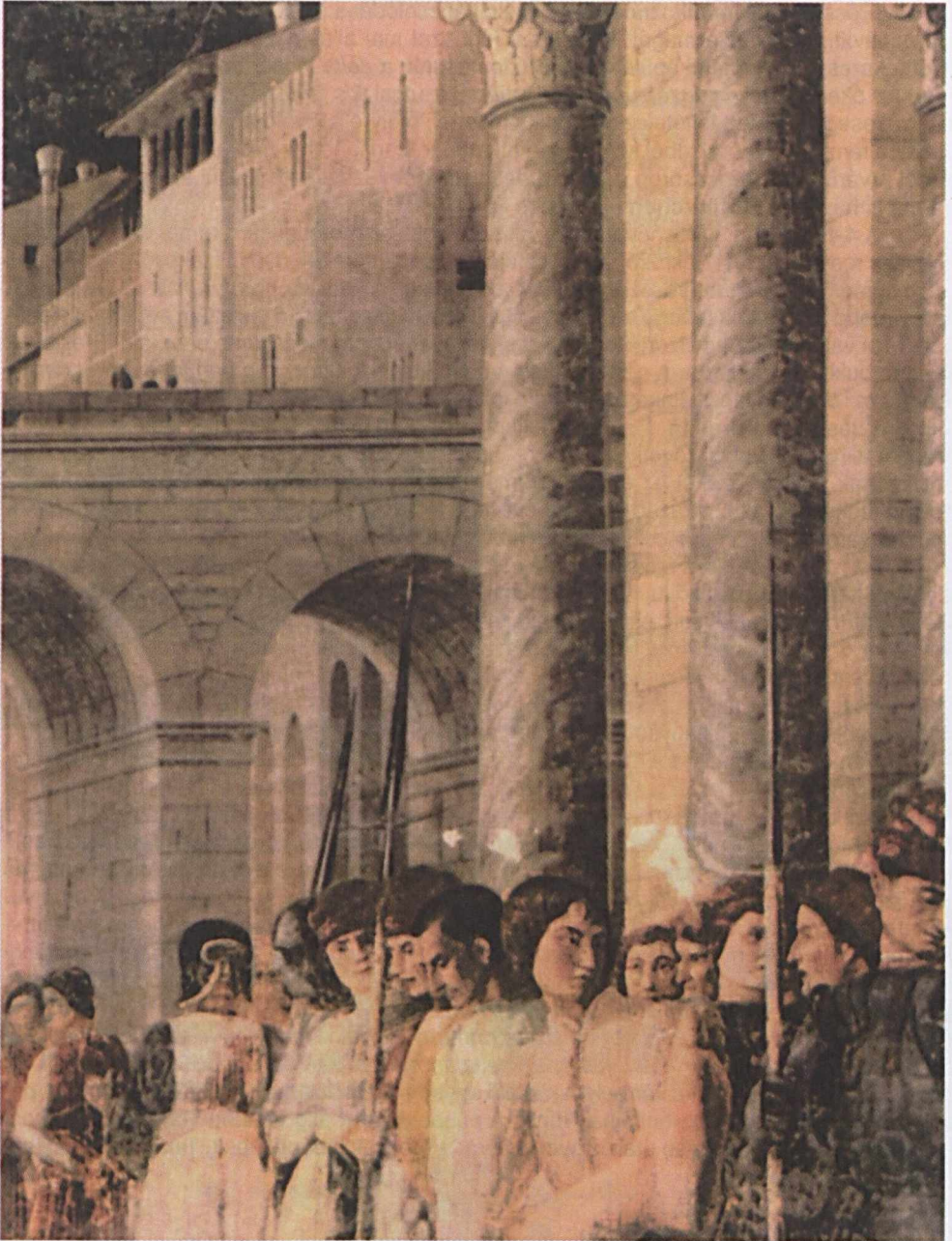

Pécszet az egyház által kölcsönzött jellege révén hívták a középkortól kezdve **Fünfkirchennen**, **Peti Kostoljenek** és később **Öt Toronynak**. Az ötös szám tehát kitartóan jelen volt a város nevében, mégpedig továbbra is keresztény vonatkozásban. Így az a kérdés, hogy a szentistváni, legelső biztos formulának (*Quinqueecl.*) volt-e valamiféle előzménye? Szerintem igen.

Az 5. század huszas éveiben Pannoniában véget ért a római uralom. A terület fölötti ellenőrzést a hunok vették át, míg a lakosság ekkor a romanizált maradékokból és az újonnan letelepült hunokból, germánokból és alánokból állott. A továbbiakban pedig még langobárdok, avarok, bolgárok, szlávok és magyarok gyarapították az ideérkező népeket. Bár azt nem lehet mondani, hogy a barbárokra nem hatottak a keresztény tanok, mégis, Pannonia-szerre elhagyták a keresztény temetőket. Így történt ez itt is. Csakhogy a városnak ekkor már feltehetően nem **Sopianae**, hanem **Quinque Basilicae**⁹ volt a neve.

⁸ Kárpáti Gábor: Hová temették Janus Pannoniust? Fél évezredes rejtély. In: Pécsi Szemle, 1998. Tavasz-Nyár, 21.p.

⁹ Öt templom

Andrea Mantegna (1431-1506): Szt. Kristóf holttestének elszállítása, 1457. fresco. Padova, Eremitani templom Ovetari kápolnája (részlet)

E név Pécsre való vonatkoztatása, és összekapcsolódása a 11. század eleji *Quinqueecl.* formulával, szinte adja magát. Ugyanis a régészet mai állása szerint négy nagyobb, kiásott ókeresztény temetői épületről van tudomásunk: a *cella trichoráról*, a *cella septichoráról*, az ókeresztény *mauzóleumról* és az Apáca utcai *kis templomról*. Ezek kiegészülve a székesegyház alatt feltételezett ötödik épülettel, melyre a kiváló építész, Gosztonyi Gyula az altemplom alaprajzából következtetett, nyugodtan lehetnek már az 5. században névadói a városnak. Végsősoron a *Quinqueecl.* megnevezésen keresztül innen származhat a ma is használt **Fünfkirchen** elnevezés is.

A 4-5. századi városnév változások nem voltak ismeretlenek a római birodalomban. Vallási meggondolást tükröző átkeresztelésre is van példa. Dunaszekcsőn az eredeti *Lugio* név bizonyulhatott rossz előjelűnek, és helyette a kedvezőbb *Florentia* vált hivatalossá. A gond azonban az, hogy a *Quinque Basilicae* név, azaz az 5-ös szám első megjelenése Pécs város nevében bizonyíthatóan csak az avar uralom megszűnte után, a 870-es évek végén bukkan fel először. A név egyetlen megemlézése a *Conversio baguariorum et carantanorum*¹⁰ című egyházi vitairatban lelhető fel, melyet Aldwin érsek saját egyházmegyéjének kiterjesztése érdekében írt. Csakhogy ekkorra az eredeti öt templomnak leginkább csak a romjai állhattak. Ebből következtethetünk arra, hogy ez a városnév még abból az időből származik, amikor ezeket az épületeket még eredeti rendeltetésük szerint használták. Ez pedig legkésőbb az 5. század első két évtizede lehetett. Maga a név pedig, egy elnépteledett város egykori neve csakis az egyházi iratokban maradhatott fenn a 870-es évekig.

Az az elképzelés is figyelmet érdemel, mely szerint a város nem az ókeresztény épületekről kapta 4-5. századi új nevét. Simonyi Dezső¹¹ szerint a 3. században hitvalló keresztény mártírokként kivégzett, és esetlegesen itt eltemetett négy, vagy öt szentté vált kőfaragó emlékét őrzi az ötös szám¹². Ez a teória azonban nehezkesebb, mint a temetői épületeket alapul vevő. A *basilica* szó ugyanis épületet, templomot jelentett akkor. A név tehát csak abban az esetben lenne köthető az öt mártírhoz, ha ők öt külön sírt, illetve kápolnát kaptak volna. Továbbá az sem bizonyított még, hogy az öt kőfaragó tisztelete valóban kialakult-e itt.

Van még egy névadat a népvándorlások végéről, amelyben szerepel az ötös szám. Ez mindenképpen későbbi a *Quinque basilicae* megnevezésnél, de mivel Arnulf király 885-ös oklevelének későbbi hamisítványáról van szó, nem tudni, hogy megelőzte-e a 11. századi szentistváni formulát, vagy későbbi annál. Az itt szereplő városnév a **V. aecclesias**.

Ha időben előre tekintve keresünk tárgyi bizonyítékot az ókeresztény temető és a középkori püspöki vár összefüggéseire, akkor Gosztonyi Gyula észrevétele a legfigyelemreméltóbb: *...a domboldalról aránylag nem nagy távolságról már a vár belterülete áttekinthető. E tény egyik legfontosabb bizonyítéka annak, hogy a vár nem tervszerű haditechnikai elgondolás eredménye, hanem függvénye azoknak a már említett ősi adottságoknak, melyek a püspökség szentistváni székesegyházának helyét is kijelölték. És mintegy determinálták a püspökség védelmét célzó erődítmény helyét, amelynek kiépítése, továbbfejlesztése kényszerű, már eleve jóformán céltalannak látszó kísérlet volt...*¹³ Az említett ősi adottság természetesen a vár helyét kijelölő egykori ókeresztény temető volt. A hátrány pedig, amely ebből adódik, óriásinak tűnik. A püspöki várat alig lehetett védeni, pláne nem a löfegyverek megjelenése után, ugyanis a vár a Mecsek lábánál épült. Talán ezért van az,

¹⁰ A bajorok és karantánok megtérése

¹¹ Simonyi Dezső: Pécs "Quinque ecclesiae" nevének eredetéhez. In: Antik Tanulmányok. 6. 1959. 87-103.p.

¹² Öt egyház?

¹³ Gosztonyi Gyula: A pécsi vár. Pécs Sz. Kir. Város Majorossy Imre Múzeumának Értesítője. 1939-40. 60.p.

Bécsi Képes Krónika, készült 1360 körül. A kódex P iniciáléjában Orseolo Péter, Szt. István utódja látható, akit a Képes Krónika szerint Pécssett, a Szt. Péter székesegyházban temettek el. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár.

hogy a pécsi vár védelméhez egyetlen igazán jelentős haditett sem fűződött.¹⁴ A vár védői 1543-ban a törökök ugyanúgy megadták magukat, mint ahogy 1686-ban a török is átadta a várat Bádeni Lajosnak. A kuruc időkben mind a kurucok, mind pedig a rácok is elfoglalták. Biztosnak látszik tehát, hogy valami erős kötődés, nyilván az ókeresztény hagyomány eredményezte ezt a rendkívül előnytelen helyválasztást.

1986-87-ben Kárpáti Gábor a Szent István tér 17-19. telkén egy újabb templom maradványait ásta ki. Bár ennek a templomnak ma már csak néhány köve maradt fenn, a körülötte lévő sírok leletei alapján csaknem bizonyosan állíthatjuk, hogy legkésőbb a 11. században már állott. Ez is újabb megerősítése annak, hogy e területnek államalapításunk korában már eleve szakrális szerepet szántak. Egyébként ma is két templom található a téren, csakúgy mint a 11. században. A székesegyház majd ezer éve áll, az apácateplom pedig a 19. század közepén épült.

A legdöntőbb érvet a *cella trichora* szolgáltatja. Az épületet még maguk az ókeresztények emelték. Belső falfestményei többretegűek. Először a római korban festették ki, utoljára viszont a 11. században. Azaz létezik egy olyan ókeresztény épület, mely használható állapotban volt a püspöki központ helyének kijelölésekor a 11. században. Hasonló bizonyíték, hogy a régészek által I. számúnak elnevezett ókeresztény sírkamra fölé, a székesegyház délkeleti tornyának tövében egy románkori kápolna épült. Ilyen jellegű hagyományörzésre Savaria–Szombathely esetében is találunk példát.

A tér már a 3. század végétől jelentős szerepet játszott a város életében. Olyannyira, hogy Pécs áttételesen innen kaphatta máig élő, nem magyar neveit is. Annak bemutatására, hogy az ötös szám mennyire kitartóan végigkíséri a város történetét, álljon itt egy felsorolás a valós és feltételezett nevekről és névjelentésekről! Az első kettőt nem számítva mindegyik kapcsolatba hozható a vizsgált területtel.

1. A **Sopianae** név már eleve többes számú alak.
2. Az *Itinerarium Antonini*¹⁵ alapján a Sopianae **öt** fontos út csomópontjában feküdt a római korban.
3. Simonyi Dezső szerint a 293-ban mártírhalált halt négy, vagy öt kőfaragó mártírt itt temették el, és innen ered a **Quinque basilicae** 9. századi városnév.
4. A 870-es években keletkezett *Conversio baguariorum et carantanorum* című egyházi vitairat által említett **Quinque basilicae** megnevezést velem együtt több kutató is Pécsre értelmezi.
5. A 855-ben keletkezett Arnulf-féle okirat 11. századi átiratában szereplő **V. aecclesias** megnevezés is Pécsre értelmezhető.
6. A **Pécs** városnév esetleges összefüggése a szláv pet=öt szóval.
7. A pécsi püspökség alapítólevelében szerepel a **Quinqueecll.** megnevezés.
8. A pécsi püspökség **öt** esperességből állt.
9. Pécs német neve a középkorban is **Fünfkirchen**, azaz öt templom volt, és ma is az.
10. Pécs szláv nevei a középkorban **Peti Kostolje**, illetve ennek változatai voltak.
11. A legkésőbbi maga az **Öt torony** megnevezés.

A kezdetben valószínűleg titokban használt kis keresztény temető szakrális hagyományai tehát tovább éltek és élnek a *hely szellemében*. A feltámadásban hívő ókeresztények bizonyosan számítottak is erre. Végző soron az oly sok hagyománybeli összefüggés nyilvánvalóvá is teszi, hogy a hely szent jellegével folyamatosan számoltak a római kor után. Néha csupán az egyház, de legtöbb esetben a világi irányítás és a város lakói is. Így méltán válhatott az itt található, talán római alapokon nyugvó székesegyház Pécs egyik jelképévé. A terület pedig ma már nevében is tovább őrzi vallási jellegét: Szent István tér, Dóm tér.

¹⁴ 1541-ben Athynay Simon megvédte a várat, 1664-ben a belső vár ellenállt Zrínyi ostromának

¹⁵ Császárkori útvezető

SÁNDOR MÁRIA

A KÖZÉPKORI PÉCSI EGYETEM HELYE ÉS ÉPÜLETE

Közép-Európában a 14. század közepe az egyetemalapítások ideje. 1348-ban IV. Károly császár Prágában, 1364-ben Nagy Kázmér lengyel király Krakkóban, 1365-ben IV. Rudolf Bécsben, 1367-ben pedig Anjou Nagy Lajos Pécsen alapított egyetemet. Ezek az egyetemek a magyar kivételével az uralkodó székhelyén alakultak. V. Orbán pápa 1367. szeptember 2-án Viterbóban jóváhagyólag engedélyezte a pécsi egyetem alapítási kérelmét. Az egyetem fenntartására a Rajna-Pfalz-i (bergzaberni) származású Vilmos pécsi püspök vállalta és adott számára helyet a püspökvárban. Az egyetemi vizsgák vezetését és elfogadását a pápa ugyancsak a pécsi püspökre bízta. Az egyetem helyének kiválasztását részben az indokolta, hogy Pécs a szomszédos déli területek vonzáskörzetének központja volt, másrészt Vilmos pécsi püspök személyes jó kapcsolatban állt mind a pápával, mind pedig a magyar királlyal.

Vilmos püspök után még Alsáni Bálint egyetemi kancellár szerepléséről van tudomásunk az 1386-89 közötti időszakból. A 14. század végére azonban az egyetem mint egyetem megszűnt. 1543-ig a török foglalásáig *scola maioris ecclesiae*, székesegyházi iskola működött az épületben.

Az egyetem épületének a helye az 1900-as évektől kezdődően foglalkoztatja az egyetemtörténeti kutatókat. Békefi Remig Evlia Cselebi török történetíró leírása alapján az egyetem épületét a székesegyház közvetlen közelében feltételezi¹. Evlia Cselebi az alábbiakat írja: *Többi között az isteni Eflatunnak (Platon) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolája... A korábbi időben ebben a főiskolában keletről és nyugatról több tanuló lakott... jelenleg azonban e szobácskákban várkatonaság lakik s a lakosokkal szórakozik.*²

Evlia Cselebi feltevését a későbbi helytörténetírás részben kétségbe vonta. Az első magyar egyetem 600 éves jubileuma kapcsán fellendülő egyetemtörténeti kutatások azonban újraértékelték Evlia Cselebi közlését, és az egyetemet továbbra is a püspökvárba helyezték. Klaniczay Tibor 1974-ben megjelent tanulmánya az egyetem a székesegyház körüli épületek valamelyikébe helyezi.³ Kiemeli Vilmos püspök szerepét az egyetem alapításával kapcsolatban, és személyében látja az első magyar egyetem létrehozóját. E cikknek nem feladata, hogy ismertesse a Vilmos püspök működésére vonatkozó legújabb kutatásokat. Nem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül Székely György 1967-ben írt tanulmányát a pécsi és óbudai egyetemek alapítására vonatkozóan.⁴ E tanulmányában rámutat arra, hogy a pécsi egyetem elhelyezése, legalábbis kezdetben a krakkói egyetemmel volt párhuzamba hozható. Egy 1367-ben keletkezett teológiai-filozófiai kódex szerint ugyanis Nagy Kázmér király, mint alapító és tényleges fenntartó, az egyetemnek, működésének első időszakában, saját várában, a Wavelben adott helyet.

A pécsi egyetem a domonkos renddel, elsősorban azonban a püspökkel, mint egyetemi kancellárral állt szoros kapcsolatban. Így méginkább egyértelmű, hogy az egyetem nem a domonkosok kolostora mellett, hanem a püspökvárban volt. A pécsi egyetem azonban csak a 14. század végéig működött.

¹ Békefi Remig: A pécsi egyetem. Budapest, 1909.

² Evlia Cselebi török világtutató magyarországi utazásai 1660-1664. II. kiadás, Bp., 1985. 231-232.p.

³ Klaniczay Tibor: Egyetem és politika a magyar középkorban. In: Pallas magyar ivadékai. Bp., 1985.

⁴ Székely György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középeurópai egyetem létesítésének összefüggéseiben. In: JPM Évkönyve. Pécs, 1967.

A székesegyháztól északra feltárt középkori épületmaradványoknak az egyetemmel történő azonosítását bizonyítja az is, hogy scola maiorként 1543-ig, a török foglalásáig működött. Ettől kezdve az épületet a törökök, annak 1664-ben bekövetkezett pusztulásáig használták. Így az egyetem helyének szempontjából nem jöhetett számításba a székesegyháztól délre eső terület, ahol Petrovich Ede véleménye szerint – az 1506-ban a már korábban itt állott románkori kápolnához csatlakozva – Szatmári György püspök reneszánsz palotája, az *aedes Satmariae* épült.⁵ A székesegyháztól nyugat-délnyugatra a 14. században pedig már a püspöki palota állott.

Székely és Klaniczay 1985-ben megjelent tanulmányai egyre több bizonyítékkal szolgálnak arra, hogy Vilmos püspöknek, mint királyi kancellárnak is szerepe volt az egyetem szervezésében és létrehozásában. Vilmos prágai szolgálata alatt közelről megismerhette az 1348-ban alapított egyetemet, amely számára például szolgálhatott.

A pécsi püspökvár az 1009-ben alapított székesegyházzal és a püspöki palotával együtt a 11. században alakult ki. A székesegyház mellett az oklevelek 1217-ben említik a Keresztelő Szt. János társaskáptalan kápolnáját. Az oklevelek a várban még egy középkori kápolnáról tesznek említést, amely a székesegyház északi oldalán állott. Ez az oklevelek szerint az Aranyos Szűz kápolnája volt, melyet 1355-ben Poroszlói Miklós püspök alapított. Helyét az írott források *in castro* említik. Egy 1503-ból származó adat *ad latus ecclesiae cathedralis*ként említi. Oláh Miklós, aki Szatmári György pécsi püspök titkára volt, így emlékezik meg a kápolnáról: *Pécs püspöki székhely, terebélyes tölgyekkel borított Mecsek hegy tövénél terül el. Székesegyháza valóban fényes és büszke építmény, az ettől északra fekvő Szűz Mária kápolnában Miklós püspöknek, a püspökök mintaképének sírja látható. A vár alatt terül a gyönyörű város, itt laknak a kanonokok és a lelkészek.*⁶ Az 1503-as forrás a kápolna nyolc oltáráról tesz említést. A korábbi helytörténetírás a székesegyháztól északra több helyre is próbálta lokalizálni a középkori oklevelekben és 18. századi forrásokban is emlegetett kápolnát, amelynek igen nagy jelentőséget tulajdonítottak.

Az 1970-es évek végén a székesegyháztól északra megindult a terület régészeti feltárása. Mint ismeretes, Haüy francia hadmérnök 1687 évben készült térképe⁷ ezen a helyen épületet, illetve kápolnát nem jelölt, így már biztos volt, hogy a kápolnának a török ostromok során kellett elpusztulnia. Ezért volt nagy jelentőségű, hogy ezen a helyen tervszerű ásatások indulhattak.

A kápolna pontos helyét és alaprajzát régészeti feltárás tisztázta. A kápolna egyhájos keletelt szentélye a nyolcszög három oldalával záródik, déli és északi oldalához mellékkápolnák csatlakoznak. Jelentős püspöki és főpapi temetkezőhely is volt. Ide temették a kápolnát alapító Miklós püspököt és az egyetemalapító Vilmost, s az utolsó okleveles adat szerint 1504-ben a várat újjáépítő Ernuszt Zsigmondot. A kápolna pusztulása, belső szobrászati díszének elpusztítása, a sírok feldúlása és kirablása 1543-ra, Pécs török elfoglalásának évére valószínűsíthető.

A szentély északi oldalán az oltár mellett egy falazott sír maradványai voltak megfigyelhetők, amely a templom építésével egyidőben készülhetett, így ez a kápolna alapítójának, Poroszlói Miklós püspöknek a sírhelye lehetett. A másik jelentős sír – amelyből a szoborlelet is előkerült – a szentély hossz tengelyében helyezkedik el. A falazott sír az egyetemalapító Vilmos püspöké lehetett.

⁵ Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. In: JPM Évkönyve. Pécs, 1966.

⁶ Oláh Miklós (1493-1568) főpap, humanista történetíró itt idézett művét 1536-ban írta: Hungaria et Atila. Vindobonae, 1763. Magyarul: Hungaria. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985.

⁷ Joseph de Haüy francia hadmérnök Pécs 1686-os felszabadítása után készített térképet a városról. Eredetije: Karlsruhe, Generallandesarchiv. Másolatban: BML Pécs, Térképtár

A feltárás során a sírgödör aljáról egy tipikus zöldmázás talpastál töredéke került elő. Ez is kétségtelenül azt bizonyítja, hogy a kápolna pusztulása a török kor elején történhetett. A régészeti megfigyelések tanúbizonysága szerint a törökök a sírok kirablásával egyidejűleg törték össze a kápolna belső faragványait, s a törött gótikus faragványokkal, valamint egy reneszánsz vörösmárvány sírfedlap maradványaival töltötték be a sírgödört.

A szoborlelet egyes darabjai, mind a figurális, mind pedig az épületplasztikai töredékek a 14. századból származnak. Az egyik csoportot a kápolnát építtető Miklós püspökhöz köthetjük, aki 1360-ban halt meg. Az építés ideje 1355-1360 közé tehető. A szobrok és faragványok második csoportja Vilmos püspök építő tevékenységével hozható kapcsolatba, így tehát 1361-1374 közé tehető. Ugyancsak ehhez a körhöz kapcsolható az egyetem ásatásánál a nagyteremben megtalált 1367-es egyetemi címer. A szoborlelet a pécsi gótikus emlékenyeg jelentős tényezője és a magyar gótikus szobrászat kiemelkedő emléke. A kápolna, az analógiákat figyelembe véve az egyetem kápolnája volt. Ez indokolja, hogy kitértem a kápolna rövid ismertetésére.

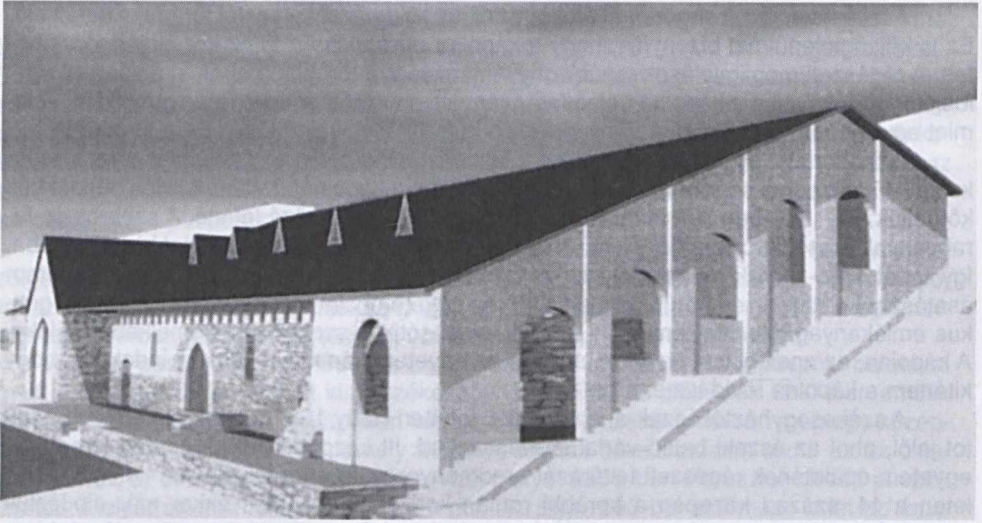
A székesegyháztól északra, a vár keleti felében Haüy 1687-es térképe egy fehér foltot jelöl, ahol az északi belső várfal is megszakad. Itt kezdődött el az ásatás, amely az egyetem épületének régészeti feltárását eredményezte. Ezen a viszonylag keskeny területen a 14. század közepén a korábbi román kori épületegyüttes ekkor már elpusztult maradványai állottak, amint ezt a feltárás eredményei és az ásatási megfigyelések bizonyítják. Az ásatás során előkerült falmaradványok, valamint egy románkori, 12. századi oszlopfő arra engednek következtetni, hogy ezen a helyen a korábbi 11-13. századi püspöki palota állott.

A 14. században a püspöki palotát a székesegyháztól nyugatra, illetve délnyugatra helyezték át. E romok részbeni feltöltésével kialakított teraszon épült fel a már korábban említett Aranyos Mária kápolna. Míg a terület keleti felében a romokat elbontva, annak helyén volt az egyetem épülete, amelynek nyugati fala részben románkori alapokon nyugszik. Minthogy ez utóbbi két épület elhelyezése a püspökvárban, az említett északi romterületen kívül más hely nem volt, ezért választotta Poroszlói Miklós, valamint Vilmos a reprezentatív célokat szolgáló épületek helyéül.

Az egyetem eredetileg egyemeletes épülete a székesegyháztól északra, attól teljesen függetlenül álló – hosszanti tengelyével kelet-nyugati irányban elhelyezkedő – épület volt. Főhomlokzata a székesegyházra nézett, bejárata pedig a déli homlokzat középtengelyében állott. Az épület hossza csaknem 35 m és mintegy 10 m széles tömbként helyezkedett el a belső várfal és a székesegyház között. Földszintjén egy 19 m hosszú nagyterem volt, az aula magna, amelyhez északról az épület teljes hosszában húzódó, több mint 3 m szélességű folyosó tartozott.

A nagyterem keleti és nyugati végéhez egy-egy kisebb terem csatlakozott. Az épület déli homlokzatát keskeny, a 14. századra datálható tölcserébélletes ablaknyílások törték át. Északi homlokzatának ablaknyílásai profilált kőkeretes, vasráccsal ellátott ablakok voltak. Sajnos az ablakokból az épület mai állapota miatt csak egyet tudunk teljesen feltárni. Az ablakok kőkeretének stílusa a 14. század második felére utal, a csehországi, úgynevezett grafikus stílusra. Az épületen in situ előkerült műformák egyértelműen a 14. század második felére határozhatók meg.

Az egyetem épületének északi homlokzati falát az 1664. évi Zrínyi-féle téli hadjárat során berobbantották, amelynek következtében az a folyosóba rogyott be. Ez a robbanás pusztította el magát az épületet is. A romokat azután a törökök feltöltötték, annak helyén ágyúpadot kialakítva. Így érthető, hogy az egyetem épületének helyén 1687-ben Haüy már nem találta ennek nyomát sem. A feltárás során az épület maradványaiból származó leletanyagban előkerültek a földszintet az emelettől elválasztó földem konzoljai, valamint az emeleti padozatot burkoló padlóteglák.

A középkori egyetem elméleti rekonstrukciója (rajz: Szijártó Kálmán)

A feltárt épületnek az 1367-ben alapított első magyar egyetem épületével történő azonosítását azonban nemcsak az épület alaprajzi elrendezésére, és az előkerült in situ műformák stíluskritikai elemzésére, valamint Evlia Cselebi tudósítására alapíthatjuk, hanem ezt támasztja alá az ásatások során az aula magnában, a törökkori szint alól előkerült címerkő is.

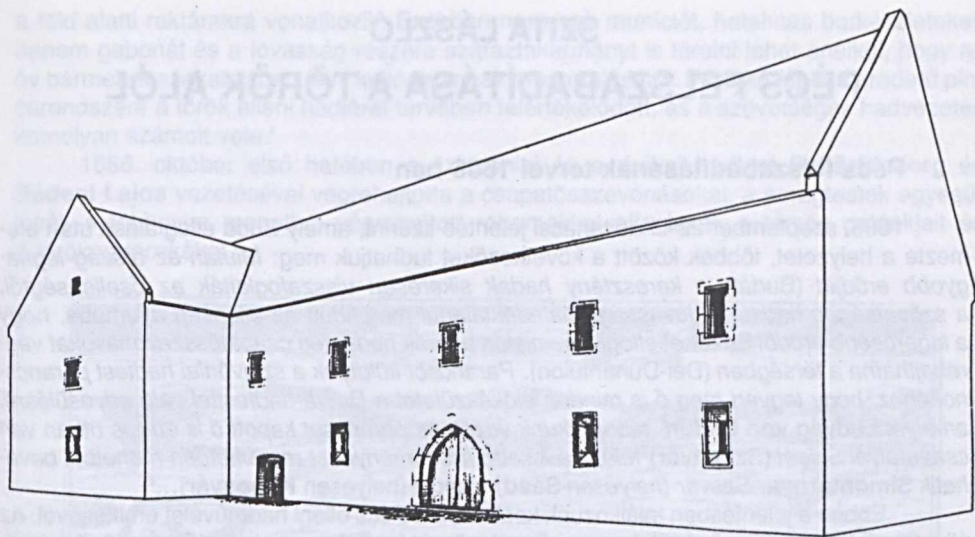
A pajzs alakú, és a 14. századra keltezhető címerkőveken lévő kereszt szárainak végén egy-egy liliom van, szárainak metszéspontjában pedig egymáson keresztbe helyezett két kulcs látható. A címet, jelképrendszerét feloldva úgy értelmezhetjük, hogy a liliomok az alapító Anjou Lajost, a kulcsok pedig Szent Pétert jelképezik, mint akinek tiszteletére épült a pécsi székesegyház. A címerkő mindenképpen az egyetemalapító Vilmos püspökkel hozható kapcsolatba és az alapító-javadalmazó Rajna-Pfalzból származó püspök címere lehetett, amely eredetileg a földszinti nagyteremben, a bejárati ajtó fölött lehetett. A középkori krakkói egyetem gyakorlata szerint ugyanis a rektori jogaron ott szerepel az egyetem mindenkori javadalmazójának, illetve kancellárjának a címere.

Az egyetem épületének feltárásával fontos kultúrtörténeti kérdés oldódott meg. Az egyetemtörténeti kutatás – a fentiekben elmondottak alapján – már korábban is a püspök-várba helyezte el az egyetem épületét, de annak pontos helyét és alaprajzi elrendezését csak régészeti feltárással és kutatással sikerült tisztázni. Az összehasonlító egyetemtörténeti kutatás szempontjából is nagy jelentősége van ennek az együttesnek, mivel a székesegyház, a középkori egyetem épülete és az **Aranyos Mária kápolna** együtt maradt ránk.

Az első magyar egyetem helyreállítása bekerült a 2000 éves millenniumi programtervbe. Az egyetem védőépülete egyben kiállítási tér is lesz. A kiállítás a *középkori egyetem történetét és az Aranyos Mária kápolna gótikus szobrainak* a bemutatását is célozza.

A kiállítás a tervek szerint a helyreállított épületben 2000. szeptember 1-jén, az egyetem alapításának napján nyílik meg.

A munkálatokat támogatja a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, az Országos Műemlékvédelmi Hivatal, Pécs Megyei Város Önkormányzata az általa alapított *Középkori Egyetem Alapítványon* keresztül, amelynek elnöke prof. DR. Flerkó Béla akadémikus, titkára dr. Sándor Mária kandidátus.

*A középkori egyetem védőépületének DK-i nézete
(terv: Schönerné Pusztai Ilona és Schöner László, 1988.)*

Felhasznált irodalom:

- Békefi Remig: A pécsi egyetem. Budapest, 1909.
- Gabriel Astrik: The mediaeval Univ of Pécs and Pozsony. Frankfurt am Main, 1969.
- Petrovich Ede: A középkori pécsi egyetem megszűnése. In: JPM Évkönyve. Pécs, 1966.
- Székely György: A pécsi és óbudai egyetem alapítása a középeurópai egyetem létesítések összefüggéseiben. In: JPM Évkönyve. Pécs. 1967.
- Székely György: A magyar egyetemek és a külföldi egyetemjárás a középkortól Pázmány Péter Egyetem alapításáig. In: Az Eötvös Lóránd Tudományegyetem története 1635-1985-ig. Budapest, 1985.
- Klanciczay Tibor: Egyetem és politika a magyar középkorban. In: Pallas magyar ivadéka. Bp., 1985.
- György Székely: Universitätskänzler in Ungarn des 14-15 Jahrhundert. In: Universitas Budensis 1395-1995. Budapest, 1997. Dercsényi-Pogány-Szentkirályi: Pécs város képei és műemlékei. Bp., 1966.
- Sándor Mária: A pécsi püspökvár a korai és késői középkorban. In: Művészettörténet-Műemlékvédelem. Budapest, 1994.
- Mária Sándor-Győző Gerő: Die Bischofsburg von Pécs. Archäologie und Forschung München. Budapest, 1995.
- G. Sándor Mária: Freilegung der Bischofsburg von Pécs und der ersten mittelalterlichen ungarischen Universität. In: Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 3. 1987.
- G. Sándor Mária: A pécsi püspökvár Aranyos Mária kápolnája. In: Pannonia Regia, Művészet a Dunántúlon. Budapest, 1994.
- G. Sándor Mária: Reneszánsz Baranyában. Budapest, 1984.
- G. Sándor Mária: A pécsi egyetem helye és épülete. In: A magyar iskola első évszázadai (996-1526). Győr, 1996

Tisztelt Pécsi Polgár!

Amennyiben a nemes cél támogatását magáévá tette, hogy első magyar egyetemünk 2000. szeptember 1-jén elkészüljön és a nagyközönség számára a kiállítással együtt látogatható legyen, úgy adományaival szíveskedjék ezt segíteni: 11731001-20121117 Középkori Egyetem Alapítvány

Szerkesztőség

SZITA LÁSZLÓ

PÉCS FELSZABADÍTÁSA A TÖRÖK ALÓL

Pécs felszabadításának tervei 1686-ban

1686. szeptember 22-i haditanácsi jelentés szerint, amely Buda elfoglalása után elemezte a helyzetet, többek között a következőket tudhatjuk meg: *Miután az ország legnagyobb erődjét (Budát) a keresztény hadak sikeresen visszafoglalták az ősellenségtől, a szövetséges hadsereg lovassága haladéktalanul megindult az ellenség nyomába, hogy a legerősebb erődöt Eszékét elfoglalja, mielőtt a török hadsereg csapatösszevonásokat végrehajthatna a térségben (Dél-Dunántúlon). Parancsot küldtünk a szlavóniai hadtest parancsnokához, hogy tegyen meg ő is minden előkészületet a Dráva-hadtesttel való egyesülésre, amelyet Ludwig von Baden¹ tábornokunk vezet, és parancsot kapott ő is erre, s útban van csapataival Sziget (Szigetvár) felé, s a kisebb erődítményeket remélhetően menetből bevetik Simontornya, Sasvár (helyesen Sásd) Kapost (helyesen Kaposvár)...*²

Ebben a jelentésben találkozunk konkrétan a Pécs elleni hadművelet említésével. Az áll a feladatok részletezésénél, hogy az Eszék elleni támadást meg kell előznie a török védelmi rendszerben fekvő kisebb várak elfoglalása, mindenekelőtt a Szigetvár körüli kis elővárak és palánkok. Szigetvár ellen szeptemberben a haditanács nem tervezett hadműveletet, mivel az ostromhoz módszeres előkészítés, komoly gyalogos egység, s mindenekelőtt legalább húsz közepes lövegre, valamint öt mozsárra lett volna szükség. Ezek a tüzfegyverek sem a szlavóniai, sem a drávai hadtestnél ekkor nem álltak rendelkezésre. Mindkettő az elit lovaságra épült. A haditanács meglegedett a térség birtokba vételével, valamint a két legerősebb török végvár, Szigetvár és Kanizsa hadikapcsolatainak megszakításával.³

A katonai felderítés, amelyet Lotharingiai Károly főparancsnok Buda felszabadítása után szorgalmazott a Dél-Dunántúlon, a Starhemberg és Aspremont lovassági ezred révén, megerősítette a térségben egy sikeres hadjárat végrehajtásának realitását. A hadtest parancsnokának küldött haditanácsi rendelet Pécsét, Siklóst és Dárdát, valamint Mohácsot elsősorban azért, mert a ...*jövendő hadjáratban mindkét város és vár a szövetséges csapatok számára hadidepóként jöhet elsősorban számításba...* Siklós és Dárda pedig a közvetlen Eszék elleni hadjárat során jelentene akadályt ebben a hadjáratban, ha továbbra is török kézben maradna.⁴

Délkelet-Dunántúl, s a benne fekvő török végvárak és városok, megerősített palánkok, Buda visszavétele után fontos stratégiai térséggé változott. Ebben Pécs szerepe, mint kiemelt jövendő hadibázis vált fontossá, mivel a város és vár a jelentésben nem kapott elismerést ...*megrongálódott és a török által elhanyagolt állapotban lévő védművei, bástyái, falai miatt...*⁵

Nagy figyelmet érdemel a térség logisztikai elemzése során, amit Pécs hasznosíthatóságáról írtak. *A terjedelmes város, a falon belüli jelentős épületei mind raktározásra, mind a katonaság befogadására igencsak alkalmasak. Külön érdekes megállapítás, ami*

¹ A továbbiakban: Bádeni Lajos

² Bécs, Kriegsarchiv. Turcica. 46-1686-19. Fol. 34-35.

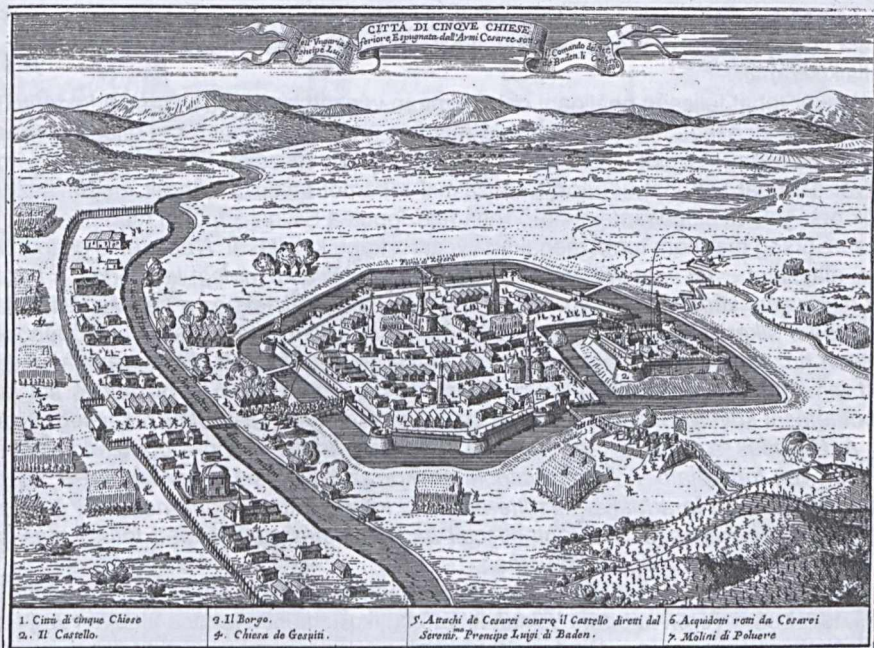
³ Uo. Lásd még Nagy Lajos: A Dél-Magyarországi hadjárat 1686 őszén. In: Budától Belgrádig, Pécs, 1987. 15-23.p.

⁴ Szita László: A török világ vége Baranyában. In: Baranya.1989. 1-2.sz. 27-43.p.

⁵ Bécs, Hadilevéltár. Turcica. 46-1686-24. Fol.11-12.

a föld alatti raktárakra vonatkozik. Ezekben nemcsak muníciót, hatalmas borkészleteket, hanem gabonát és a lovasság részére száraztakarmányt is tárolni lehet anélkül, hogy az év bármelyik szakaszában félni kellene annak megromlásától. Pécs középkori eredetű pincerendszere a török elleni hadjárat tervében felértékelődött, és a szövetséges hadvezetés komolyan számolt vele.⁶

1686. október első hetében a szlavóniai és a drávai hadtest **Schärferberg** és **Bádeni Lajos** vezetésével végrehajtotta a csapatösszevonásokat, a seregtettek egyesülését, s többnyire menetből végrehajtott rohamokkal elfoglalták a térség palánkjait és a török váracskákat.

Pécs 1686. évi ostroma, ism. olasz szerző munkája

A Pécs ellen intézendő támadást megelőzte azonban egy olyan hadioperáció, amely nem szerepelt sem a haditanácsi tervekben, sem az egyesült hadtestek főparancsnokának, Bádeni Lajosnak a terveiben. Ez **Makár János** ezredparancsnok, a szövetséges hadtestben harcoló horvát lovassági elővéd vezetőjének nevéhez fűződik.

Makár János horvát csapatainak támadása, Pécs pusztítása

A Makár-vezette csapatok támadásának sok vitát kiváltó előzménye volt, hogy a drávai és a szlavóniai hadtest lovassapatainak vonulása roppant mostoha körülmények között történt. Az őrgróf egyik jelentésében többek között utalt arra, hogy a lovak ellátása

⁶ Vass Előd–Szita László: A török hódoltság alatti város és a felszabadító háborúk 1526-1686. In: Pécs ezer éve (1009-1962). Pécs, 1996. 99-102.p.

szinte lehetetlenné vált, de a legénység is nélkülöz, mert a térségben alig akad lakott település, így azok a hadellátásból egyáltalán nem vehették ki a részüket, mivel saját élelmezésüket sem tudják megoldani. A lovasság különösen száraztakarmányban szenvedett nagy hiányokat. A haditanács a horvát bán részére küldött parancsában hangsúlyozta, hogy a terepet jól ismerő horvát egységek biztosítsák, akár zsákmányolás útján is a gyorsan haladó császári lovasság élelmezését. A bán részint a károlyvárosi csapatok közül Ivánovics ezredest, továbbá Voinovics ezredest küldte előre, hogy a szlavóniai falvakban kíséreljenek meg takarmányt szerezni. A hadtest főparancsnoka ugyanekkor **Makár Jánost** 520 horvát huszár élén **Pécs** irányába útnak indította, hogy kísérelje meg az élelmiszerek behajtását. Ezen túl e parancs Pécs és környékének alapos felderítését is tartalmazta.⁷

Ebben a parancsban nem található olyan szövegrész, amely arra utalna, hogy **Pécs** falai alá vonuljanak, arra még csak következtetni sem lehetett, hogy **Pécs** megrohanására vállalkozzanak.

Makár tehát teljesen önállóan, önhatalmúan végzett hadivállalkozást. A felderítő hadmozdulat helyett szeptember 22-én **Pécs** falai alá érkezve, reggel 5 óra tájban két rendkívül gyors és sikeres akciót hajtott végre. A lovasság egy részével a Szigeti kapunál, másik részével a Budai kapunál hangos kiáltozással rohamot imitálva sikerült megtéveszteniük a török őrséget. Gyalogosan előretörő rohamoszlopuk a Siklósi kapunál megmászta a falakat, és az őrség már nem tudta megakadályozni a kapu kinyitását. A beözönlő csapatok, és a harci alakzatot ...*fel sem vett török őrség között öldöklő küzdelem kezdődött, s bár a törökök derekasán védekeztek, sorra feladták a nagyobb épületekben a védekezést. A támadóknak sem sikerült azonban elválni a török őrség menekülésének az útját, többségük sikeresen húzódott vissza a belső várba. A Makár vezette ostrom, illetve váratlanul végrehajtott támadás a korban többféle értékelést kapott. Voltak, akik kárhoztatták, sőt Makár megbüntetését követelték a császári hadseregben ismeretlen fegyelméletlenség miatt.*

*A támadás azonban, mely élvezte a teljes váratlanságból adódó előnyöket, jelentősnek volt mondható. A főparancsnok, amikor az udvar jelentésre kötelezte, egyetlen negatív sort sem írt le a Makár vezette akcióval kapcsolatban, noha nem volt nála ekkor fegyelméletesebb hadvezér. A Montecuccoli hadielméletén nevelkedett főtiszt máskor az ilyen akciót keményen megtorolta volna.*⁸

Az egykorú bécsi, velencei, müncheni haditudósítások egybehangzó véleménye szerint, továbbá a *Török háborúk*⁹ című, kitűnő egykorú munka leírása alapján, vagy a *Török háborúk regénye*¹⁰ című, 1684-1689 között napvilágot látott háromkötetes munka szerint, amely hadijelentésekre épült, Makár hadivállalkozását inkább dicsérte, mint bírálta. Többségüknek és az egykorú forrásoknak csak az volt a kritikai megjegyzése, hogy Makár túl nagy kockázatot vállalt.

A müncheni újság haditudósítása szerint: *Pécs lerohanása, felgyújtása és kirablása amennyire nagy kockázat volt, olyan fényes siker is egyben. Mint hadioperáció, egy nem éppen jól felszerelt erődítés ellen a maga nemében taktikailag példának is tekinthető, hogy*

⁷ Uo. 96-105.p.

⁸ Makár János hadivállalkozására vonatkozóan részletesen a következő haditudósításokat találtuk:

– Mercurii Relation München. Anno 1686. Littera Rt. Num.40. 5. Okt.

– Extract-Schreiben Aus Wienn. I686. Den Okt. 5. 12.

– Ordentliche Wochentliche Post Zeitungen. I686. okt.19. 25. 30. No.

⁹ Der Siegreich geendigte Römisch=Kaysersliche/Polnische Muscovitische und Venetianische Türken=Krieg (alcíme: Fünfkirchen wird aufgeplündert...), Hamburg, 1699.

¹⁰ Der Ungarische Kriegs-Roman, oder ausführliche Beschreibung der JüngstenTürken-Kriegs...I-II-III. von Everhardo Guenero Happelio, Ulm, 1684.; 1685.; 1689.

olyan módon és olyan gyorsan végrehajtott hadicsellel sikerült a falakon átjutni. Talán az álmos török őrség fel sem fogta igazán a derék huszárok és a horvát milícia támadásának veszélyét, amikor már a nyakukon voltak, s a kapuőrseget mind egy szálíg megölték, miközben e garnizon odái (századai) a szigetvári út felől és a Budai kapunál nagy lármával gyülekező keresztények ellen indultak...¹¹

Az egykorú jelentések, továbbá a csaknem egykorú publikációk e támadást nagy sikernek elkönnyelve főleg azt hangsúlyozták, hogy ezer keresztény fogoly nyerte el szabadságát, akiket állítólag túszként tartottak a városban arra az esetre, ha támadás érne a garnizon. Ugyanezek a források arról is beszámoltak, hogy a váratlan támadást követő össze-

1686-os osztrák röplap, részlet Pécs ostromával, a bécsi Johann Martin Lerch metszete

csapásoknak mintegy négy-ötszáz török esett áldozatul, akik ma a postapalota és a Jókai tér vonalába tehető szakaszon harcolva vonultak vissza. **Bádeni Lajos** jelentésében is megemlékezett arról, hogy a török védőrséget érzékeny veszteség érte, ami később kedvezően befolyásolhatta a rendszeres ostromot. Elestek a küzdelemben sokan, akik a török haderő szempontjából nagyon is fontosak voltak. Mindenekelőtt **Ali bég**, aki ekkor a garnizon helyettes parancsnoka volt. Továbbá a város kádija, állítólag húsz lovassági tiszt, valamint érzékeny veszteség érte a török védelmet a topcsik¹² parancsnokának a halálával. **Samid Husszeinnnek**, a tüzérség parancsnokának a halála a későbbi ostrom idején abban is megmutatkozott, hogy a belső várban a lövegek nagyon gyenge hatásfokkal működtek.¹³

¹¹ Lásd: 8.sz. jegyzet

¹² Tüzérek

¹³ Bécs. Kriegsarchiv, Turcica 46 - 1686 - 102. Fol. 15-16.

A források megközelítően azonos veszteségről számolnak be a Makár-vezette ostromlóknál. Egy elbeszélő forrás szerint: *Részünkről a veszteség 35 halott és kb. 30 sebesült volt. A törökök a Szigeti kapun kívül temettek el 96 janicsárt. 105 harcos volt a különböző fegyvernemhez tartozók száma. Sajnos sok civil is áldozatul esett közvetlen a vár közelében történt mészárlásnak, köztük azok a keresztények, akiknek hozzátartozói a várban voltak.*¹⁴

A várost zsákmányoló csapatok nagyon jelentős élelem és muníció birtokába jutottak. A *Török háború* című munka ismeretlen szerzője azt írta, hogy *...Pécset kirabolták és felgyújtották.*¹⁵ Az október első hetében megjelenő újságok Bécsben, Münchenben, Ulmban, Drezdában mind megemlékeztek a város megrohanásáról és kirablásáról. Többségük úgy értékelte, hogy bár jelentős sikereknek számít katonailag, és különösen a zsákmány hozzá segített a császári csapatokat, akik előnyomulóban voltak a város irányába, hogy a nélkülözésen enyhítsenek. Mégis, hihetetlen károkat okoztak a tűzerek, mert egyszerű felesleges gyújtogatások voltak, másrészt erre kifejezett parancsuk nem volt. A hadjárat további időszakában pedig a Pécselt elszállításra váró többi élelmiszerben esett kár. Azt pedig valamennyi lapvélemény elítélte, hogy Makár saját szakállára intézkedett. Igen érdekesen értékelte Pécs lerohanását és kifosztását, valamint a gyújtogatást a bécsi **Extra Zeitung** szeptemberi különszáma, amikor beszámolt az eseményekről. Többek között így írt Makár horvát és magyar legénységének támadásáról: *...ma inkább dühösesek vagyunk, mint hálásak ennek a hőstett végrehajtó szertelen embernek a dolgairól. Bizonyára elismerésre méltó hadivállalkozás volt ennek a híres városnak a lerohanása és kirablása. A törökök, akik álmukból ébredtek, alaposan ráfizettek arra, hogy elhanyagolták az őrséget, de azt is, hogy Zrínyi úr látogatása óta bizony semmit sem, vagy alig tettek a falak megerősítésére. Könnyűszerrel áthágtak a vitéz horvátok és a magyar hajdúk. Több, mint négyszáz ellenséges katona és polgár lelte halálát, ami elismerésre méltó eredmény. A zsákmány leírhatatlan. A piacra várakozó számtalan szekér és állat mind a mieink kezébe jutott, és kétezer darab jószágot hajtottak el. Nagy túlzás, hogy felégették a várost. Erre azért nem került sor, mert arra gondoltak, hogy az ott maradt zsákmányt a törökök már nem tudják sehova elmenekíteni, így az legközelebb, a vár elfoglalásakor a mieink kezébe fog jutni... Nem tagadható azonban, hogy számos jó és erős épület a Siklói kapu mellett, de a vár alatt is elenyészett a lángokban, amely a harc közben gyulladt ki... Így ezekre a következőkben nem lehet számítani a beszállásolás szempontjából. Pécs nagy kiterjedésű város, majd csak található lesz annyi vár, hogy a rendkívül keményre forduló időben a hadsereg épsége megőrizhető legyen. Egy jól tervezett támadás során bármelyik tábornokunk gondolt volna a jövővel, a hadsereg további érdekeivel. Ez a szertelen horvát vitéz azonban nem látott az orránál tovább... Bár nem sok csodálni való van ezen, hiszen korábban sem vitézkedett másképpen.*¹⁶

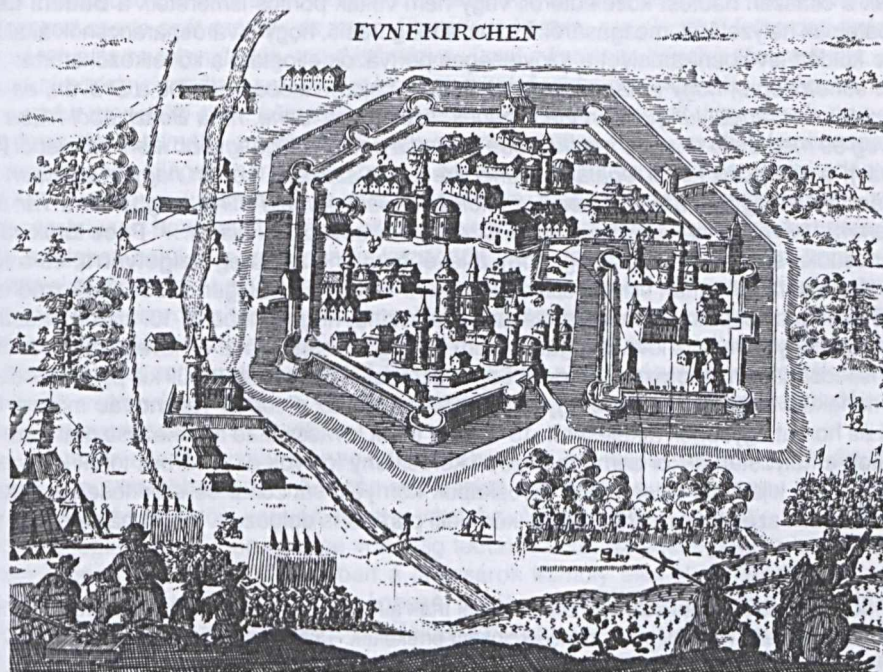
A müncheni haditudósítás egy **Eszékről** indult hadiposta alapján keletkezett. Adatai többnyire megegyeztek a bécsi tudósító jelentésével. Kisebb rnozzanatokkal kibővítve, s néhány fontos adatot közölve a következőképpen tudósított szeptember 23-án: *Eszékről jött hadi futárposta szerint a Dráván átkelt és Szigetvár alatt elvonuló Makár János csapataival sajnálatos vállalkozásba kezdett, amely előnyomulás során négy falvat elhamvasztottak, és Pécs alá érve azt váratlanul megrohanták. A gyalogosok átmásztak a falakon a Siklói kapunál, és elvágták a városban lévő török őrség útját, akik fejvesztetten menekülni igyekeztek a belső várba. Egy erősebb janicsár csapatuk súlyos harcot vívott, és elkeseredetten védekezett a kaputól nem messze fekvő nagy épület mellett emelt sánc*

¹⁴ Lásd: 9.sz. jegyzet

¹⁵ Türcken-Krieg. Hamburg, bey Thomas von Wiering = Buchdruckern im Gulden A.B.C. 1699. Sind auch in Franckfurt und Leipzig bey Zacharias Herteln zu bekommen

¹⁶ Extract-Schreiben Aus Wienn. 1686. Den Okt -Nov.

mögött. Azonban valamennyiüket felkoncolták. A városban mindenütt ellenállásra találtak, amelyet azonban gyorsan leküzdöttek, és mindenkit megöltek, katonát és öreget, nőt és gyermeket. A zsákmány nagy volt, különösen sok állatot hajtottak el, de sok más értéket is magukkal vittek. Egy főtisztet is foglyul ejtettek. A nyugati városrészben, a Szigeti kapunál nagy tüzet gyújtottak és sok ház elhamvadt. Baden főparancsnok úrtól azonnal parancs ment, hogy a pusztítás megállítandó, s a csapatokat azonnal visszarendelték... állítólag Makárnak felelni kell a város elleni támadásért.¹⁷ Egy szeptember 25-i müncheni tudósítás szerint ...Makár ezredes és csapatai Pécsset felgyújtották és feldúlták a legutóbbi héten, ami a császári udvarban nagy nemtetszést váltott ki, ezért elhatározták, hogy egy

1686-os osztrák röplap, részlet Pécs ostromával,
a nürnbergi Johann Jonathan Felsecker metszete

5000 főből álló különítményt Pécs ellen vezényelnek, hogy a várost ostromolni készülő császári csapatokat fedezzék, s megakadályozzák e fontos hely további pusztulását.¹⁸

Makár ellen a hadjárat befejezését követően vizsgálatot terveztek Bécsben. Ennek végrehajtására nem találtam adatot. Makár kitűnően szerepelt csapataival Pécs következő ostrománál is. Majd a következő esztendőben az **Eszék** elleni hadjárat során. Augusztusban a (Nagy)**Harsány** melletti csatában ugyancsak derekasán küzdöttek. Badeni Lajos főparancsnok nagyobbra értékelte mindezt, valamint csapatainak ellátásában nyújtott kiemelkedő szerepét, s nem lépett fel Makár ellen kezdeményezőként. Minden bizonnyal ekkor semmilyen vizsgálat nem indult Makár János ellen. Évekkel később azonban kegyvesz-

¹⁷ Uo. okt. 9.

¹⁸ Mercurii relation... A.1686, Tt Num 42 10. Oct.

tett lett egy Bécsben elkövetett gyilkosság miatt, amelynek egy kamarai tisztviselő volt az áldozata. A büntetés elől Velencébe menekült, ahol a török elleni harcokban ismét kitüntette magát, sőt a szövetségesek javaslatára a császár is megkegyelmezett Makárnak.¹⁹

Pécs ostroma és visszafoglalása 1686. október 16-22. között

A szövetséges csapatok parancsnokának 1686. október 12-én kelt, és a haditanács elnökének, **Hermann Baden** hercegnek küldött jelentése a Pécs elleni hadműveletre vonatkozóan fontos tényeket közölt a város felkészületlenségéről, s arról, mintha a védők nem is tudnának a császári hadtest közeledtéről, vagy nem voltak pontos ismereteik a **Bádeni Lajos** csapatainak helyzetéről, mozgásáról. Ezt az is megerősíti, hogy a városparancsnok által **Szigetre** küldött levélben, amelyet a szövetséges portyázók elfogtak, a következőket írta: *...arra az eshetőségre, hogy a nagy tábornok (Bádeni Lajos) valóban átkelne a Dráván, és a hitetlenek lovassággal túl gyorsan ide érnének, szükséges lenne, ha a Boszniából hiába kért 8 löveg és megfelelő muníció megküldése helyett a padisah legnagyobb itteni erődjéből (Szigetvár), a jó topcsik közül legalább tizenegyre lenne szükség, kérem nagyon sebesen ideküldeni, mivelhogy az átkozott horvát rablók betörésénél majd mind meghaltak a vár alatt. Élelemmel bőven el vagyunk látva, csak tüzelőben szenvedtünk hiányt...*²⁰ **Pécs** török városparancsnoka soha sem tudta meg, hogy a levél nem érkezett meg **Szigetvárra**, és a többi sem **Kanizsára**, ahonnan ugyancsak segílyt kért.²¹ Nyilván csak igen későn tájékozódhatott a szövetséges csapatok előrenyomulásáról. Valószínű, hogy október 5-10. között értesülhetett arról, hogy nemcsak lovassággal, hanem gyalogos csapatokkal és lövegekkel már Pécs szomszédságában táboroznak **Bádeni Lajos** ezredei. A **Szigetvár** körüli kis palánkok és várak menekülő török és martalóc egységei hozták a hírt az októberi **Turanovác** melletti császári és horvát egységek átkeléséről. 15-én egy török lovasszázad beérkezése már nem változtatott a helyzeten akkor sem, ha közben keresztény foglyok és a várbeli török katonaság megkísérelte kijavítani a lerombolt városkapuk környéki sáncokat és erődítéseket. Ezekben egyes adatok szerint közel 2000 **Pécs** környéki paraszt is dolgozott. 16-án hajnalban a szö-

¹⁹ A Pécs feldulásával kapcsolatban elismeréssel írtak a Makár János vezette támadásról. Mások Makár ténykedését, érdemtelenül, rabló akcióként értékelték. Talán legtárgyilagossabban Vasváry Ferenc tárgyalta a pécsi eseményeket Pécs török megszállásának és felszabadulásának története c. újságcikkében, amely a Dunántúli, 1936. október 23-i számában Buonvisi bécsi nunciusz jelentésére hivatkozva utalt arra, hogy *...Pécs külső várába még az egyesült főhadsereg megérkezése előtt Makár János kaproncai végvári alvezér parancsnoksága alatt magyar és horvát hadak két ízben behatoltak és zsákmányoltak. Az első alkalommal foglyokat is ejtettek, és a külső várat több helyütt felgyújtották. Makár János utóbb Pécssett házat és a róla elnevezett szőlőhegyet nyerte...* Makár kísérletet sem tett a vár ostromára

²⁰ Bécs, Kriegsarchiv, Turcica. 32-11-9./1686.

²¹ Karlsruhe, Generallandesarchiv. Kreissache 46/3561.3569. A kanizsai és szigetvári pasák valamennyi levelét elfogták a szövetséges csapatok portyázói. 1686 őszén az utakon és a Dráva térségében már a császári csapatok végezték az ellenőrzést. Kialakult Szigetvár és Kanizsa török végvár blokádja. Pécs segílykérő levelei nem juthattak el Kanizsára és Szigetvárra. A boszniai pasától várt segílytségre is hiába vártak a Dráva mellett kialakított császári hadiellenőrzés következtében. Szita László: Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről. 1688-1690. In: Somogy Megye Múltjából. Kaposvár, 1994. 51-124.p.; Szita László: Újabb adatok a kanizsai blokádharc és kapituláció történetéhez. 1688-1690. In: Zalai Gyűjtemény. Zalaegerszeg, 1995. 53-77.p. A török végvári parancsnokok többször utalnak arra, hogy Buda eleste után minden összeköttetés megszakadt Péccsel

vetséges csapatok Pécs falai alá érkeztek. Az őgróf főparancsnok valamennyi kapu előterét megszállta, óvatosan felmérve a török ágyútűz hatását.²²

A főerők a budai országot és a Siklósi kapu térségében foglaltak ideiglenes állást, pontosabban itt táboroztak le. Sok egykorú tudósítás a város elleni támadást, némi ellentmondással ugyan, de alapvetően egymásnak megegyező módon írta le. Ilyen egyező mozzanat volt, hogy a várost körülzáró csapatokra egyetlen lövést sem adtak le a védők, hanem a leggyorsabban olyan védelmi intézkedéseket tettek, amelyek során elpusztították a raktárakban lévő élelmiszerkészletet, s a belső vár ellen várható módszeres ostrom elé nehézségeket gördítettek. Lotharingiai herceg főparancsnok jelentéséből ismeretesek ezzel kapcsolatban a következők: *...A törökök, amikor észrevették közeledésünket, a boroshordókat a földre űrtették, az élelmiszert szerte-szét szórták, és használhatatlanná tették, s a pincéből felhordott száraztakarmányt is sorra felgyújtották, majd leöntözve vízzel a lisztet és búzát is tönkre tették. A város raktárait felgyújtották, s ami értéket lehetett, a belső várba menekítették. A lakosok, továbbá a várba menekülő török környékbeliek óriási zsúfoltságot okoztak. Úgy látszik, nagy félelem kerítette hatalmába mindazokat, akik megmenekültek Pécs korábbi lerohanásakor.*²³ E sorok teljesen világosan mutatják, hogy a garnizon semmilyen hathatós intézkedést nem tehetett, vagy nem tudott tenni a város védelmére. Bádeni Lajos naplója szerint, amely 9-től részletesen beszámolt a város ellen megindított módszeres ostromról, hangsúlyozta, hogy a falakon belül nagy gyűjtogatás kezdődött. Arra azonban nincs utalás, hogy a törökök házakat, épületeket gyújtottak volna fel. Valószínűleg a belső várba nem férő élelmiszer és muníció megsemmisítésére vonatkoznak a gyűjtogatásra utaló sorok. A 10-i feljegyzés azonban már világosan részletezi, hogy azoknak az épületeknek a felrobbantására és felgyújtására került sor, amelyek a belső vár ostrománál a tüzéséget akadályozták volna az ostromlók elleni védekezésben. Későbbi adatok, amelyek leírták a belső vártól délre eső térséget, ugyancsak ezt bizonyítják.

A város ellen egyszerre megindított roham 10-én teljes eredménnyel járt. Valamennyi kaput berobbantották. A fő támadó oszlop, két ezred a Budai kapu felől, egy ezrednyi gyalogos a Siklósi kapunál jutott a városba. Az ellenállás, amelyet a török védelem kifejtett, meglepetésre igen gyenge volt. Alig tudták ezeket az egységeket a belső vár palánkjai mögé menekíteni. Itt azonban a janicsárok komoly ellenállást fejtettek ki, amely rendszeres várostromot tette szükségessé. Miután a hét nagyobb kaliberű löveg is megérkezett, október 18. délutánjától 20. délelőttjéig, főleg a várat körülölelő sáncon, a keleti oldalon hatalmas rést ütöttek a lövegek. A közben elkészített circumvallatio,²⁴ s a sáncok megerősített néhány bástyájának aláaknázását is sikerrel befejezték. A török főparancsnok, a janicsárok tiltakozása ellenére hajlandónak mutatkozott tárgyalásokat folytatni.

A tárgyalások azonban sikertelennek bizonyultak. Az éjszaka kiszökött keresztény foglyoktól, és a török menekülőktől szerzett információk azt mutatták, hogy mind fizikailag, mind erkölcsileg a várba zsúfolódott mintegy háromezer török nem kívánja a további reménytelen harcot vállalni. Három napja szomjúsággal küzdöttek, miután az eredményes tüzéségi lövetés során a városba futó egyetlen rejtett vízvezeték is elpusztult, más adatok szerint eltömedékeltek azt az ostromlók.

A tüzéség roppant eredményesen végezte munkáját. Egy szemtanú leírása szerint a gránátok, továbbá a tűzvezetők óriási pánikot okoztak a kis területre összezsúfolódott védők között. A hatalmas tűzben a tetők beroskadtak, s nem volt mivel oltani sem a tűztengerré váló belső vár épületeit. Október 31-én keletkezett jelentés is ezt a helyzetet tá-

²² Bécs, Kriegsarchiv.Turcica. 46-1686-23. Fol. 15-16. Lásd még Nagy Lajos: i.m. 15-23.p.

²³ Uo.

²⁴ A támadók várat körülvevő futóárka

masztotta alá. ...négy ütegből lötték a belső várat. A herceg (helyesen Bádeni Lajos őrgrof) által létesített lövegek jól működtek. A berepített bombáktól beszakadtak az épületek tetői, több helyen hatalmas tűz ütött ki, ettől óriási kavargás támadt, sárga, zöld és vörös zászlók kitűzésével jelezték kapitulációs szándékukat. Újabb követük is megjelent, és szabad elvonulást kívánt a katonaság és a civil lakosság számára.

A fővezér hallani sem akart erről, de a katonaság is az ostrom folytatását, illetve az általános roham megindítását akarta. A várost ostromló főparancsnok számára ugyanekkor érkezett haditanácsi rendelet nem is tette lehetővé a feltétel nélküli szabad elvonulást. A kapitulációról szóló okmányban csak a nők, a gyermekek és az aggok számára rendelkezett el a szabad elvonulást. Pontosabban azt, hogy egy részük **Szigetvárra**, más részük **Kanizsára** szállítható védelem mellett. A fegyveres őrség teljesen fegyvertelenül kerülhetett fogságba, s elszállításukról a haditanács gondoskodott. A feltétel nélküli kapitulációt mind a parancsnok, mind pedig a janicsárok agája kénytelen volt aláírni.²⁵

Érdekes, hogy a kapitulációs okmány arra is utalt, hogy a foglyok biztonságos őrzésére azért is égető szükség van, mert mintegy háromszáz keresztény kicserélésére érkezett ajánlat a boszniai pasától.

Van egy adatunk, mely szerint a november 2-a után fogságba került török katonaság egyik csoportját Eszékre kísérték fegyvertelenül, ahol fogolycserét hajtottak végre.

A megadási feltételek megengedték azoknak a városlakóknak a helyben maradását, akik áttértek, illetve visszatértek a keresztény egyház kebelébe. Közel kétszáz lélek élt a lehetőséggel. A kilencvenes évek legelején is sor került ilyen aktusra. Akadtak viszont olyan keresztény családtagok (asszonyok), akik szabadon távozó férjükkel – muzulmán iparos, vagy kereskedő – eltávoztak török területre. A város katonai igazgatás alá került. Novembertől hatalmas anyagszállítások (gerenda, deszka, vas-és építőanyag) érkezését láthatjuk a forrásokból. Még a télen közel 2500 embert foglalkoztatott a haditanács a falak és a bástyák kijavítására. Betemették a rohamárkokat, s tetőt húztak azoknak az épületeknek a megóvására, amelyekben a katonaságot kívánták elhelyezni. Pécs első szabad telén felkészült arra, hogy négy császári ezredet fogadjon falai közé. A következő nagy hadjárat idején, 1687-ben kiépült a szövetséges hadak egyik jelentős hadibázisa, ahonnan napon-ta indultak a municióval és élelemmel megrakott hadiszekerek. A polgári lakosok is kezdtek visszatérni. Különösen a görög kereskedők és állatkereskedők, akik elsőnek húztak hasznat a török alól felszabadult város sajátos helyzetéből.²⁶

²⁵ Az ostromra vonatkozóan a következő haditudósításokat sikerült felkutatni:

– Ordentliche Wochentliche Post=Zeitungen, 1686. okt. 20.

– Mercurio, 1686. okt. 22.

– Mercurii Relation oder Wochentliche Reich Ordinari Zeitungen, München. Anno 1686. Littera Xx.Num.44.2. Novemb.

– Extract=Schreiben aus Wienn /Ungarn und Polen Mitbringend. Die Eroberung Fünfkirchen u. Segedin. 1686. nov. 2

– Mercurii Relation oder Wochentliche Reichs Ordinari Zeitungen. München, Anno 1686. Littera Yy Num. 45.9. Novemb.

– Extract=Schreiben aus Wienn /Ungarn und Köln mitbringend: Was in Ungarn weiters vorgegangen. 1686. den.9. November

Ungarn weiters vorgegangen. Gedruckt im Jahr 1686, den.9. November.

A müncheni újságok bécsi haditudósítóiktól nyert információkat kölni, milánói, velencei hírekkel vetették össze. December végéig áttekintett nyugat-európai német nyelvű újságokban nagyon sok írás látott napvilágot a város újjáépítéséről, a katonai garnizzoná váló város életéről

²⁶ Uo.

KALÁSZ GYULA

A CISZTERI REND NAGY LAJOS GIMNÁZIUMA

Aki ma elindul a Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma épületében, két meghatározó művészeti alkotással találkozik. A bejárat utáni földszinti csarnokot uralja a trónuson ülő névadó, Nagy Lajos király méltóságot sugárzó szobra. A belépőtől tiszteletet parancsoló művészi munka Nagy Mihály szobrászművész alkotása. S mikor a díszlépcsőházban az első emeletre érkezik a látogató, feltárul előtte a Gebauer Ernő festette hatalmas, egész falat betöltő freskó, melynek triptichonja az 1367-es pécsi egyetem alapításához röpíti a fantáziát. A szalagirat idézi a határozott elvet: *Pécs a tudomány magvainak terjesztésére különösen alkalmas.*

A huszadik századi névadó választás, a freskó által felidézett történelmi múlt nem a véletlen műve. Az alapokat keresve visszalépünk az évszázadokban. 1686-ot írnak, amikor **Bádeni Lajos** őrgróf a Szent Liga seregeivel Buda után október 22-én Pécsről is kűzi a törököt. A romos városba lassan visszaköltözik az élet. A megérkező összeírók, **Vinczens Keresztély** és **Nagy László** kamarai prefektusok conscriptiójában ez áll: *Ad fontem quatuor canalium vulgo Négy Csatornya: Ibidem templum Machometanum resignatum Jesuitis.*¹ A megnevezés pontosan fedi a mai belvárosi templomot. Az eddig csak a városfalakon kívül működött jezsuiták visszaköltöznek, és a nekik adományozott templom melletti területen 1687-ben megkezdik a rendház és iskola építését.

A nemrég török tulajdonos, **Achmed Zaim** telkén létrejövő iskolát a hajdani egyetem folytatásának tekintik. Ezt a jogfolytonosságot igyekeznek bizonyítani a jezsuiták évkönyve iskolaalapításról szóló bejegyzése:

*Scheda: Salva Quinq; Ecclia quod olim sub Ludouico Rege
Ungarie Regis Anno 1526 in quatuor millibus ad.
'Excantur, per Turci Martis Festiua expirata
hoc anno: 1687. reuixit, et ad Nouembrij initium.
ut poto modo stata curat inter licentia, habetur cepit
in sedem suis pignuribus reflexerat.*

A pécsi Pallas, amely egykor II. Lajos magyar király idején 1526-ban 4000 diákjával a török hadsereg kegyetlensége miatt kimúlt, ez 1687. évben újra életre kelt, és november elején mintegy nagy vajúddással újjászülve gógicsélni kezdett, 16 gyerekekkel újra felvirágozott.

A szegény városban újra működni akaró iskola pénzügyi hátterének fedezetére a jezsuiták alapítványi biztosítékot próbáltak szerezni. A királyi udvartól jogbiztosító iratokat szereztek be. Mindennél jelentősebbnek tűnt az az alapítványi összeg, melyet **Széchenyi György** esztergomi érsek 1694. február 5-ével datált adománylevele mutat. Sajnos a hatalmas összeg, 50.000 rajnai forint teljesen soha nem került az iskolát működtető atyák ke-

¹ A négy kanálisról, magyarul négy csatornyáról nevezett kútnál: török templom, mely a jezsuiták-nak van kijelölve

zébe. A nehéz helyzetet megoldotta a kincstártól adományozott célvagyon: Görcsöny községet kapják birtokul. A gondok mégsem szűnnek meg. Viharos időszak pusztítja a várost, a szerzetesek köréből is áldozatokat szedve. Rákóczi-szabadságharc, rácdúlás. Majd birtokvíta **Nesselrode** pécsi püspökkel, aki miatt leáll a megkezdett építkezés. A nyugodt működésre meglenne az igény, hiszen az alapításkori 16 főről néhány év eltelte után 100 fölé emelkedik a létszám. 1725-26-ban pedig már 3-400 a tanulói létszám. 1732 után befejezik az építkezést. Ezalatt az idő alatt felépült a barokk főépület, átalakították a török templomot, és az iskolaépületet az emeleti részen folyosóval kötik össze a templommal.

A Széchenyi tér a 19. század elején, balról a jezsuita iskola a templommal összekötő átjáróval, melyet 1862-ben bontottak le, amikor a templom kupoláját és tornyát is átépítették

Az oktató nevelő munka a Ratio atque Institutio Studiorum Societatis Jesu megnevezésű pedagógiai program szerint folyt. Ebben meghatározó a tanári munka és az egyéniség. A jezsuitákra jellemző szakmai biztonságot az alapos tudás és a vele társuló magasfokú műveltség biztosította. A tanítás és az év munkarendje eltért a maitól.

A tantervi felosztás ilyen formán alakult:

1. oszt. grammatica infima (alapfokú grammatica)
- parvista (alapozó)
2. oszt. - principista (elemi képzés)
3. oszt. - grammatica media (középfokú grammatica)
4. oszt. - grammatica suprema /syntaxis (felső grammatica)
5. oszt. - poetica (költészettan)
6. oszt. - retorica (szónoklattan)

Éz utóbbiakba járók a humanista nevet viselték.

Az első három osztályban az anyanyelven történő oktatásnak igen nagy szerepe volt a nemzeti kultúra és a lakóhely felemelkedésének szolgálatában. A negyedik osztálytól a latin nyelv lett kötelező. A "félévnek" megfelelő vizsga húsvét táján volt. Az évet lezáró

vizsgák november elején zajlottak. Ez a vizsgarend a tanév mienkétől eltérő szerkezete miatt ilyen. Ugyanis a több kisebb szüneti nap mellett a fő szünetet szeptember 29-től november 3-ig adták ki. A vizsgára készüléshoz ezt az időt is fel lehetett használni, aki ennek szükségét érezte. A mai "előrehozott vizsga" fogalma sem új, hiszen kellő ismeretek birtokában két év anyagából is vizsgázhattak a tanulók, s ezzel lerövidíthették tanulmányi idejüket. A sikertelen vizsga esetén viszont a hat évet meghosszabbította. A tanítás délelőtt és délután is folyt. Igaz, ez csak mindössze 4 órát jelentett: 7-től 9-ig és fél 2-től fél 4-ig.

Kiválóan felszerelt szertárakat hoztak létre az évek során. Ezekkel, a korukban modern eszközökkel segítették a tudományos színvonalú oktatást. A tudományosságot, a közösségi szellemet, a becsületes jellem erősítését, az alkotó fantáziát, a logikát és még sok készséget fejlesztettek a hétvégi játékos vetélkedők, amikor rómaiakra és punokra válva küzdöttek egymással. Mai diákszínpadunk múltja a jezsuita iskoladramák világa, a gyakori szavalóversenyek és a szépbeszéd versenyek. Az ének és zenekar mind az iskolában, mind azon kívül sokat hangversenyezett.

Az iskola nevelési elveiben fontos szerepet kapott a tekintélyen alapuló tisztelet, az egészséges kritika-önkritika, a racionális hiten alapuló vallásosság, a vétségeknél megtorlás helyett a humánus, a személyiséget fejlesztő elbírálás. Fontos szerepet kapott a jutalmazás. *Méltányos, hogy a jutalmak nyilvános kiosztása évenként megtörténjék és a színelőadások se szüneteljenek a kelletténél tovább, mert tespedés a költészet színelőadás nélkül.*²

A jezsuita rendet érő módszeres támadások kiélezik az állam és az egyház közötti viszonyt Európa-szerte. Olykor a szerzetesek életét is veszély fenyegette. 1773-ban XIV. Kelemen pápa *Dominus ac Redemptor noster* bullájával feloszlatta a rendet. Még ez év október 1-jén Pécsen is kihirdetik a pápai brevét. A Helytartótanács elkobozza vagyonukat. Az atyáknak csak személyes holmijukat szabad elvinniük, mikor el kell távozniuk a kollégiumból. Róluk a nagyszerű mecénás, Klimó püspök gondoskodik. Az állam az elkobzott vagyonból létrehozza a Tanulmányi Alapot. Ebből működtetve állami iskolaként él tovább 3 osztályra zsugorodva.

A Helytartótanács 1776. aug. 12-i rendelete a győri és pécsi tankerületet egy királyi főigazgató alá rendeli. Az új iskolarendszerben archigimnáziumként működik. A kinevezett igazgató kanonok és egyházi és világi munkatársai azonban még őrzik a jezsuiták szellemi örökségét. Ennek is véget vet azonban az 1777. augusztus 22-én kiadott I. Ratio Educationis. Ez kimondja: *A gimnáziumot az állampolgárok magasabb rétegei számára szerzik, azért, hogy bennük hasznos emberekké nevelődjenek családjuk, környezetük és társadalmi rendjük számára.* Ez valójában a magasan képző iskola lefokozását jelentette. A tudományos képzést a felső fokú oktatásra utalja teljes mértékben.

Az igazgatónak még komoly jogvitát kell folytatnia a templom épületének használatáért, holott azt a török dzsámiból a jezsuiták alakították át és használták. Most a város temploma lesz. Csak 1790-ben sikerül szerződéssel biztosítani, hogy az iskola továbbra is ezt használhassa. De nemcsak a templomhasználat, hanem maga az iskola épületének jogállása is kérdéses. E célra a jezsuiták régi iskoláját jelölik ki, majd a volt kollégium rossz minőségű tatarozása után, melyet nagy nehezen végez el a város, ide költöztetik a gimnáziumot. Az iskolaépületbe katonai kórház költözik.

A legsúlyosabb azonban II. József türelmi rendelete 1784. július 6-án. Ez feloszlítja a szerzetesrendeket, irattárukat, könyvtárukat a megsemmisülés veszélye fenyegeti. A legnagyobb csapást az anyanyelvi oktatás szenvedti. A tanévkezdéstől, november 1-jétől a rendelet értelmében csak németül írni-olvasni tudók vehetők fel. Még a latin nyelvet is németül kell tanítani! Gazdag alapítványai révén a korábban ingyenes oktatás helyébe itt is bevezetik a tandíjat. A jezsuiták klasszikus fegyelmű iskolájában a belső rend is felbomlás-

² Ratio Studiorum

N°. 3033.

Rendszabások.

Melleykhez minden házi gazda, a' kinek a' tanuló ifúság közül egy, vagy többet kofztion, és szálláson, vagy egyedül csak Szálláson vagynak, magát alkalmaztatni köteleztetik.

Minthogy Ő Felségének több ízben le botájított leg Kegyelmelebb Királyi rendelései által az alább irt városi Tanácsnak parantsoltatik, hogy az iskolai tanuló ifúságnak rendes, és tökéletes nevelése különös figyelem alá vétessen, arra való nézve minden házi gazda, a' kideáskot kofztion, és szálláson, vagy egyedül szálláson tart, magát a' követezendekhez alkalmaztatni fogja.

1^or. Köteles az olyan házi gazda a' nála lévő ifúnak nem csak kofztion, és szállást adni, hanem annak erköltszeihez különös vigyázattal lenni.

2^or. Több deákoknak egy házban való öfzve fávetele tilalmaztatik, ellenkezo esetben a' házi gazda a' feleletnek terle alá fog vonatattni.

3^or. A' házi gazda meg ne engedje, hogy az ifu, főképpen pedig teleen a' Napnak le nyugvása után, a' házon kívül el maradjon.

4^or. Ő Felségének leg Kegyelmelebb rendeléseihez képest a' tanuló ifúnak le kávé házokba, sem pedig kortmákba, szinjáiek helyekre, ugy báloha, vagy más tántnelyekre le magoknak, sem pedig Szállóikkal, anyokhoival, vagy esmetoivvel menni szabad nem lévén, erre is a' házi gazdák különösen figyelmezni tartoznak.

5^or. Tiltatik egy általában, hogy a' tanuló ifúknak gondviselőeknek híre, és tudása nemol pénz költsön ne adatáson, o nekik ruházat se tántálatson, vagy tolok akármis zálogba el ne vétessen, az elott pénznek vezitelége ást.

6^or. Minden esközöknek, mellyek által nagyobb sérés történhet, ugyminid legyvéreknek, eskákányoknak, fursókba botoknak, és több eséléknek vitéletét Ő Felsége a' deákoknak el tiltatni kegyelmelen parantsoltván, erre is a' házi gazdák vigyázó szemmel lenni kötelesek lesznek.

7^or. Ha némely iskolai ifu ezeket meg tartani nem akarad, az olyant köteles a' házi gazda az iskolai Eteljárónak azonnal bé jelenteni, különben sékie ifut magánál tartani meg nem fog engedtetni, az olyan ifúnak szállói pedig, a' kik az erköltsi tomláfra okot adnak, érzékenyen meg fognak büntettetni.

Kolt Péter-irt 19dik Decemberben 1814. tartott Tanácsülésből.

Verhaltens-Regeln.

Zur Darnachachtung für jene Haus-Beeren, welche von der studirenden Jugend eintreten, oder mehrere bei sich in der Kost, und Quartiere, oder nur in Quartiere haben.

Da vermög wiederholter allerhöchster königlicher Verordnungen Seiner Majestät diesen Magistrat allergnädigt anbefohlen wird, daß die obdenkliche, und vollkommene Erziehung der Schuljugend in besondere Obforge genommen werde, so wird in jeder Haus, Eigenthümer, welcher Studenten in der Kost, oder Quartiere, oder nur in Quartiere hat, nachstehendes zu befolgen haben:

1ten: Der Haus-Beere wird dem Studirenden nicht nur Kost, und Quartier zu geben, sondern auf dessen Sitten einen besondern Besicht zu nehmen verbunden seyn.

2ten: Die Zusammenkunft mehrerer Studenten in einem Haus: ist verbotthen, in andrerer Falle der Hausherr zur Verantwortung angehalten.

3ten: Der Hausherr erlaubt: es nicht, daß der Student vorzüglich aber im Winter nach der Abenddämmerung außer dem Hause bleibe.

4ten: Vermög allerhöchster königlicher Verordnungen ist der Eintritt in Caffee und Adrethäuser in das Theater, Redout, und andere öffentlichen Tanzzimmer auf das schärfste der Schuljugend verboten, wenn gleich selbst ihre Eltern, Vormünder, Freunde, oder Bekannte zugegen wären, ein jeder Hausherr wird bemachtigt, auch diesfalls besondern Besicht zu haben.

5ten: Ist verbotthen den Studenten ohne Bewissen ihrer Eltern, oder Vormünder Geld zu borgeln, Kleider zu machen, wie auch was ihnen dinsten habende Geräthe von derselben in Besitz zu nehmen, bei Verlust des geborgten, oder auf Besorg gegebenen Geldes.

6ten: Der Gebrauch aller Waffungen von Waffen, Csákány, Weilen, und anderer zur schweren Verletzung geeigneter Instruments, ist der studirenden Jugend durch Seine Majestät auf das schärfste untersagt, die Hausherrn sind demnach beauftragt, diese über ein wachames Aug zu haben.

7ten: Wenn einer von der Schuljugend dieses nicht befolgen wollte, einfolchen wird der Hausherr der Studien-Obrigkeit alsobald anzuzeigen gehalten seyn, sonst verliert er das Recht studirenden Jünglingen Kost, und Quartier zu geben, die Eltern aber, welche zum Sittenverderblich ihrer Kinder Anlaß geben, unentgeltlich einer empfindlichen Straffe.

Ergeben aus der Rathschung Sünstlichen bey 19ten December 1814.

N. N. Szabad Királyi Péts Városának Birája,
Polgármestere, és Tanácsa.

Rendszabályok – Verhaltens-Regeln, 1814.

nak indul, amit a lazaságra serkentő törvények fokoznak. A 18-19. század fordulóján a kimúlás réme fenyeget, hiszen még megfelelő tanári garnitúrával sem rendelkezik a jobb napokat megélt iskola.

Mint az kiolvasható, az iskolapolitika centralizált kormányzati megoldási kísérlete csak leépülést hozott. A jezsuita rend 1773-as eltörlése Magyarországon is rendkívül nehéz helyzetet teremtett a közoktatásban. Ezért a kormány minél előbb pótolni akarta a veszteséget, elsősorban a korábban rendszeres iskolai munkát nem végző szerzetesek bekapcsolásával. Így az eddig mezőgazdasággal, illetve építészettel foglalkozó ciszterciek 1776. november 8-án az egri volt jezsuita gimnáziumot és kollégiumot a Helytartótanács rendelete értelmében átveszik. Szent Bernát fiai, akik sem szakképzettséggel nem rendelkeztek, sem a tanítási módszereket nem ismerték, kemény munkával és kitartó optimizmussal hamarosan leküzdötték hiányait. Méltán lesz népszerű az iskolájuk, és kapja apátjuk az elismerő szavakat: *Nagyságod fiai jól tanítanak.*

A ciszterci apátságok zirci egységesezésével párhuzamosan 1813-14-ben a ciszterci rend két újabb iskolát vett át: a székesfehérvári és a pécsi gimnáziumot. Ezzel a magyar ciszterci rend is kifejezetten tanító renddé vált, új ideállal, új feladatvállalással: a szerzetesi életformát és a rendszeres nevelői munkát egybefogó szerzetestanári eszmény vállalásával. Bár a régi jezsuita rendház is felújításra szorul, a felkínált épületek közül ezt választják. A Helytartótanács 1815. október 17-én kelt iratában hivatalosan is birtokba veszik. A felújítás után a déli traktus földszinti és első emeleti részében alakítják ki a hat tantermet. A földszint északi felében indul a lépcsőház. Mellette egyéb helyiségek találhatóak. Az első emelet az igazgatói szárnyat foglalja magába a tantermek mellett. Ezen szintről nyílik a templomi átvezető zárt folyosó. A második emelet ad helyet a tanári lakásoknak. A szerzetes tanárok alacsony száma miatt Horváth Dániel igazgatása alatt vegyes összetételű tantestület működik, melyben világi papok és "civil" tanárok vannak nagyobb számban. A következő tanévben azonban már a teljes testületet a ciszterciek adják. A rend tagjai odaadással végezték ezt a munkát, amelynek a nemsokára beinduló reformkor hazafias lelkesedése, a nemzeti szellemű nevelés nagyrabecsülése is különös fontosságot adott. A ciszterci tanár eszménye egyre határozottabban és igényesebben kezdett kibontakozni az 1830-as évektől kezdve a "kiművelt emberfők" számának gyarapításában. Széleskörű tudás, ügyes nevelői képesség kapcsolódik benne a becsületes pap, a nemesen érző, művelt ember és a lelkes hazafi vonásaival. Az eredményes tanári munka lényeges előfeltétele volt a komoly szakképzés.

Osztályok szerint a következő tárgyakat tanították:

- I. osztály: hittan, biblia, latin és magyar nyelv, számtan, olvasás, írásgyakorlás.
 - II. osztály: hittan és biblia, latin és magyar nyelv, számtan, földrajz, írás, olvasás, gyakorlás.
 - III. osztály: hittan, latin és magyar nyelv, magyar történelem 1526-ig, földrajz, gyakorlás.
 - IV. osztály: hittan, latin és magyar nyelv, magyar történelem, európai történelem, föld- és égteke használata.
 - V. osztály: hittan, retorika, logika, görög archeológia és stílusgyakorlat, számtan, magyar és osztrák történelem, földrajz, természetrajz, állattan, stílusgyakorlatok.
 - VI. osztály: hittan, poetika, római archeológia, számtan, magyar és osztrák történelem, földrajz, természetrajz, növény- és ásványtan, stílusgyakorlatok.
- Rendkívüli tárgyak: geometriai elemek, görög nyelv, természet és hazai jog elemei.

Jól kiolvasható, hogy az alsó négy osztályban lezártságra törekedtek, a felső két évfolyam már az akadémiai képzéshez ad alapokat. A latin uralkodó nyelv, de a hittant végig csak magyarul tanították. A magyarázatok magyarul is elhangzottak. A tanároktól alapelvárás volt a magyar nyelv ismerete. *Nincs már többé helye a vonakodásnak, félelemnek, minthogy a hazai nyelvnek tanítását és ápolását királyi szentesítéssel ellátott törvény követeli meg.*³

³ II. Ratio Educationis 40. §.

A város és iskola harmonikus viszonyát ragyogóan fejezi ki az a dícsérő hangvételű jelentés, melyet a Helytartótanács kérésére a város tanácsa fogalmaz 1815-ben: *A pécsi gimnáziumi ifjúság a lefolyt esztendőben erkölcsi iskolázottságot..., a városi és iskolai törvényekkel szemben oly kifogástalan engedelmességet tanúsított, amely a serdülő nemzedéknek csak dicsőre szolgál... oly tiszta életű tanárok gondozása alatt...*

Báró Szepesy Ignác pécsi püspök, amikor megalapítja a lyceumot, a zirci apáttól kér tanárokat. Így a két intézményt egyre szorosabb kapocs köti össze, melynek csúcsa, amikor a gimnázium igazgatója kap meghívást 1831-ben a lyceum vezetésére is. Tanügyi téren ezekben az évtizedekben olyan jelentős a ciszterciek súlya, hogy nyugodtan nevezhetjük ezen időszakot pécsi tevékenységük virágkorának. Ez kihat a diáklétszám emelkedésére, az alapítványok növekvő számára és a városi polgárság együttműködő megbecsülésére. Bár az iskolai programban meghatározó helyet kap a nevelés, a szélső értékek miatt – 9 évestől 20-on felüli diákok – nem kis gondot jelentett.

Az 1848-49-es szabadságharc hatását megérzi a gimnázium is. Az intézmény katonai objektum lesz, kezdetben a garnizonok beszállásolására, majd kis átmenet után hadikórháznak rendezik be. Új épületbe, a hajdani pálos kolostorba kell átköltözni.⁴ Két gondal küzdenek. Egyik az épület visszaszerzéséért folytatott jogvita a püspökkel, valamint az állami hatóságokkal. Másik az 1850-től bevezetésre kerülő porosz mintára épülő, Thun-féle oktatási rendszer, az Entwurf hatásával. Ez a gimnáziumi oktatást 8 évben állapította meg. Így a hatosztályos rendszert ki kellett egészíteni a bölcséleti évekkel. Míg szervezeti és jogi kérdésekben a Joglyceummal való szimbiózis továbbra is vita tárgya, tantervi részben segítő. A tanterv az intenzív tanári munkával az általános műveltség megteremtésén túl a felsőbb tanulmányokra való felkészítést célozza. Az 1851/52-es tanévtől nyolc osztályos, nyilvános főgimnázium. A jogos igény is megoldódik 1864-ben, amikor déli szárnyal kibővítve a rend visszakapja felújított iskolai épületét. Ez az időszak még egy fordulatot hozott. 1851-ben a felsőfokú tanulmányokra jelentkezőknek kormányrendelettel bevezetik az érettségi vizsgálatokat. Az iskola rangját mutatja, hogy a Dunántúlon a budai és a soproni gimnázium mellett a pécsi cisztercieknél volt először érettségi. A hivatalos tanyelv a német. A vegyes etnikum miatt ezt csak vonakodva hajtják végre, így sok elmarasztalást kapnak az állami főhatóságtól. Megoldást e kérdésben csak az 1861-es királyi rendelet hoz. Ez rehabilitálta a magyar tanyelvet.

Az iskola jelentős szertári háttérrel hozott létre oktatási és tudományos munkájához. 1868-ban zászlóavatására került sor, melyet ünnepi alkalmakkor használtak. Az új zászlót a Rákóczi-induló hangjai mellett ünnepi menetben vitték a templomból az iskolába. Talán itt a gyökere annak, hogy mai iskolai ünnepélyeinken is a zászlók a Rákóczi-indulóra érkeznek és távoznak.

Az Eötvös-féle tanügyi reform nagyon sok vitát váltott ki.

A tantervet többször módosították. Súlyos fegyelmi, nevelési problémákat is szült. Általános vélemény szerint fellazította az iskolák és a növendékek fegyelmét. Egyre több igény hangzott el liberalizmusa káros hatásának sürgős megváltoztatására.

A dualizmus kori iskola az erős humán műveltségre igyekezett képezni. Ilyen alaplás hozta az igényt a szakterületenkénti tudós tanár típusára. Ez az igényesség tükröződik az iskolai eredményekben, az évkönyvek tudományos igényű értekezéseiben, a pedagógiai, pszichológiai és a tantárgyi tudományokhoz kapcsolódva. Egymás mellett tűnnek ki a tudományos munkát végző tanáregyenlőségek. Ebből adódóan nem véletlen, hogy jelentős a száma azoknak a diákoknak, akik a tudós illetve a művészi pálya indíttatását itt kapták meg. Ennek volt nagy előrevívője az iskolai önképzőkör.

⁴ Ma Széchenyi Gimnázium

Bár a századforduló után jelentős volt az iskolaépítő és fejlesztő kedv a városban, még a jezsuiták is újra iskolát alapítanak, a növekvő diáklétszám miatt egyre szűkösebb az épület. Tervek születnek a bővítésre, de a kitörő első világháború ennek gátat vet. A háborús súlyosbodása egyre több fiatal szólít el az iskolából is.

Megjelenik egy új fogalom, a hadiérettségi. Majd ezt kiszárvátva követi az iskola háborús veszteséglistája. A földszinti "hősök terme" nekik állít kegyelettel teli emléket.

Nem igazán lélekemelő, nem iskolát serkentő évek következnek a szerb megszállás idején. Nemcsak a város, az iskola is nehezen vészeli át ezt a nehéz időszakot. Az igazgatótól kezdve sokakat meghurcoltak, de nem tudták megtörni erkölcsi, emberi tartásukat. 1921. augusztus 22-e, a megszállás alóli felszabadulás mégis csak részben öröm, hiszen teljes lelki súlyával nehezedik az iskolára is Trianon nemzetpusztító hatása. Ezzel szemben a lelki és tevéleges ellenállás erősödik. Mindennapi ima lesz a Magyar Hiszekegy. Virágzásnak indul a cserkészmozgalom. Az önképzőkör Faludy Ferenc nevét veszi fel. Programjában a nemzeti értékek őrzése kerül a középpontba. A valláserkölcs erősítését szolgálja a feléledő Mária - kongregáció.⁵ Ide kapcsolódik a nemzeti-keresztény kultúrprogram keretében a Klebelsberg-féle hazafias szellem erősítése jegyében induló névadó-kultusz.

Ekkor veszi fel iskolánk a kontinuitás hangsúlyozására a Pécsset egyetemet alapító Nagy Lajos király nevét.

A harmincas évek újabb lendületet hoznak az iskola fejlődésében. A létszám és a korszerűsítés miatt már régóta esedékes iskolabővítés most realizálódik. 1935-ben szinte egy bő nyári szünet alatt épül meg a korábban megvásárolt telken az új épületszárny, ügyes tervezéssel harmonikusan illeszkedve a régi tömbhöz. Az ország egyik legmodernebb intézménye lesz ezzel. Különleges értékű szertárak segítik a tudós tanári munkát. Jelentős az ifjúság öntevékeny szakmai és művészeti tevékenysége. Az ének- és zenekar a városi rendezvényeknek is elismert szereplője. A cserkészcsapat delegációja nagy emlékekkel érkezik meg a világjamboree-ról. Az évtized fordulóján újabb világégéshez érve megjelenik a tantervben a honvédelmi ismeretek nevű tantárgy, és speciális képzésként a leveleoktatás. Rendszeressé váltak a légoltalmi gyakorlatok. Ugyanakkor ennek a két világháború közötti korszaknak termése az iskola hagyományainak és szellemiségének tudatos ápolása. Ezt a feladatot vállalta az 1922-ben megalakult Ciszterci Diákszövetség, annak pécsi osztálya.⁶ A háborús helyzet azonban kísértetiesen ismétli önmagát. Ismét jönnek a behívások, az évkönyvben a hősi halottak nevei.

1945 és 1948 között a tanügyi és politikai labilitás átmeneti állapotokat hoz az iskolában is. 1948. júniusában a már erős politikai viharok ellenére is rendesen lezajlik a tanév befejezése. Szinte ugyanekkor miniszteri rendelettel zárolják az iskola vagyonát, majd bekövetkezik az államosítás az 1948. XXXIII.tc.alapján.

Az immáron állami Nagy Lajos Gimnáziumba beleolvasztják az épületétől megfosztott Széchenyi Gimnáziumot. Az újjáalakult iskolában nagy súlyt fektettek a világnézeti nevelésre, a "politizáló iskola" kialakítására. Csak a kiváló felkészültségű tanári karnak volt köszönhető, hogy megmentették az iskolát a divatos sematizmus jegyében való elszürkültéstől.

A felülről kézivezérelt iskolairányítás a Nagy Lajosnak a munkás-paraszt származású értelmiségi, új, politikai elit kinevelését szabta. Két tagozata, a humán és a reál, a szocialista fejlődés élcsapatának bázisa lett. Ezt a szellemet szolgálta a beindított felnőttképzés is. 1958-tól indul, majd fokozatosan fejlődik az iskolában a speciális tagozatos képzés. Ez, a politika kötelező árnyékában a minőségi előrenyomulást jelzi. Bár az ötvenes évek végén, a hatvanas-hetvenes években különböző, ún. politechnikai képzés is helyet kapott a tantervben, hozott is bizonyos látszateredményeket, de a szakirányú képzés igazán nem

⁵ A kongregációs terem a mai tanári szoba helyén volt

⁶ Ismét elevenen működik, újra a ciszterci iskolához kötődve

tudott gyökeret verni a mindig magasfokú műveltségigényt támaztó intézményben. Az 1972-es oktatáspolitikai határozat nyomán a minőségi értelmiségi pályára előkészítés kapott újra döntő szerepet.

Ez hamarosan éreztette hatását a versenyeredményekben, a felsőfokú beiskolázásban. Az iskolát ott találjuk az országos élmezőnyben. Hogy milyen sokat jelentett a tanári buzgalom, azt jól példázzák az 1981-es tantestületi értekezlet jegyzőkönyvi sorai: *Iskolánkban az objektív feltételek alig érik el a közepes szintet... így a korszerű követelményeknek sok mindenben elemi szinten sem tudunk megfelelni...* Nagy küzdelem és némi politikai lobbizás árán történt is valamelyest felújítás, de ez inkább csak tüneti kezelés maradt. Ez továbbra is azt jelentette, hogy megfeszített munkával és megszállott tanári lelkiismerettel hozta évről-évre a magas szintű eredményeket.

Így értünk el 1993 júniusához. A hajdani iskolafenntartó hosszabb előkészítés után visszakapta méltó örökségét. Ismét a ciszterci rend kezelésébe került az iskola. A zirciek nagy lendülettel és egyre fogyatkozó állami pénzügyi segítséggel láttak hozzá újjászervező munkájukhoz.

A schola charitatis szellemében a minőség megtartásának igényével a keresztény erkölcsiség lelki többletével folytatódik a régi hagyomány. A mostoha körülményekkel dacolva sikerült áldozatkész világi munkatársakat találni. A régi hagyományok őrzése, továbbvitele mellett, 1998 őszétől új profillal gazdagodott az iskola képe. Életre hozta a 6 osztályos tagozatot, mint új képzési formát.

A "Lajos" szelleme ismét új ívet fut be, lángol és világít.

Ciszterci rendi igazgatók:

Horváth Dániel 1814-1817; Horváth János 1817-1819; Zimányi Bernárd 1819-1820; Hochenecker Benedek 1820-1826; Mangin Károly 1826-1831; Winkler Engelbert 1831-1833; Szabó Pius 1833-1843; Kunszt Tamás 1843-1850; Török István 1850-1851; Juhász Norbert 1851; Szalay Alfréd 1866-1884; Gebauer Izor 1884-1889; Inczedy Dénes 1889-1900; dr. Vass Albert 1900-1907; Buzássy Ábel 1907-1929; dr. Kiss Albin 1929-1935; Kühn Szaniszló 1935-1948.

Tanárok, akiknek nevét emléktábla őrzí:

Faludy Ferenc író, műfordító, (1728-1729); (1758-1759)
 Pray György a magyar történettudomány megeremtője, a Halotti beszéd megtalálója (1745)
 Májer Móric természettudós, botanikus (1849-1863)
 Mátyás Flórián nyelvész, történész, akadémikus (1858-1863)
 Békefi Remig művelődéstörténész, egyetemi tanár (1880-1890)
 Fábíán István irodalomtörténész, egyetemi magántanár (1948-1962)

Híressé vált egykori diákok:

Szalágyi /Salagius/ István történész, régész (1740-1746); Mitterpacher József matematikus, egyetemi tanár (1750); Mitterpacher Lajos a mezőgazdaságtan első egyetemi tanára (1750); Schusztér János orvosegyetemi tanár (1788-1794); Mészáros Lázár altábornagy, '48-as hadügyminiszter (1808-1809); Garay János költő (1823-1828); Xantus János természettudós, a fővárosi állatkert alapítója (1835-1840); Vas Gereben író, "a magyar nép kedves mesemondója" (1838-1840); August Šenoa író, a horvát irodalom nagy alakja (1849-1851); Fodor József orvosegyetemi tanár, a magyar higiéné tudomány megalapítója (1853-1861); Óváry Kelemen jogtörténész, egyetemi tanár (1854-1862); Dischka Győző mérnökötanár, a Főreáliskola igazgatója (1858-1866); Váradí Antal író, költő (1863-1871); Fináczy Ernő neveléstörténész, egyetemi tanár (1869-1872); Ullmann Imre orvos, a szervátültetés úttörője (1870-1878); Wosinszky Mór régész, múzeumalapító (1871-1873); Szőnyi Ottó régész, művészettörténész (1878-1884); Angyal Pál büntetőjogász, egyetemi tanár (1883-1894); Surányi Miklós író, újságíró (1892-1900); Babits Mihály költő, író, a Nyugat-kör vezéralakja (1893-1901); Martyn Ferenc festőművész (1910-1917)

RAJCZI PÉTER

A PÉCSI PÜSPÖKI JOGAKADÉMIA TÖRTÉNETE

Pécs a magyar állam és vele együtt a magyar kereszténység kibontakozása kezdete óta a kultúra egyik fellegvára. A Szent István által 1009-ben alapított püspökség első püspöke, **Bonipertus** már káptalani iskolát létesít, Szent István nevezi ki 1036-ban az első magyar származású püspökként Maurust, Szent Mórt, aki a magyar irodalomnak is első ismert alakja. Ettől kezdve Pécssett állandóan találunk a maga korában magasabb műveltséget adó iskolát és könyvtárat, és egészen természetesnek tűnhet, hogy 1367-ben Nagy Lajos és **Vilmos** püspök Pécssett alapítják meg az első magyar egyetemet, mivel a pápai alapító oklevél szavai szerint *Pécs a tudományok magvainak terjesztésére kiválóan alkalmas*. Ez a pécsi egyetem aztán vitatottan, de valószínűleg a török uralom kezdetéig fennáll, hisz Evlia Cselebi még 1663-ban is tud az *isteni Eflatunnak (Platon) a belső várban lévő régi, tudományos főiskolájáról*, ahogy erről útleírásában olvashatunk.¹

1686-ban Pécs felszabadul a török uralom alól és még ebben az évben a jezsuiták megkezdik, tulajdonképpen folytatják iskolai tevékenységüket. Hamarosan felmerül az igénye annak is, hogy magasabb iskolája is legyen a városnak. Baranya vármegye az 1751-es pozsonyi országgyűlés követéinek már olyan utasítást ad, hogy Pécssett egyetem vagy akadémia felállítását szorgalmazzák. Ezért küzd **Klimó György** püspök is, aki az egyetem céljára már *turris mathematicus*-t is épített és azt a korának legkiválóbb műszereivel szerelteti fel. Ugyancsak ennek a célnak érdekében hatalmas könyvtárat és könyvnyomdát létesít, és azt a hozzáértő nagyközönség rendelkezésére bocsátja. Egyetemalapítási terve 1777-ben bekövetkezett halála folytán meghiúsult.

Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* alapján szervezett királyi akadémiák közül egynek Pécssett való felállítását kérte a vármegye. Annyit sikerült csak elérni, hogy 1785-ben Győről Pécsre került az akadémia. Ezt azonban Győr város kérelmére 1802-ben – Eszterházy Pál püspök tiltakozása ellenére – visszahelyezik Győrbe. Ehhez hozzájárult a pécsi diákok magatartása is, illetve azt is felhozták indoknak, noha bizonyos botrányos magatartás II. József erősen liberális korszaka után nem volt idegen más városok ifjúságától sem. Ez volt az a bizonyos kőszobor botrány, mely 1802. április 29-én történt Cserkúton.²

Amikor a ciszterci rend átvette a pécsi archigimnázium vezetését, 1817-ben az akkori igazgató újra előterjesztést tett egy akadémia létesítésére, hisz anélkül az archigimnázium sem tartható fenn. Batthyány Iván gróf, a németbolyi uradalom birtokosa az akadémia céljára ötezer forintot biztosított, amiért Pécs városa polgárjoggal ruházta fel, a mai szóhasználatnál elve díszpolgárrá választotta. De az akadémiából, illetve a győri akadémia visszahelyezéséből megint csak nem lett semmi.

1828-ban foglalta el a pécsi püspöki széket báró **Szepesy Ignác**, aki, amennyiben az akadémia nem helyeztetik át Pécsre, egy általa fenntartott *studium philosophium* felállítására kért engedélyt, hogy a gimnáziumban végzett ifjak a teológiai tanulmányok megkezdése előtt ott folytathassák tanulmányaikat. Ehhez a hozzájárulást megkapva az 1828/29-es tanévvel a papnövelde épületében két osztállyal megkezdte működését a két-

¹ A régi főiskola, a medresze szobáiban Evlia Cselebi szerint 1663-ban török várkatonaság lakott, tehát nem működött főiskolaként. In: Evlia Cselebi világotutazó magyarországi utazásai 1660-1664. Budapest, 1985. 231.p.

² A lyceum hallgatói kirádlulás alkalmával Cserkúton szentek ledólt szobrainak fejeivel dobálóztak. Ez az eset közismert volt Pécssett

éves bölcsészeti tanfolyam. Ez azonban studium domesticumnak, teológiai tanulmányok megalapozására szolgáló házi tanfolyamnak volt csak tekinthető.

Szepesy nyilvános jellegű főiskola felállításáért küzdött, olyanért, amely a hiányzó egyetem funkcióját is betölthette, amelyben bölcsészeti tanfolyam mellett teológiai és jogi oktatás folyik. Ennek az akkori királyi akadémiákkal egyenrangú főiskolának a létesítésére a város is törekedett, és ehhez az árvaalapítványt akarta felhasználni. Ehhez azonban a felsőbb jóváhagyást nem kapta meg. Ekkor Szepesy az egész terhet magára vállalta. Ezt az elhatározását az 1830. augusztus 21-i városi közgyűlésen Pirger Mihály városbíró be is jelentette. Szepesy jelezte, hogy egyelőre százezer forintot fog a működés megkezdéséig a városnál letétbe helyezni. Először 1832-ben, majd módosítva és kiegészítve, 1835-ben adta ki az alapítólevelet, amelyet a király 1835. augusztus 27-én hagyott jóvá, és amely alapján a régi egyetem folytatásaként megkezdhetette működését a pécsi püspöki akadémia, ill. lyceum bölcsészeti és jogi karral. Az elnevezés a magyar oktatási rendszerben különbözőképpen szerepel. Amikor még csak teológiai oktatás folyt, a lyceum nevet használták. Később az ezzel együtt működő bölcsészeti tanfolyam is ezt az elnevezést kapta. Az alapító levél *lyceum episcopale* elnevezését indokolja, hogy teljesen a püspöki javadalom tartotta fenn. Ugyanezt az intézetet a magyar törvénytár már akadémiának nevezi, mint előzőleg a királyi akadémiákat. 1865 után felváltva találjuk a *lyceum, akadémia, jogakadémia, lyceum jog- és államtudományi kar* elnevezést. Pécsen a mai napig a Lyceum utca és a Lyceum templom őrzi emlékét. A továbbiakban, a pécsi hagyománynak megfelelően a lyceum elnevezést használom.

A lyceumnak nevezett főiskola részére a városi tanács felajánlotta a Normáliskola mellett lévő üres telket. Itt épült fel Pollack Mihály terve szerint a lyceumnak szánt klasszicista épület.³ Azonban annak átadása után már látta, hogy az a bölcsészeti és jogi fakultás elhelyezésére nem alkalmas, ekkor megvásárolta a vármegyétől a volt pálos kolostor épületét a mellette levő templommal együtt, és azt megfelelően átalakítva helyreállította. Ebbe az épületbe helyezte el a már működő bölcsészeti szakot és jogi kart. Valamint ugyanitt helyezte el az általa újra életre keltett, és 1831-ben megnyitott püspöki tanítóképző intézetet, mely az egritől a legrégibb magyar tanítóképző volt. Mind a tanítóképzőt, mind pedig a főiskolát könyvtárral és fizikai eszközökkel is felszerelte. Az így megüresedett Pollack-féle épületbe a Klimó-könyvtár került, melyet ugyancsak jelentős mértékben fejlesztett. A lyceum épületében az időt a lépcsőházban felállított óra ütése jelezte. Ezt az órát Szepesy a mohácsi püspöki nyári kastélynak szánta, de most ide hozatta, és az ott volt a lyceum működése idején. Részint a főiskola részére, részint azonban egyéb könyvkiadás céljára nyomdaprivilegiumot eszközölt ki az akkor már működő nyomdának, és az a lyceum hivatalos nyomdájává vált. Felszerelésére nagy gondot és jelentős költséget fordított.

Mivel az általa tett alapítvány összege a fokozódó kiadásoknak már nem felelt meg, saját személyi jövedelmét is erre áldozta. A lyceum jövőjét mindenáron biztosítani akarta, és eltökélt szándéka volt, hogy a lyceum részére megvásárolja a mágocsi uradalmat. Ebben az elhatározásában azonban 1838-ban bekövetkezett halála akadályozta meg.

A kibontakozó felsőoktatás alapját képezte a pécsi archigimnázium, amely 1815-től kezdve a ciszterci rend vezetése alatt állott. Ez a rend, amely az egritől és a pécsi gimnázium átvételével válik tulajdonképpen tanító renddé, már kezdetől fogva igyekszik a tanári munkára irányított tagjaitól a *tudós tanár* eszméjét megvalósítani. Így érthető, hogy amikor a főiskola tanárihiánnyal küszködik, a ciszterci rendhez fordul, először a bölcsészeti szak, majd a jogi oktatás tekintetében is. A ciszterci rendnek a lyceummal való kapcsolatát 1835-ben így

³ A Normáliskola, a későbbi Belvárosi iskola a Szepesy utca 1.sz.; a lyceum, az Egyetemi Könyvtár központi épülete a Szepesy utca 3. sz.

határozták meg: A lyceumnak 9 tanára van: 5 egyházmegyei pap és 4 cisztercita. A tanárok mindannyian a lyceum épületében laknak. A négy bölcseleti és politikai katedrát egyházmegyei papok töltik be. A statisztika, a természetjog tanára, az exhortator (hítszónok) és egyben vallástanár, valamint a magyar és görög irodalom tanára ciszterci szerzetes, akiket a mindenkori zirci apát nevez ki. (Így kapcsolódik Pécs 300 éves gimnáziuma a felsőoktatáshoz.)

A lyceum ifjúsága fegyelmét szolgálta még a győri királyi főigazgató által a bölcseleti szak részére leküldött fegyelmi szabályzat. Az iskolai törvények lényeges rendelkezései a következők:

1. Mindenki az iskolai év kezdetét előző napon a múlt évben tett előmenetelét tanúsító hiteles tanodai bizonyítványát az igazgatónak benyújtja, vagy ha helyben tanul, neki magát illető tisztelkedés végett bemutassa.
2. Szinte úgy magát minden tanítójának is, kinek hallgatója leendő, bemutassa.
3. Az iskolai év kezdetétől számítandó egy hét alatt állandó szállást választand, és az utcának hol? és a házi urának kinél? szállásol, nevét és lakházának számát – úgy a szállásáért, élelmezéséért, fűtéséért fizetendő járandóságát, vagy más élelmezési módját szinte az igazgatónak őszintén feljegyezve bejelentendí.
4. Az Úr félelme lévén a bölcsesség kezdete, s hasznos előmenetelt isteni segély nélkül nem remélhetvén, mindenki törekedjék az Isten iránti ájtatosságot, mely szívet éleszti, minden alkalommal külső tettekkel is bizonyítani.
5. Mind a két szertartású katolikusok naponként a szent mise áldozaton, vasár és ünnepnapokon pedig a délelőtti és délutáni tanításokon és litánián ájtatos figyelemmel megjeleni: – hónaponként az előre kitűzött napon meggyónván a szent mise alatt áldozni, nagyhét első három napján a szokott ájtatossági gyakorlatokban részt venni: minden közkönyörgésekben is jelen lenni kötelesek, a vallásos menetekben a gimnáziumi ifjúságot követendőek.
6. Minden tanítójukat, mint a tanulási pályán szülőjük helyetteseit, kész engedelmességgel tisztelni, a náluknál nagyobbakat, és a hozzájuk hasonlókat megelőzőleg böcsülni fogják, senkit sem szóval, sem tettel soha meg nem sértvén.
7. Iskolai napon az illető tanítói teremben idejében megjelenvén az oktató tanítókat csendes figyelemmel végig hallgassák: – ha talán betegség miatt elmaradni, vagy távozni kényszerülnének, az akadály szüntével ennek okát legott az illető tanítókkal tudatni el ne mulasszák.
8. A tanodai intézet minden helyein tőlük a tisztaság mellett jeles és csendes magaviselete is kívántatik; sőt az ajtók, padok, ablakok és falak befirkálásától és rongálásától, mint szigorúan tiltottaktól őrizkedjenek, mindenkor emlékezetben tartván azon jótéteményeket, melyeket ezen intézet által élveznek.
9. A szent hit, tiszta erkölcsiség, hazai alkotmány és törvények, királyi rendeletek és előljárói parancsok ellen intézett minden beszédűtől, – úgy verekedésektől, gúnyoló bölcstelelítő, aljas és káromkodó szavaktól gondosan őrizkedjenek.
10. Estennen ápril végéig 8, ezután 10 órakeres szállásaikon legyenek és lakházukból hajnal előtt kimenni ne merészeljenek.
11. A kocszmákat, kávéházakat, színházakat, de még inkább az erkölcsiséget és tudományos képződést rongáló más gyanús helyeket kerüljenek.
12. A botok és fegyverek használata, nyilvános helyeken és utcákon a dohányzás, a házakban, kertekben, szőlőhegyeken, szántóföldeken, réteken mindennemű kártétel, nemkülönben pénzre játszani, vadászni, adósságot csinálni, éjjel a közcsendet lármás kurjongatással, verekedéssel, zenével zavarni mindenkinek keményen tiltatik.
13. A tanuló ifjúság általi bárminő irányú társulatok alakítása a kegyes királyi rendeletek által legszigorúbban elleneztetik.

A fegyelmi szabályok, mai szemmel nézve, nagyon szigorúak voltak. Sok fegyelmi vétségéről tudunk, de később ennek szigorából engedtek. A büntetés nemei voltak: dorgás-

lás, carcer, kizárás. A carcer (börtön) egy udvari kisebb helyiség volt, amelybe az erre ítélt diákokat pár órára, egy napra bezárták.

A tanári karnak közege volt a pedellus. Ő látogatta a kávéházakat, kocsmákat és egyéb nyilvános helyeket, és a fegyelmi szabályok ellen vétőket az igazgatónál feljelentette. Emellett a város is tiszteletben tartotta az egyetemi hagyományoknak megfelelően a lyceum önkormányzatát kisebb bírászkodási kérdésekben is, és a városi hatósági személyek is az iskola igazgatójának szolgáltatták ki az általuk letartóztatott rendbontókat megbüntetés céljából. (Pécsett merült fel komoly formában a két világháború között annak az igénye, hogy az egyetemi polgárokkal szemben a rendőri büntetőbírói teendőket az egyetem lással el.)

A lyceumban tulajdonképpen életkor szempontjából két különböző csoport tanult. A bölcsészeti szak még nem azonos a későbbi bölcsészkarral, tulajdonképpen a hatosztályos főgimnázium szerves folytatásaként két évfolyamon keresztül, magasabb tanulmányokra előkészítő évfolyam volt. Ennek befejezése után lehetett folytatni itt Pécsett teológiai vagy jogi tanulmányokat. Ez a különbözőség a fegyelmi szabályok túrésében is fokozottan megnyilvánult, mert azok ellen többnyire a jogászok vétettek. Ugyanakkor ez a jogászfűjság igyekezett a társadalmi életbe is bekapcsolódni. Így már 1837-ben táncvigalom engedélyezését kérték, ekkor még sikertelenül. De 1840-ben már jelentős társadalmi eseménye Pécsnek a *juristabál*.

Már a bölcséleti fakultás megnyitása után Pécs sz. kir. város – országgyűlési követ nem lévén – Baranya vármegyét kereste meg 1832. március 30-án kelt iratában: *...a közelébb tartandó országgyűlésre kiküldendő követ uraknak kegyesen meghagyni méltóztassék, hogy őnagyméltósága megyés püspök igen dicső, és a késő maradékokat is hasonló szent áldozatokra serkentő nagylelkűségének a törvényünk könyvébe való beiktatását szorgalmazsák.*

Baranya vármegye közgyűlése ilyen irányú átiratot intézett más vármegyékhez is, és ennek eredményeként az 1832-36. országgyűlésen 17 vármegye kívánságai közé felvette Szepesynek az ország részére (az alapító levél bevezetése szerint *publicum patriae prosperitatem*) tett alapítvány becikkelyezését. Ilyen előzmények után keletkezett az 1836. évi XXIV. tc. *Négyesi báró Szepesy Ignác pécsei püspök által Pécsen alapított akadémiáról. Eszerint Hálaérzéssel fogadják az ország rendei négyesi báró Szepesy Ignác pécsei püspöknek a közjó elmozdításában bizonyított munkás buzgóságát, melynél fogva Pécs városában tulajdon költségein bölcselkedést és törvényt tanító intézetet állított fel; mely jeles és követésre méltó alapítványt ő Felsége kegyelmes megegyezésével örök emlékül törvénybe iktatják.* Ugyanekkor a király Szepesyt érdemei elismeréséül a Szent István Rend középkeresztjével tüntette ki. (Ez a Mária Terézia által alapított legmagasabb kitüntetés volt, melyet nem katonai érdemekért a király adományozott.)

Pécs város hálája jeléül megfestette Szepesy arcképét, és azt 1834. április 15-én ünnepélyesen a város tanácstermében elhelyezte. Baranya vármegye pedig közgyűlési jegyzőkönyvben örökítette meg Szepesy érdemeit. Amikor aztán Szepesy 1838. július 16-án meghalt, a város őszintén meggyászolta. A közgyűlés határozatot hozott, hogy halála napján minden évben emlékére a város kegyúri templomában (a mai belvárosi templomban) és a lyceum templomban is ünnepi misét kell mondani, amelyen a város vezetősége testületileg vesz részt.⁴ Pécs város háláját tanúsítja a Kiss György által mintázott, 1892-ben felállított bronzszobor, a nevét viselő utca. Szepesy emlékét őrizte

⁴ A második világháború után szünetelt a Szepesy-émlékmise, majd 1988. július 16-ától a belvárosi plébánia ezt a szokást Borsy Károly javaslatára felújította

az általa alapított jogakadémia jogfolytonosaként az 1922-ben Pozsonyból Pécsre menekített Erzsébet Tudományegyetem jogi karának épületén elhelyezett, 1948 után eltávolított emléktábla is.

Szepesy végrendeletében is megemlékezett a főiskoláról. Életében teljes jövedelmét, magánvagyonát (és talán egészségét) áldozta a főiskolára, végrendeletében (amelyben csak szigorú jogi keretek között rendelkezhetett, hisz mind a kánonjog, mind az akkor élő főkegyúri jog alapján csak előírt keretben rendelkezhetett szabadon) tiszta hagyatékának egyharmadát a lyceum alapítványra hagyományozta, és végrendelete végrehajtójául a három fakultás senior tanárait nevezte meg.

Az 1848-as események igen nagy hatással voltak Pécs fiatalságára is. Az akadémia ifjúsága határozatot hozott a megalakítandó nemzetőrségben való részvételről. Ezt a határozatot azzal a kéréssel terjesztette a tanári kar elé, hogy arról a város vezetőségét tájékoztassa. A közlést Jónás József aligazgató 1848. március 21-én meg is tette. Ez a nemzetőrség aztán a bekövetkezett események során nem nyert megszervezést. Az ifjúság azonban jelentős számban lett a megalakult honvédség tagja több tanárral együtt. **Békefi Remig** így emlékezik meg az egyik ciszterci tanárról, aki lyceumi tanítványaival együtt jelentkezett honvédnek: *Engedje meg, őrnagy úr, hogy én, aki eddig ezen ifjaknak szellemi vezére valék, most se legyek kényszerítve őket magukra hagyni, amikor a haza védelmére állanak* – mondta a sorozást vezető tisztnak.

Az 1848-49-es tanév nem volt megnyitható, mert egyrésről az ifjúság nem jelentkezett kellő számban (többen katonák voltak), másrésről a lyceum épülete is katonai célokra volt igénybe véve. A bölcsészeti előadásokat a papnevelő intézetben kezdték tartani, a jogi kari előadások pedig teljesen megszűntek. Közben Magyarországon is bevezették a poroszból átvett osztrák iskolarendszert, amely a bölcsészeti szakot beolvasztotta a főgimnáziumba, és létrehozta a nyolcosztályos gimnáziumot.⁵

Ha a szabadságharcig terjedő időben megvizsgáljuk az akadémia látogatottságát, a következőket látjuk. A 2 évfolyamos bölcsészet az alaptanulmányokat jelenti, erre épül a 2 évfolyamos jogi tanfolyam:

Tanév	Bölcsészet	Jog
1831/32	125	-
1832/33	166	-
1833/34	168	38
1834/35	160	46
1835/36	172	66
1836/37	185	71
1837/38	191	84
1838/39	203	79
1839/40	191	91
1840/41	198	104
1841/42	191	112
1842/43	186	90
1843/44	208	79
1845/46	160	102
1846/47	160	87
1848/49	16	-
1849/50	63	-
1850/51	87	-

⁵ Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich

Ekkor lép hatályba az Entwurf, amelynek rendelkezése szerint a bölcsészeti szakot a gimnáziumba kell beolvasztani. Közben a gimnázium épülete is hadikórházzá alakult át. A lyceumban működött ciszterci tanárok visszamentek Zircre, a gimnázium tanárai pedig a városban magánházaknál húzták meg magukat.

A szabadságharcot követő ún. Bach-korszakban az Entwurf következtében a pécsi oktatásügy válságba került. Egyrésztől a kormány a gimnáziumok visszaszorítására törekedett, és helyettük ugyancsak német mintára a reáliskolák megszervezését szorgalmazta, másrésztől viszont a bölcséleti tanfolyamoknak a lyceumtól való különválasztása, és a nyolcosztályos gimnázium létrehozásának terve súlyos problémákat vetett fel a ciszterci vezetés alatt álló, és addig archigimnáziumként hat osztállyal működő gimnázium, és a püspök irányítása alatt a Szepesy-alapítványból működő lyceum kérdésében. Ugyanis vagy a ciszterci gimnázium minősül vissza négyosztályos kisgimnáziummá, vagy átveszi a lyceum 2 évfolyamos bölcsészeti tanfolyamát, hogy így nyolcosztályossá váljék, akkor viszont a püspök joghatósága alatt álló, és a Szepesy alapítványból fenntartott osztályokra jutó anyagi részt is igénylik. Hosszú évekig húzódo anyagi vita kezdődött, melyben az időközben esztergomi érsekké kinevezett Scitovszky János határozottan ellenezte a ciszterciek terjeszkedését, mert a gimnáziumot püspöki joghatóság alatt kívánta fejleszteni. A vita odáig fajult, hogy **Villax Ferdinánd** zirci apát már a soproni *Statthalteri-Abtheilung*nak be is jelentette, hogy a pécsi gimnáziumot elhagyják, és máshol vállalnak iskolát. Közben ideiglenes jelleggel már működik a pécsi főgimnázium részben ciszterci, részben pedig egyházmegyes papok vezetésével, és 1852-ben már meg is tartják Pécsen az újonnan bevezetett érettségi szigorlatot, az érettségit. 1853-ban megint nagy iskolaszervező püspöke lett Pécsnek: **Girk György**, aki szembe szállt a püspöki tekintélyt féltő tanácsadókkal. Tárgyalásokat kezdett **Rezutsek Antal** zirci apáttal, és 1863. április 29-i keltezéssel szerződést is kötött vele, amely rendezte a Szepesy-alapítvány és a ciszterci vezetés alatt álló gimnázium közötti, néha mesterségesen is fűtött vitát. Ez a szerződés aztán újabb viták kezdetét jelentette, sőt Pécs város feljelentette a királynál Girk püspököt, mivel szerintük hűtlenül kezelte a Szepesy-alapítványt azzal, hogy annak jövedelméből is juttatott a megszervezendő nyolcosztályos főgimnázium részére. De most már semmi sem akadályozta meg a további fejlődést. Girk püspök, aki a működésében ugyancsak szüneteltetett tanítóképzőt is újra megszervezte, és annak fenntartására a javadalmas papokat, enyhe presszióval is alapítványok létesítésére ösztönzte, és a Szepesy-alapítvány részére a városnál kétezer forint készpénzt, majd később ezer forint értékű földterhelmentesítési kötvényt helyezett le, előterjesztést tett a helytartótanácsnál a joglyceum újbóli megnyitására. Ezt a király 1865. augusztus 2-án kelt határozatával engedélyezte, és 1865. október 15-én Girk György püspök a most már a kormány közvetlen rendelkezése alá helyezett jogakadémiát (joglyceumot) ünnepélyes istentisztelet keretében megnyitotta.

A működését újonnan megkezdő joglyceum szervezetében a királyi akadémiákkal vált azonossá. Főgimnáziumi érettségihez kötötten hároméves tanulmányi időt írtak elő. Ezzel megkezdődött az a folyamat, amellyel a jogakadémia oktatási rendjét igyekeztek a tudományegyetemhez közelíteni. Így 1874-ben a jogakadémia jog- és államtudományi karrá alakult át, a tanulmányi időt pedig négy évben állapították meg. Előírták, hogy jogakadémiai tanárrá csak egyetemi magántanári minősítéssel rendelkező személy nevezhető ki, és a tanárokat kötelezték arra, hogy minden félévben két ingyenes kollégiumot (publicum) hirdessenek. A lyceum vizsgálati rendszere megfelelt a királyi akadémiák vizsgarendszerével. Eszerint két államvizsgabizottságot állítottak fel, amelyben Pécs vezető jogászai is részt vettek, és ezek előtt jogi, illetve államtudományi államvizsga volt tehető. A vizsgák nyilvánosak voltak, sőt a kitüntetéssel történő vizsgákat a vallás- és közoktatásügyi minisztérium hivatalos lapjában is közzétették. Ez a tény igen jelentős hatással volt

a közszolgálatra készülőkre, hisz esetleges kinevezésükhöz a hivatalos lapban való szereplés jelentős támogatást nyújtott.

Közben az ország kultúrpolitikájában nagy változások voltak. Létrejött a második tudományegyetem Kolozsvárott, és megindult a küzdelem egy harmadik egyetemért. Ezért Szeged és Pozsony versengtek, majd később a vita Pozsony javára dőlt el, az Alföld egyeteme pedig Debrecenbe került. A budapesti és a kolozsvári egyetemnek nagy volt a szívóhatása, e mellett volt a 13 jogakadémia, az országos igényt jelentősen meghaladta a végzetek száma. Egyébként is a jogakadémiák tudományos színvonalát állandó bírálat érte, és felmerült annak terve, hogy a pécsi joglyceumot egy királyi akadémiával összevonják. Ezt a tervet **Dulánszky** püspök támogatta, anyagi erejét ugyan a székesegyház újjáépítése teljesen kimerítette, de kikötötte, hogy az összevontan létrejövő új akadémia székhelye Pécsen legyen. Problémát okozott az a tény, hogy a fokozatosan kialakuló képesítési szabályzat szerint az ügyvédi, illetve bírói – majd később a magasabb közigazgatási munkakörök betöltéséhez az előírt egyetemi, ill. jogakadémiai tanulmányok utáni négyéves joggyakorlatot egyetemi doktori fokozathoz kötötték. A jogakadémiáknak doktorrá avatási joguk nem volt, a hallgatóknak a végbizonyítvány megszerzése után, egyetemen kellett a megfelelő doktori szigorlatokat letenniük. Ennek következtében, akinek erre lehetősége volt, már eleve az egyetemen kezdte meg tanulmányait, és így a jogakadémiák hallgatóinak a száma fokozatosan csökkent.

A pécsi püspöki joglyceumnak is meg kellett küzdenie ezzel a tendenciával. A kifogásolt tudományos színvonal a kinevezett tanároktól függött. Pécsen olyan tanárokat találunk, akik később is jelentős szerepet játszottak szaktudományuk területén, de jelentős szerepet játszottak Pécs társadalmi életében is. Ugyancsak fontos szerepet vitt a joglyceum ifjúsága Pécs életében, és az első világháború előtti pécsi társadalmi megmozdulásokban mindenütt megtaláljuk őket.

Amikor az Erzsébet Tudományegyetemnek el kellett hagynia a koronázó várost, Pozsonyt, az egyetem végleges elhelyezése ügyében a dunántúli városok között nagy versengés bontakozott ki. Hogy aztán a *magyar Heidelbergről* álmodó **Kleibelsberg Kunó**, vallás- és közoktatásügyi miniszter is Pécs mellé állt, annak fő oka az volt, hogy a jogi kar tanári kara és könyvtára a joglyceum átvételéből kerülhetett ki. Nagy iskolaszervező elődeinek munkáját folytatva **Zichy Gyula** püspök az egyetemnek adta át a Lyceum templomot, amely az Egyetemi templom nevet vette fel. Átadta a Szepesy által továbbfejlesztett Klimó könyvtárat is. Köztudott volt, hogy Zichy püspök a püspöki teológiát is az egyetemhez kívánta csatolni, ezt a törekvését azonban Budapesten megakadályozták.

A Pécsre került Erzsébet Tudományegyetem jog- és államtudományi kara, és részben bölcsészettudományi kara méltán tekinthette jogelődjének a Szepesy alapította joglyceumot, és méltán helyezték el az egyetem keleti nagykapuja mellett a Szepesy érdemeit megörökítő és Szepesyt ábrázoló nagy márványtáblát. Noha Szepesy végrendeletében meghagyta, hogy halála után ne emlegessék az ő érdemeit, sőt a városházán lévő arcképet égessék el. Az egyetemnek azonban a végrendelet ezen pontját nem kellene szó szerint betartania, méltó lenne, ha az emléktábla az egyetem falára visszakerülne.

Fontosabb irodalom:

Dr. Kopcsányi Károly: A pécsi jogakadémia múltja és jelene. Pécs, 1877.

Kiss Albin: A pécsi főgimnázium története. Pécs, 1914.

Borsy Károly: A pécsi nyomdászat kezdetei. Pécs, 1973.

Várady Ferenc: Baranya múltja és jelene. Pécs, 1896.

BML: A Pécsi Püspöki Joglyceum iratai, 1831-1923.

Uo. A ciszterci rend pécsi főgimnáziumának iratai 1849-1860.

A lyceum közéleti szerepét a korabeli pécsi újságok bőven ismertetik

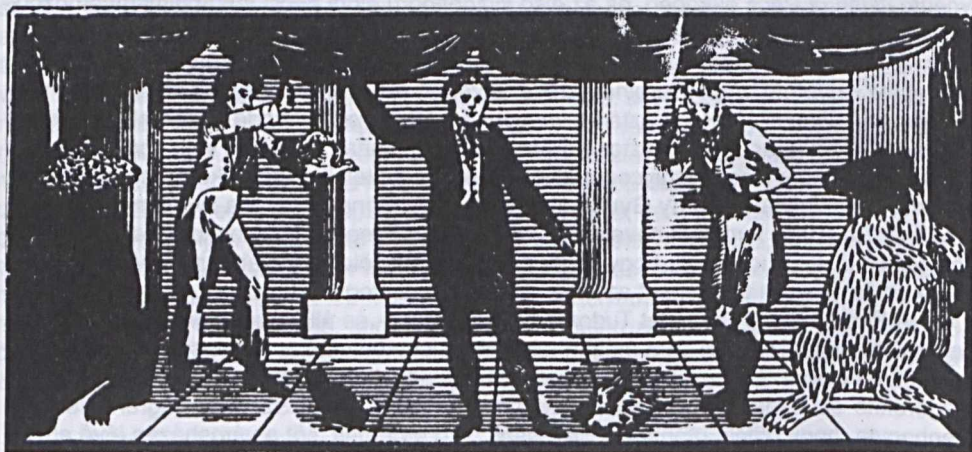
MÁRFI ATTILA

JÁTÉKSZÍN AZ EGYKORI PÁLOSOK TEMPLOMÁBAN

Pécs korai színművészetét és az idelátogató német és magyar vándortársulatok presztízsét és elfogadottságukat erősen befolyásolták elhelyezési lehetőségeik, azaz fellépési körülményeik. A kezdeti időszakban a teátristák csak kevés erre alkalmas színi-termet találhattak Pécsen. Jobbára csak a nagyobb polgárházak báltermeit, száláit bérelhették ki erre a célra. Ezek természetesen nem színpadoknak épültek, ezért egy-egy alkalommal a szükséges átalakításokkal kezdődhettek csak el az évadok. De ezen alkalmi játékszínek adottságairól bővebben sajnos nem tudunk.

Korabeli játszóhelyek

Ezek közül a 18. században a legismertebb a **Rihmer** polgárcsalád szalonja volt, továbbá a Ferenciek utcában álló **Renner**-terem és a **Schneckenberger**-szála, amely az úgynevezett **Elefántos** ház felső emeletén, a város legnagyobb színpadja volt.¹ De gyakran megfordultak komédiások a Fő utcában felépült **Fehér Hattyú** vendégfogadóban, és a közelben lévő, a Mór utca sarkán álló **Arany Naphoz** címzett fogadóban. Tudunk arról is, hogy a mai Kórház tér északi részén álló egykori **Magyar Korona**, ma Százéves fogadóban és a Felsőmalom utcában, ma Várostarténeti Múzeumként működő épület,

Korabeli színpadi jelenet

¹ Itt kell megjegyeznünk, hogy pontosan nem lehet lokalizálni sem a Renner-terem, sem pedig a Rihmer-féle polgári szála, lakóház pontos helyét. Annyi ismert, hogy az egykori Klein Platz, azaz a mai Jókai tér, illetve a Ferencesek utcája környékén feküdtek. De Madas József: Pécs belváros telkei és házai c. munkájában sem találunk a 18. századra vonatkozóan biztos támpontokat. A Renner névnel is csak valószínűsíthető, hogy személynevet takar, nem pedig ragadványnév, vagy egyéb más eredetre utaló elnevezés. A szövegkörnyezet alapján úgy tűnik, egykori pécsi polgár lakóházáról maradt fenn adat, de ez sem biztos. A Rihmerekről már többet tudunk; városunk tekintélyes polgár családjaként egykori kézművesek, "vállalkozók" és jogtudorok kerültek ki e tekintélyes familiából.

a **Pelikán** padlásterében is tartottak alkalmanként színjátékokat. 1800-tól pedig a volt pálos kolostor ebédlőjét alakították át játékszínné. Természetesen igen gyakori volt, főleg a nyári hónapokban, hogy a színésztruppok a szabadban, "Isten szabad ege alatt" mulattatták a nagydírműt. Erre a város piac- és vásáros terei voltak a legalkalmasabbak, forgalmuk és központi fekvésük miatt is.²

A fejlődő polgárvárosban természetes igényné vált, hogy minden évben, a tavaszi, a nyári és a téli idény alatt több színésztársaság is szórakoztatta a pécsi publikumot. Ez az igény egyre erősödött, s a reformkor első éveiben a szenátus egyik állandó problémája volt az egyre sokasodó vándortársulatok megfelelő elhelyezése. De már ezt megelőzőleg is komolyan felmerült egy önálló játékszín felállítása, az ideiglenes megoldásokat orvosolva.

Először Baranya vármegye rendjei kísérelték meg, 1815-ben, hogy színikört létesítsenek a pálosok kolostorában. Kellő tőke hiányában viszont a várt színterem és színikerület megteremtése meghiúsult.³ Ezzel mintegy lehetőséget adtak egy másik, de már német részről történő próbálkozásnak, aminek helyszíne újfent az egykori rend épülete volt.

Színterem az egykori pálosok templomában

Az egyházi épület rövid, kárászéletű "színikarrierje" 1800-ban kezdődött, amikor **Joseph Lippe** direktor truppja a városunkba érkezett. Először a szegényházban szállt meg komédiáisaival, később, az őszi idény kezdete előtt a volt pálosrend kolostorának földszinti termeit kapta meg lakhelyül.⁴ S ekkor jött az ötlet a városatyák részéről, hogy a pálosok tágas ebédlőjében építsék fel a játszásra alkalmas színpadot. A szabad királyi város ugyanis 1799-ben vásárolta meg az épületet, s azóta üresen állt, hasznosítását ekkor még nem oldották meg. Illetve ideiglenesen bérbe adták a mágocsi uradalomnak, amely a rendház egy részét raktározásra használta. Amikor Lippe 1800 novemberében megfogalmazta kérelmét, az alábbi döntés született a város szenátusától: *A fent említett szerződés első szakasza megtiltja ezeknek a lakóhelyiségeknek a felhasználását akár kórházi, akár beteggondozói intézmény céljával. Ezért nem jöhet szóba a mondott helyiségnek katonai kórházzá alakítása sem; viszont nem látjuk akadályát annak, hogy Nagyabecsuitt Elöljáróság Lippe József vígjátékszínészt beköltöztesse hozzátartozóival együtt a kolostor említett lakószobáiba, csakhogy gondoskodás történjék az épület kötelező állandó megőrzéséről.*

*Ami a lakbér fizetését illeti a Nagyabecsuitt Elöljáróság kössön egyességet a mondott vígjátékszínésszel, méltóztassék gondoskodni róla, hogy ő azt oda befizesse...*⁵

Végül is a rend ebédlőjét havi 3 forint bérleti díj ellenében ítélték oda az igazgatónak. Ezenfelül minden előadás után 10 krajcár befizetésére kötelezték Lippét a városi szegényház javára. Ettől kezdve a rend ebédlője évente adott otthont rövidebb-hosszabb időre a teátristáknak. Az egymást váltó direktorok sorában 1811 márciusának végén jelentkezett játékra az a **Johann Ferdinand Kübler**, aki ezt követően többször is élvezhette a város vendégszeretét, s ezen felbátorodva a színikör fejlesztésére szánta el magát. Magánéletében is emlékezetes lehetett számára városunk, mert itt vette nőül Carolin Heffnert 1816 októberében. Érdekessége még ezen családi eseménynek, hogy az akkor 48 éves színigazgató egyik esküvői tanúja az a **Lickl György**, aki ekkor már a székesegyház megbecsült karnagya volt.⁶

² Márfi Attila: Pécsi színházalapítási törekvések a reformkorban. In: Baranya 1990/2. Pécs, 1990. 48.p.

³ Márfi Attila: A pécsi színjátszás nemesi mecénásai. In: Mágánások, birtokosok, címerlevelek. Debrecen, 1997. 247-248.p.

⁴ Márfi Attila: Thália papjai Pécssett. Kézirat, megjelenés alatt

⁵ Baranya Megyei Levéltár, Pécs város tanácsa iratai (továbbiakban BML: Pvt.ir.) 1178. 2161/1800.

⁶ BML: Belvárosi Plébániatemplom házassági anyakönyve, 1790–1850.

A közel 30 éves színiműlttal rendelkező színigazgató 1811 és 1817 között négy alkalommal kapott játéklehetőséget a szenátustól. Társulata tragédiákat, színműveket, vígjátékokat, operákat és baletteket játszott a pécsi nagydíjazottaknak. A korabeli források elismerően említették meg gazdag ruhatárát-, könyvtárát és kifinomult ízlésére valló díszleteit. Kübler két egymást követő esztendőben, 1811 és 1812-ben mulattatta első ízben a pécsi polgárokat. A felkészült direktort hamar kegyeibe fogadta a közönség. Bár az évad végén egy sajnálatos pénztári lopás miatt úgy látszott, hogy az igazgató családi vállalkozása balul üt ki, de a vizsgálat lezárult, s a társulat tisztázódott a gyanú alól. Sőt a pécsiek nyomatékkal kérték a szenátustól, hogy Kübler ismét kapja meg az új idényre is a játékjogot.⁷

A sors fintora, hogy éppen ekkor egy korábbi szerződése elszóltította őt Székesfehérvárra. A csalódott közönség négy évet várt a hűtlen direktorra, aki egy soproni szerződését mondta fel, hogy kedvére tegyen a pécsi publikumnak. Ekkor megint két egymást követő évadot játszott végig a Hattyú-teremben és a volt pálos kolostor ebédlőjében emelt színpadon. Nem véletlen a közönség ragaszkodása Ferdinand Küblerhez, mert az egyre színvonalasabb színi életben ő volt a Birodalom egyik leggyakrabban szerződöttest színi vállalkozója. Repertoárján a kor legdivatosabb művei szerepeltek. Különösen a szomorújátékok és az operák színrevitele hozott számára elismerést.⁸

Közkívánatra többször is el kellett játszania Bellini: Normáját, a pécsiek operakedvencét, és a divatos német színpadi szerző, Kotzebue új vígjátékát, a Titkos tapétaajtót. De ittléte négy esztendeje alatt a Patkoló kovács c. komikus pantomimikus balett aratta a legnagyobb sikert. Amikor negyedik alkalommal tért vissza a Mecsek-aljára, 1816 őszén, emlékezetes székesfehérvári kiruccanása után megfordult Győr és Sopron városában is. S a déli színiút egyik állomáshelyén, Szombathelyen játszott éppen, amikor meghívást kapott a pécsi városatyáktól. Pécsre jövelele azonban akár menekülésnek is felfogható, mert Sopronban annyira eladósodott, hogy felszerelésének egy részét kénytelen volt foglalás alatt a városban hagyni. A soproni hitelezők viszont itt is utolérték és kis híján megakadályozták a pécsi évad sikeres befejezését is.

Végül is Kübler Sopronban hagyott lefoglalt javait elárverezték, 1817 januárjában, és a társulat márciusig játszhatott a városban.⁹ Persze Küblernek nemcsak soproni adóssága miatt volt gondja: Ugyanis az idény alatt számos mutatványos is érkezett Pécsre, akik a színigazgató szerint számára érezhető kárt okoztak. A konkurens alkalmi produkciók megszűnte után sem enyhültek a direktor gondjai: Pécsset továbbra is a polgári szálák és a pálosok ebédlője szolgált alkalmi színpadként. Ekkor állt elő ötletével, hogy a rend templomának főhajójában alakítsanak ki játékszínt, a szűk ebédlőt egy tágasabb csarnokra felváltva. Kezdeményezését a városvezetés is támogatta.

Az egyházi körök színrelépése

Mivelhogy a rendház egyes traktusait a német színészek szállásául és előadások megtartására is igénybevették, a város szenátusa részéről egyértelmű volt, hogy a további terjeszkedések is ebben az épületben történjenek. A régóta eredeti funkcióját nélkülöző rendházban főleg különböző élelmiszereket, majd szalmát tároltak, de üzleti célokra zsidó kereskedőknek is bérbeadták. Volt olyan időszak, amikor katonai célokat is szolgált az egykori rendház. Tehát a

⁷ Márfi Attila: A pécsi színjátszás korai szakaszának kiemelkedő egyéniségei 1730-1846. In: Tanulmányok Pécs történetéből, 2-3. Pécs, 1996. 257.p.

⁸ BML: Pvt.ir. 498./1811. Cserkúti Andor: A pécsi színészet 1813-ban. Pécsi Napló, 1913. június 29.

⁹ Pusztai-Popovits József: Érdekes epizódok a pécsi színészet történelméből. In: Pécsi Napló, 1943. november 12.

megszentelt, s egykoron talán szebb napokat is átélt ősi falak meglehetősen elvilágiasodtak.¹⁰ Az egyház helyi képviselőinek mindez nem szúrta szemét. Azonban mihelyt Johann Kübler vándorkomédiás, aki egyébként már régóta, mint "albérlő" lakott az egykori klastromban, és saját költségén a templom főhajójában színpadot emeltetett, lesújtott rá Király József püspök és a püspöki tanács haragja. Az ádázza fajult színházalapítási vitában a klérus még a Szentatya kiátkozását is kilátásba helyezte a város közösségének, ha a blaszfémiaának minősített tétől nem hajlandók önként eltérni: *Mind a mi Méltóságos Előljáró Urunk, s ugyanúgy mi jómagunk is lelkünk legnagyobb szomorúságával kaptuk a hírt: a pálosrendi atyák eltörölt rendjének templomát, amely fenállásának legelső kezdeteitől fogva Istennek volt szentelve, és jelenleg is ezeket az ígéket viseli magán: a Legszentebb Szentháromság számára, nem tudni kinek az engedélyével, vagy kinek a költségén, vígszínházzá, vagy tánczos színházzá alakítják át, s a játékok és vígasságok kezdeti időpontjául a holnapi nap estéjének az időszakát ítélték kijelölni.*

*Mivel pedig bizonyossá vált azokból a köpködő csapkodásokból, amelyek most reánk várnak, hogy mi egyelőre Isten haragjának árnyékában élünk, s ez önmagában is arra a meggyőződésre készítet minket: a mondott templom vígszínházzá alakítása ő leg-szentebb Felségének a visszatetszését is ki fogja váltani. Ismételten hivatalosan kérjük a nagyrabecsült Városi Előljáróságot, természetesen a magunk nevében is, és a Méltóságos Előljáró Urunk saját személyes nevében is, aki méltóztatott megjelenni értekezletünkön, ahonnan mindezeket kérvényezzük, még ha mindeddig visszafogja is jóindulatát, a saját jogi hatásköre alá eső komédiásokat tiltsa el a szobán forgó templomban színdarabok rendezésétől. Ellenkező esetben az ott rendezendő színi előadások ügyében kijelentjük: ezt a botránytól dagadó dolgot a saját püspökségi jog hatályosságánál fogva indokoltnak ítéljük megbüntetésre ő Szentsége elé terjeszteni. Egyébként maradunk a szokásos tiszteletnyilvánítással. Pécs, 1817. január 24-én.*¹¹

Eddig a püspöki tanács tiltakozó és fenyegető levele, amelyre a "jámbor", s egyébként is istenfélő magisztrátus megpróbálta jobb belátásra készíteni a klérust. Azonban ez a kísérletezés csak további feszültségeket és indulatokat szított. Az előadást persze nem merték megtartani, s ideiglenesen bezárták a színtermet is, de a lebontásáról még nem intézkedtek, bízva abban, hogy, Király József püspök véleményét befolyásolhatják. Több "esedező levelet" is intéztek a püspökhöz, melyekben részletesen kifejtették észrevételeiket, s még vitába is szálltak a nagyhatalmú egyházi körökkel.¹²

Kérelmeikben többször hangoztatták, hogy megértik a püspök úr aggodalmát afelől, hogy a felszentelt falak világi célokat szolgálnak, de többek között erre a "sorsra" jutott a Dominikánus templom is. A pálos rendű atyák egykori szentélye pedig külön dolgokat is megélt, mint a szegény komédiások gondúzó mutatványait. Mert *a bérlő zsidó kereskedő még üzleteket is nyitott itt, ami ellen semmi kifogása nem volt a klérusnak, pedig Jézus is megtisztította az árusoktól a templomot.* De akkor is számos méltánytalanság érhetett a kolostort, amikor a gyalogsági katonai kórház újoncait ide szállásolták. Akik minden zsoldfizetéskor a szent falak között duhajkodtak, sőt le is vízelték azokat, másról nem is beszélve. Az ellen pedig miért is lehetne kifogás – így a városatyák – hogy a bérlő Johann Ferdinand Kübler még a templom főhajóját is rendbe hozta, amit viszont az egyház már évek óta rendre elmulasztott. Az persze igaz, hogy az épület lehetne megyeháza és egyéb közcélú intézmény otthona, de ha színház működhetne itt, a város polgárai többet nyerné-

¹⁰ Márfi Attila: Thália papjai Pécsen. Kézirat. Megjelenés alatt

¹¹ BML Pvt.ir. 261./1817.

– Márfi Attila: Pécsi színházalapítási törekvések a reformkorban. In: Baranya 1990/2. Pécs, 1990. 48.p.

¹² Márfi Attila: Thália papjai Pécsen

nek vele: *Mert a színház által terjed az erkölcsök pallérozása, s az állam vigyázó szeme is intézkedett, hogy kiküszöböljön minden erkölcstelenséget.*¹³

Hiába érvelt és kérelt a szenátus, a püspöki tanács még válaszra sem méltatta őket. Ekkor az előljárók végső elkeseredésükben, s vélt igazuk orvoslására a Magyar Királyi Helytartótanácshoz fordultak panaszuikkal. De addigra már annyira megromlott a viszony a világi és az egyházi hatalom között, hogy maga József nádor volt kénytelen kivizsgálni az ügyet, s állást foglalni az elmérgesedett színházi vitában.¹⁴ A város előljárói összes sérelmüket és érvüket megosztották a nádorral, s a következőképpen fejtették ki kérelmüket: *A legalázatosabban esedezünk Császári és Királyi Fenséges Uraságodhoz, valamint a Magas Helytartótanácsához, hogy a fentebb mérlegelt indítékok alapján, amelyekhez még az is hozzájárul, hogy a mondott templomban a színházat az építők már ténylegesen fel is építették, maguk a színészek viszont ezeknek a zord időjárás viszonyoknak mindehhez kapcsolódó beköszöntése közepette minden alkalommal tartózkodási lehetőséget kapnak ott, de a mesteremberek is, akik magát a színházat a saját költségükön építik, ezt a pénzt az előadások megtartását követően idejében megkaphatnák, még ha nem is minden egyes alkalommal, mert mégiscsak elég hosszú időn által lesznek kénytelenek csalódnni a nyilvánvaló pénzbeli veszteség miatt, s végül, mivel az elmúlt 30 éves időszak folyamán a már sokadszor említett templom dolgában a papság egyáltalán semmiféle problémát sem vetett fel, így Legfenségesebb Uram méltóztassék engedélyezni, hogy a szóbanforgó templomban, mint most már egyfajta világi jellegű épületben tarthassanak színielőadásokat: abban az esetben pedig, ha ennek az engedélyezésnek a megadása előtt mindez nem volna lehetséges, a legalázatosabban azt kérjük, Legfenségesebb Uram az itteni megyéspüspök Úrnál ezt az ő hajthatatlanságát méltóztassék lecsillapítani.*

*Egyebekben maradunk Legmagasabb Fenségednek alázatos szolgálói. 1817. február 3-án.*¹⁵

De ekkor még nem volt reális esélye a polgári erőknél, hogy precedenst teremthetnének a udvari hatóságoktól, amiben egy egyházi épületet ilyen célra hasznosíthattak volna. A döntés ódiomát a nádor se vállalta 1817. március végén megérkező, rövid elutasító leirata szerint.¹⁶ A város kénytelen volt beletörődni ennek a csatának az elvesztésébe, de továbbra sem mondtak le egy önálló játékszín felépítéséről. A derék színgazgató pedig kénytelen volt tűrni, hogy a játékszínt lebontsák. Igaz, március végéig még a városban maradt, hogy a polgári szalonokban fejezze be a meghirdetett szezont, de annak végeztével hitelezői megmaradt felszerelését is elárverezték.¹⁷ Kübler számára is kudarcra zárult a nagy vállalkozás, s elképzelhető, hogy ez a fiasco sokáig visszavetette művészi pályáján is. Az biztos, hogy anyagilag szinte teljesen tönkrement. Bár többször már nem találkozunk nevével a színházi pályázók között, áldozata mégsem volt hiábaválto. A kudarcra okulva a város vezetése ugyanis nem vonult vissza, csak alkalmas pillanatra várt, hogy közsínházat építhessen a pécsi polgároknak. De most már úgy, hogy az egyház érveit ismerve, s a harcmódot is megtapasztalva, elkerüljék a nemkívánatos konfliktusokat. Ez végül is több, mint harminc esztendő múltával sikerült csak, de erőfeszítéseik eredményeként 1839-ben mégis felépült a város első közsínháza a Mária utcában.

¹³ BML Pvt.ir. 323./1817.

¹⁴ BML Pvt.ir. 852./1817.

¹⁵ BML Pvt.ir. 323./1817.

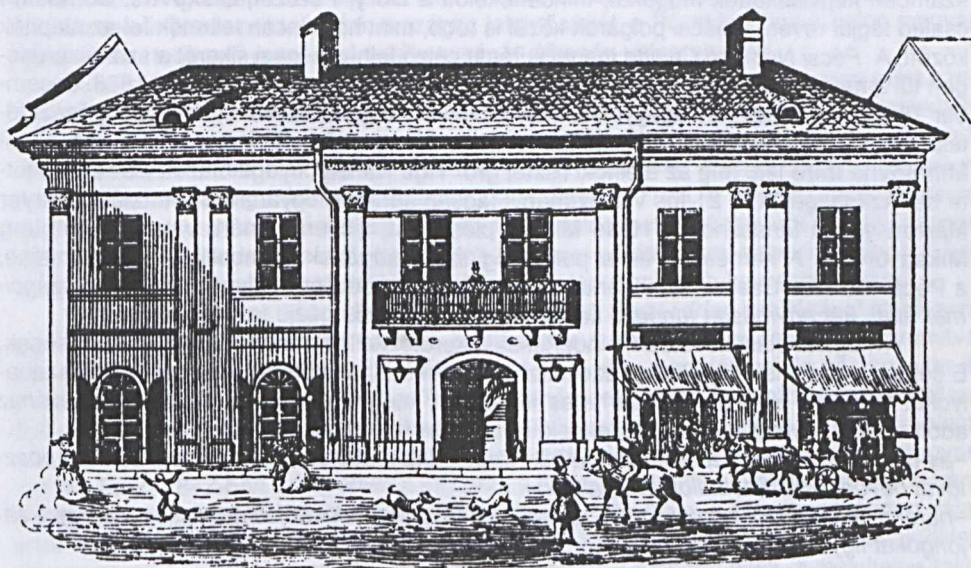
¹⁶ BML Pvt.ir. 852./1817. "Ezen Városi Előljárásnak Képviselőtézhez eljuttatott felterjesztésében, amelynek támogatásával Ön annak engedélyezését kéri, hogy a megszüntetett pálosrend helyi templomában legyen szabad színelőadásokat rendezni, jelen leiratunkkal közöljük ugyanennek a Városi Előljárásnak a folyamodványára, hogy ez a felterjesztés nem továbbítható. Kelt a mi Királyi Helytartótanácsunkban Budán 1817. február 25-én. Joseph Palatinus"

¹⁷ Pusztai-Popovits József: Érdekes epizódok a pécsi színeszet történelméből. I.m. 4.p.

ÓDOR IMRE

A PÉCSI NEMZETI CASINO A REFORMKORBAN

A pozsonyi országgyűlési klubból angol mintára alakult Pesti Casino-t gróf *Széchenyi István* 1827. június 10-én alapította. Eleinte *József nádor* sem tekintette *dohányzó klub*nál többnek, amely a mágnások úri passzióinak helyszínéül szolgál. A kaszinó azonban gyorsan népszerű lett. A *Hild József* építette Lloyd-palota épületében a nemesség és az értelmiség legkiválóbb képviselői, a pesti polgárság legtekintélyesebb és legbefolyásosabb személyiségei, továbbá az irodalmi és szellemi élet kiválóságai jöttek össze, hogy *egymással barátságos beszélgetések végett találkozzanak*. A politizálás, eszmecserék, felolvasások mellett kellemes kikapcsolódási lehetőséget kínáltak a kaszinó játéktérmei, táncmultságai, zenei estjei, és nem kevésbé kiváló vendéglője. A pesti megalakítását követően az ország számos városában jöttek létre kaszinók, társalkodó egyletek, olvasótársaságok, a reformkor új eszméinek leghitelesebb és leghatékonyabb lokális fórumai.¹

A Nemzeti Casino épülete 1839-ben

Pécsett némi fáziskéséssel, az 1830-as évek második felétől erősödött fel, az országos tendenciákkal összhangban a polgári nyilvánosság, illetve annak fórumai iránti igény. Ezt jelzi a zömében német ajkú polgárság törekvése a polgári kaszinó megalakítására, melyet 1836-ban siker koronázott. A városban élő, és sajátos színtert képező nemesség válasza nem sokáig váratott magára. A *Pécsi Nemzeti Egyesület (Casino)* alapí-

¹ Kaposvár: 1828.; Sátoraljaújhely: 1831.; Eger, Kecskemét, Marosvásárhely: 1832.; Debrecen, Szatmár, Nagynyed: 1833.; Pápa, Kolozsvár, Zilah: 1834.

tásáról szóló felhívást 1838. december 4-én tette közzé **Mihálovits Imre** táblabíró és **Nyers János** ügyvéd. A felszólítás szövege a korabeli stílusban és helyesírásnak megfelelően így hangzott:

A Pécsi Nemzeti Egyesület (Casino) mely barátságos öszve köttetésből szövetkezett Urak Társaságának szolgál győző helyéül, kiknek céljok az élet kellemeit díszes és csinos társas körben, viszonylagos mulattatás, illedelmes és szelid maga viselet által mind inkább nevelni, valamint ezt a jó ízlés, miveltség bötsület érzés, józan és Nemes gondolkodás módja magukkal hozzák. Ezen szempontból véve 1838-ik évi Karácsony hava 4-dikén tartott Gyülekezet határozása következtetésében, jelen aláíró Lajstrom kibocsájtatik, mely szerént minden Tisztes Urak voks nélkül ezennel meghivattatnak, hogy ha jelen Egyesülethez magokat kaptcsolni óhajtanának. Az egyesület 3. egymás után következő évekre alapul, előfizetési díj egész évre 5. Pengő forintokra határozottatott, – jelen aláírás által mindenki 3 Évekre köteleztetvén.

A felhívás lelkes fogadtatásra talált. Pár nap alatt több, mint kétszáz aláírás gyűlt egybe. Az alapítók sorában a város és a vármegye egyházi és világi előkelőségeit szinte hiánytalanul ott találjuk, **Scitovszky János** püspökkel és **Sauska Keresztély** alispánnal az élen. A környező Tolna, Somogy, Verőce megyék mágnásai és nemesei szintén szép számban képviseltették magukat, mindenekelőtt a **Dőry, Perczel, Siskovits, Somssich** család tagjai révén. A pécsi polgárok közül is több, mint harmincan lehettek fel az alapítók között. A *Pécsi Nemzeti Casino* megalakítását célzó felhívás igazi sikerét a számszerűsége túl a nemesség és a polgárság együttműködési készsége jelentette. Az 1838. december 18-án tartott alakuló nagygyűlés, illetve az ekkor megválasztott igazgatóság összetétele is fenti megállapításunkat igazolja. Az igazgatóság elnöke, a szervezésben már kitűnt **Mihálovits Imre** lett, míg az alelnöki tisztet gróf **Tige Károly** nyugalmazott ezredes töltötte be. Az igazgatók, a 21 fős választmányi tagság sorában ugyanakkor ott találjuk **Bayer Márton** városi tanácsnokot, **Haas Mihály** plébánost, lyceumi tanárt, valamint **Hölbling Miksa** orvost. A nemesség és a polgárság szövetségének szimbolikus megjelenítése, a Pécsi Nemzeti Casino 1839. január 3-án elfogadott pecsét-motívumában, az *országci-mer alatt két egymásba fogódzó kézben* is tetten érhető.

A megalakulást követően mindenekelőtt keretet kellett adni a kaszinó működésének. E célból, s addig is, míg állandó székházra nem sikerült szert tenni, ideiglenes alapszabályokat léptettek érvénybe. E párhetes időszakot, melynek során a *Paitler-féle kávéház* adott otthont a választmányi üléseknek, hűen jellemzik az alábbi rendszabások:

–az ülések mindenkor a billiárdteremben tartassanak, asztalul a fedőlappal és zöld posztóval bevont billiárdasztalok szolgálnak

–harang készítenőd, hogy az elnök a tagoknak a letelepedésre jelt adhasson, s hogy a zajongókat figyelmeztethesse

–az ülés tartama alatt a dohányzás mellőzendő.

A kaszinó folyamatos működéséhez állandó bérleményt keresett, s így került sor *Sütkey János* városi számvevő Plébánia-közben lévő házának bérletére. Az épület azonban nem bizonyult megfelelőnek, így kapva-kaptak egy váratlanul felkínált lehetőségen. *Ehretlenzberger Vince*, Fő utcai háza a jó fekvésű, minden tekintetben alkalmas székház esélyét kínálta, s a választmány eltökélte a 10 000 pengő forintos vételár előteremtését. A vételár kifizetéséhez, továbbá a szükséges átalakítások elvégzéséhez azonban, a választmány számítása szerint 13 200 forintra volt immáron szükség, amelynek finanszírozására 330 darab egyenként 40 forintra szóló kötvényt bocsátottak ki. A kötvények jegyzése rendben megtörtént, az átalakítás azonban elhúzódott, így 1839. július elsején a kaszinó a szomszédos, *Trixler István* által felajánlott *Hattyú-terembe* költözött, s ott várta be a saját székházba költözés örömteli napját. 1839. augusztus 12-én vehette birtokba a tagság a kaszinó tágas, kényelmes és díszes helyiségeit. Fényes estéllyel tették emlékeztetessé e nap jelentőségét.

Az 1839. év meghatározónak bizonyult a Pécsi Nemzeti Casino életében. A színház vétele, átalakítása és berendezése mellett a magyar nyelvű színházi élet meggyökeresítésében is kezdeményező szerepet vállalt. A városban vendégszereplő német és magyar színtársulatok honosításáért, illetve az állandó kőszínház felépítéséért folytatott rivalizálás elmergesedő konfliktusba torkollott a polgári és a nemzeti kaszinó között. Miután a városi magisztrátus támogatását maga mögött tudó polgári kaszinó megkapta a színházépítés jogát, a Pécsi Nemzeti Casino választmánya úgy döntött, hogy épület híján is magyar színtársulatot létesít Péccsett. Az elhatározást tett követte, nagyarányú gyűjtés révén tekintélyes pénzalapot sikerült előteremteni a párhuzamosan szerveződő színtársulat számára, melynek művészeti vezetőjéül a kor egyik legkiválóbb és legismertebb színészét, **Lendvay Márton** sikerült megnyerniük. A Pesti Színi Társaság mintájára szervezett önálló társulat alapító okiratát 120 egyesületi tag írta alá, akik egyúttal az első évad bérlettulajdonosait is alkották. A 43 tagú *Pécsi Magyar Színész Társaság* premierjére 1839. október 9-én került sor a kaszinó által kibérelt, ún. *Schneckenberger*-féle házban, a Ferenciek utcájában. Az 1840. április 30-ig tartó évadban a társulat 105 előadásának lehetett részese a pécsi publikum. A sikeres évadnak azonban nem volt folytatása. Az óriási anyagi terhet a kaszinó tagsága tovább nem tudta vállalni, s Lendvay távoztát követően hasonló formátumú színigazgatót sem sikerült találni. A szélesebb összefogás híján a torzóban maradt kezdeményezés példaértékű, országos jelentőségét, a Pécsi Nemzeti Casino magyar nyelvű kultúra terjesztő mecénási tevékenységét dőreség volna elvitatni.

A kaszinó, olvasóterme révén *művelődési-információs központ* szerepre tett szert a reformkori Péccsett. A következő magyar és német nyelvű újságokat, illetve folyóiratokat vehette kezébe itt az érdeklődő: *Jelenkor*, *Társalkodó*, *Hírnök*, *Athenaeum*, *Figyelmező*, *Honművész*, *Hazai és Külföldi Tudósítások*, *Tudományos Gyűjtemény*, *Wiener Zeitung*, *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Humorist*, *Spiegel*, *Ofner Zeitung*. Fenti, a színház megnyitásakor megrendelt lapok széleskörű tájékozódásra adtak lehetőséget, továbbá arra is, hogy a tagok közül némelyek, jóllehet a szabályok ezt tiltották, egyes példányokat hazavihessenek. E káros gyakorlatnak szigorú szankciókkal igyekeztek elejét venni, több-kevesebb sikerrel.

A modern politikai újságírás kezdetének számító *Pesti Hírlap* indulásával az olvasói szokások is megváltoztak, s a kaszinó mindinkább a politikai véleménycseré fórumává vált. A Pesti Hírlap pécsi tudósítója, *Hainer Ignác*, ezt tőle, magától tudjuk, nemegyszer itt vitatta meg tudósításait, és a *Pesther Tageblatt* támadt polémiája segítségével bepillantást enged a kaszinó belső életébe. A német nyelvű pesti újság megtámadta a *Pécsi Nemzeti Casinót*, amiért úgymond lemondott három német újságot, és helyette három magyarot rendelt. Ezért 1842-ben a *Tageblatt* a kaszinót a németiség iránti gyűlölettel, irodalma iránti megvetéssel vádolta. *Hainer*, úgy is, mint a kaszinó jegyzője, a következőképpen válaszolt: *A kaszinó vállalja a hazafiságot, a nemzeti ügy pártolását, de nem viseltetik gyűlölettel egy nemzet vagy irodalma ellen sem. Különösen nem a német ellen, a melyhez a felvilágosodás, szabadság, polgáriság annyi szent lánca fűzi.* A válasz további részében a laprendelésben bekövetkezett változásokat is indokolja. Ebből kitűnik, hogy a korábbiakhoz képest a kaszinó öt magyar nyelvű politikai hírlapot: *Pesti Hírlap*, *Jelenkor*, *Hírnök*, *Világ*, *Erdélyi Hírmondó* és két irodalmi lapot: *Athenaeum*, *Regélő*, valamint két német nyelvű politikai lapot: *Augsburger Allgemeine Zeitung*, *Wiener Zeitung*, és egy szépirodalmi lapot, a *Pesther Tageblatt*ot járatott. Egyúttal *Hainer* azt is jelezte, hogy bevételeik gyarapodása esetén egyéb nemzetek lapjait is megrendelik.

A *Pécsi Nemzeti Casino* természetszerűleg a könnyebb szórakozás, a társasági élet színteréül, illetve alkalmanként központjául is szolgált. Hétfőnként *harmóniai zene*, szerdánként pedig a kertjében lévő, ún. nyári szalonban *igen látogatott táncvigalmakat* tartottak. Ez utóbbiak a kortárs tudósítása szerint *reggelig elhúzódva vetélkedhetnek bármely középváros legfényesebb farsangi báljával.* *Hainer* a *Regélő*nek küldött írásában ekképp

számolt be egy különösen nagyszabású casino-rendezvényről, melyre 1842. június 15-én került sor. *A Nemzeti Casino kertjében és nyári szalonjában közel 500 fős vendégsereg előtt mutatták be a Tolna megyei Halász József által betanított körtáncot. A hölgyek egészen fehér, nemzetiszínű szalagokkal díszített ruhában jelentek meg, mint nemzetiségünk kegyeletes nemtői. A publikum Halászt, mintegy hatalmas hazafias tett hősét ünnepelte.*

A hosszú téli esték másfajta szórakozásnak is kedveztek, így mindenekelőtt az *ördög bibliáját* forgatták előszeretettel nemes uraimék. A szomszédos megyék jeles famíliáinak tagjai gyakran múltatták az időt a kaszinó kártyaasztalainál. Nemegyszer tekintélyes vagyonok cseréltek gazdát egy-egy éjszakába nyúló kártyacsata során. Egy 1843 januári estén azonban nem pusztán Fortuna osztotta a lapot, a soros kedvenc macao-játékban. A hamisan játszó **Kardos János** baranyai másodalispánt játékosársai leleplezték, s ennek híre nemcsak város- és megyeszerte terjedt el, hanem hivatali pályáját is derékba törte.

Az 1840-es években a kaszinók, s ez alól a pécsi sem volt kivétel, *politizálódtak*, immáron a helyi nyilvánosság meghatározó fórumaként vettek részt a reformkor politikai küzdelmeiben. Kezdeményező szerepet vállalva például a védegyeleti mozgalomban, a takarékpénztári hálózat kialakításában, vagy éppen a vasútépítési tervek koordinálásában. Ugyanakkor, s ez nem ellentmondás, megtartották eredeti rendeltetésüket a társasági élet kereteként. A helyi társadalom igényes, a közízlést is formáló kulturális színtereként járultak hozzá a nemzeti önbecslés és a polgári életforma kiteljesedéséhez.

Felhasznált irodalom:

Baranya Megyei Levéltár, Baranya vármegye közgyűlési iratai (1838-1847)

Tolna Megyei Levéltár, Hainer család iratai (1841-1843)

Ilk Mihály: A Nemzeti Casino százéves története (1827-1926). Budapest, 1926.

Statuten der Fünfkirchner bürgerliche Casino-Gesellschaft – A pécsi polgári Casino részeseinek névsora betűrenddel és annak szabályai. Kiadta: Nieszner Antal, Fünfkirchen, 1837.

A Pécsi Nemzeti Casino-Egyesület könyve. Pécs, 1847.

Visy László: A Pécsi Nemzeti Casino megalakulása s ennek kihatása Pécs szab. kir.város kulturális és gazdasági fejlődésére In: Pécs-Baranyai Múzeumi Egyesület Évkönyve. Pécs, 1926.

Koszits Ákos: A 100 éves Pécsi Nemzeti Casino megalakulása és első éve. In: A Pécsi Nemzeti Casino jubileumi évkönyve. Pécs, 1938.

Glósz József : Hainer Ignác – a nemesi értelmiség a reformkori Baranyában. In: Baranyai Helytörténetírás, 1983/4.

HÁRS ÉVA

A 145 ÉVES ZSOLNAY GYÁR ALAPÍTÁSÁNAK LEVÉLTÁRI DOKUMENTUMAI

Napjainkig számos publikáció foglalkozott már a Zsolnay gyár történetével és ma is több kutató eredményes munkája bővíti ez irányú ismereteinket. A mai kutatóknak a múltidézésben egyik példája lehet **Mattyasovszkyné Zsolnay Teréz**, aki 1922-ben hozzáfűzött, hogy megírja a család és a gyár történetét. Munkája könyv alakban 1974-ben jelent meg.¹ Zsolnay Teréz a családi levelezések és személyes emlékezések adatainak pontosításában segítségül kérte **dr. Cserkúti Adolf** városi levéltárost, aki kikutatta és lemásolta számára a levéltárban a Zsolnay családra és a gyárra vonatkozó korabeli iratokat. Így a könyvből több fontos adatot megtudhatunk. Ennek példáján kutatásokat folytattam a Baranya megyei Levéltárban és feldolgoztam a gyáralapítás körülményeit dokumentáló, többnyire németnyelvű, gót betűkkel írt hivatalos leveleket és beadványokat. A kérvények és levélváltások párhuzamos szálaikon vezetnek **Zsolnay Miklós Ignác** fia számára alapított gyár, valamint a **Vilmos** fiának átadott kereskedés tárgyában a kérvényektől az engedélyekig, Pécsről a polgármesteri hivatalon, a megyei előjáráságon át Sopronig, a kerületi kormányig. Szövegüket eredetiben olvasva átérezhető e kor szellemisége, megismerhető a kissé körülményes, mégis precíz ügyintézés, a hivatali rend is. Úgy vélem, a németnyelvű levelek magyarra fordított változatából a fontosabbakat teljes szövegükben, az ügymenet folyamatát ismertető értesítéseket összefoglalva érdemes közölni és olvasni.

A gyáralapítás első hiteles írásos dokumentuma Zsolnay Miklósnak a város tanácsához benyújtott kérvénye. Ebben az Ignácnak szánt gyárat a maga nevére kérte engedélyezni, mivel az ahhoz szükséges és bizonyítható alaptőkével csak ő, az ismert kereskedő rendelkezett. Ignác ekkor 27 éves. Már kitanulta a kerámia készítés mesterségét, így apja a leendő gyárhoz felszerelést is vásárolt számára. Pécs Város Tanácsához a következő kérvényt írta:

*Tettes Tanács!*²

A Lukafai Kőedény-gyár megszűnvnén ennek áthelyezését Sz.K. Pécs Városába szándok áttenni; miért is kérem a Tettes Tanácsot, hogy a fennebi kőedény-gyárnak felállítást e városban kegyessen megengedni méltóztatnék.

Tartozó tisztelettel maradván

A Tettes Tanácsnak

Pétset, 1-ső Junius 852.

*alázatos szolgája
Zsolnay Miklós*

A beadványt Pécs Város Polgármesteri Hivatalából 1852. június 2-án keltezett kíséreléssel továbbították a megyei főnökhöz, a szükséges engedély elnyerhetése végett. Az engedély megadásához azonban a folyamodvány kevésnek bizonyult, melyről a polgármester alábbi levele tanúskodik:³

¹ Zsolnay Teréz és M. Zsolnay Margit: ZSOLNAY. A gyár és a család története, 1863-1948. Corvina Kiadó, 1974.

² Tekintetes Tanács!

³ BML: Pécs városi tanácsi iratok (továbbiakban: Pvt. ir.), 2278/1852.sz.

Pécs Sz.Kir. Város polgármesteri Hivatalától
Méltóságos Cs. Kir. Megyei Főnök Úr!

Zsolnay Miklós helybeli lakos és kereskedőnek egy kőedény gyár nyithatása iránt benyújtott folyamodványát, maga erkölcsies és politicai viseletéről szolló bizonyítványt, vagyon kimutatás és keresztlevéllal együtt ezzel szerencséltem méltóságodnak felterjeszteni, szokott tisztelettel maradván

Pécsett, 1852-ik eszt. September hó 17-én

Méltóságodnak alázatos szolgálja

Lursevics
polgármester

Úgy tűnhet, hogy az iratokkal felszerelt kérvény most már megfelelhetett a kívánalmaknak, mert a megyei főnök október 13-án⁴ továbbterjesztette a soproni Kerületi Kormányhoz, a felettes hatósághoz jóváhagyásra. Nem így történt. A válasz 1852. november 4-én arra hívta fel a megyefőnököt, hogy a Kereskedelmi- és Ipari törvény 209. §-a alapján a városi előljárással végeztesse el Zsolnay Miklós gyárának tűzrendészeti vizsgálatát, majd tájékoztassa annak eredményéről. A megyei hatóság november 12-i levelében⁵ szollította fel a polgármestert a vizsgálat elvégzésére. Ennek eredményéről szól az alábbi levél és az ahhoz csatolt jelentés:⁶

Pécs Sz.Kir. város Polgármesteri Hivatalától
Méltóságos Cs.Kir. megyei Főnök
és vaskoronarendi Lovag Úr!

Méltóságodnak folyó esztendei November hó 12-én 10928.sz.a. kelt rendelete folytán, miszerént Zsolnay Miklós által felállíthatni kért kőedény-gyár iránt az ipar szabályok 209 §-a értelmében tűzrendőri tekintetből a szükséges vizsgálat megtétessék, és az eredményről jelentés felterjesztessék, szerencséltem Méltóságodnak hivatalossan jelenteni, miszerént a mondott vizsgálat megtételére Pritzmayer rendőri Tanácsnok kiküldetve lévén, annak a tett vizsgálat eredményéről szolló jelentését ezzel szerencséltem átküldeni, tellyes tisztelettel maradván

Pécsett 1852-i December 17-én

Méltóságodnak

alázatos szolgálja
Vézi Imre
h. polgármester

A csatolt melléklet:

Tekintetes Tanács!

A megyei Főnökségnek f.é. November 14-én 10928.sz.a. kelt, s ./. alatt idemellékelt rendeletére hozott f.é. 4785. számú határozat folytán szerencséltem jelenteni: hogy Zsolnay Miklós által felállíthatni kért kőedénygyár iránt az ipar szabályok 209 §-a értelmében tűzrendőri tekintetből magam mellé véve két szakértőt a szükséges vizsgálatot megtettem, melynek eredménye az ide ./. alá zárt bizonyítvány szerént az ön, hogy a kérdéses gyár tűzmentesen van építve, és hogy annak távolsága miatt veszély a városra nézve nem félhető, s tüzi eszközökkel elegendőképp el van látva; mely jelentésem a Megyei Főnökséghez felterjesztendő. A Tekintetes Tanácsnak alázatos szolgálja

Pritzmayer Antal m.k.
rendőri tanácsnok

⁴ BML: Megyefőnöki iratok (továbbiakban Mf.ir.) 9629/1852.sz.

⁵ BML: Mf.ir.10928/1852.sz.

⁶ BML: Mf.ir.5345/1852.sz.

A tűzrendészeti vizsgálat bizonyítványa elindult a városházáról a megyeházán át Sopronba, a Kerületi Kormányhoz, 1853. január 3-án kelt kísérőlevéllel. Az elfogadó válasz Sopronból végre 1853. február 18-i dátummal megérkezett. Az igen szépen kalligrafált, kézírásos németnyelvű, gót betűs levél magyarra fordítva a következőket tartalmazza:⁷

*A Soproni Császári és Királyi Kerületi Kormánytól
Edward von Cseh őméltóságának*

Hivatkozással a január 3-i, 1.J.B. 11964.sz. értesítés mellékletére, melyhez Zsolnay Miklós engedélyt kér egy kőedény-gyár alapítására Pécssett, Méltóságoddal közöljük: hogy a Kerületi Kormány ennek a kérésnek eleget tesz és Zsolnay Miklósnak a kért engedélyt egy kőedény-gyár alapításához ezennel megadhatónak találta.

Méltóságodat kérjük, a kérelmezőt erről azzal a kiegészítéssel értesítse, hogy ő, amikor ez a határozat már törvényerőre emelkedik s a soproni Kereskedelmi- és Iparkamaránál az előírt alaptőkét igazolta, a gyár jogkörét csak akkor gyakorolhatja, ha ez az alaptőke kimutatás elégségesnek találtatott.

Sopron, 1853. február 18-án

*A minisztériumi hivatal
első előljárója
Markovich*

Az irat hátoldalán az átvételt igazoló írást olvashatjuk:

Die Gesuchsbeilagen habe ich übernommen 5Kirchen, 10t May 853.

Zsolnay Miklós

A megyefőnöki Hatóság a szolgálati utat betartva 1853. március 1-jén írt levélben kérte fel Pécs polgármesterét, hogy Zsolnay Miklóst értesítse, *miszerint neki egy kőedény-gyár felállítására a kért engedély felsőbb helyen megadatott*, s közölte az alaptőke elfogadtatására vonatkozó kitétel is. Zsolnay Teréz emlékirataiban megemlíti, hogy a tűzbiztonsági szemle idején a gyár már termelt és vízvezetékcsöveket állított elő. Mégis, a működési engedély kiadása után fél évvel, 1853. szeptember 29-i levelében Pécs Polgármesteri Hivatala a következőket írta:⁸

Tekintetes Cs.kir. Megyei Hatóságnak Pécssett.

Alulírt megkerestetvén Zsolnay Miklós helybeli kereskedő és kőedény gyár tulajdonosa által, miszerént utóbbi gyárának háborítatlan nyitvatarthatása végett a fent tisztelt hatóságnak az iránt jelentést tennék, valjon e hivatalnál tétetett e valaki által ellenvetés gyárának megnyitása ellen, melly megkeresés folytán jelenthetem, hogy e részben senki által ellenvetés, kifogás úgy ellentmondás eddigé nem tétetett.

Pécs, Sept. 29-én 853.

*Nagy
polgármester*

1853. október 18-án a megyefőnöki válasz, tudomásul véve a leírtakat, figyelmezteti a Polgármesteri Hivatalt, hogy Zsolnay Miklósnak a soproni Kereskedelmi- és Iparkamaránál az alaptőkéjét el kell fogadtatnia. Bár ennek érdekében a vagyonkimutatás minden bizonynyal a szokott utat járta be, a Kamara csak 1854. május 3-án tartott ülésén hozott határozatot annak elfogadásáról. Az erről szóló levél magyar fordítása a következőképpen hangzik:

⁷ BML: Mf.ir. 319/1853.sz.

⁸ BML: Pvt. ir. 4335/1853.sz.

Sz. 2299/260. A Kereskedelmi- és Iparkamarától, Sopron

A tekintetes K.K. Megyei Hatóságnak, Pécsset

Mellékelten tisztelettel megküldjük Zsolnay Miklós kőedény-gyára alaptőkéjének átvizsgálásáról a hivatalos kamarai jegyzőkönyv-kivonatot (1 db. melléklet) mely szerint ez az alaptőke-kimutatás immár elfogadtatott. Kérjük, hogy a tekintetes K.K. Megyei Hivatal ezt a kamarai határozatot hivatalosan tudomásul venni, és azt a további 2 db. melléklettel a nevezett Zsolnay Miklósnak eljuttatni szíveskedjék azzal az értesítéssel, hogy az alaptőke-kimutatás megalapozására szolgált telekkönyvi kivonat (a kérvény 2.sz. melléklete) a Kamarai Archiv őrzésében marad.

Sopron, az 1854. május 3-án tartott kamarai ülésről

Ferdinánd Wildmann (?)

V.elnök

Franz Gloser

titkár

A Baranya megyei Hatóság július 31-i keltezésű levelében fentiekről részletesen tájékoztatta Pécs polgármesterét.⁹ A nyári hónapokban a szokottnál is lassúbb és egyébként is körülményes adminisztráció bizonyára eljuttatta végül Zsolnay Miklóshoz is alaptőkéjének elfogadását, de ezt a levelet eddig még nem láttuk. Zsolnay Miklóst, helyesebben Ignác fiát, aki valójában a gyárat működtette, ezenközben nem hátráltatta a bürokrácia hosszas útvesztője, hiszen az 1853. február 18-án kiadott engedély szerint már hivatalosan is elfogadták gyáralapítási kérelmét. Ezt az időpontot tekinthetjük mi is a gyáralapítás dátumának. A kamara ebben a folyamatban a termelés gazdasági-pénzügyi megalapozottságát vizsgálta, Pécs város előljárói azonban ismerték Zsolnay Miklóst, a Fő téri kereskedőt, akit 1853. áprilisában Kóbor polgármester választmányi tagnak is felkért.¹⁰ A gyár alapítása a város érdekeit is szolgálta. Ennélfogva nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy a hosszú hónapok múltán érkező kamarai elfogadó válasza nem várva, a gyár már 1853. év elejétől üzemelt.

Zsolnay Miklós mindezekkel egy időben másodszülött fiának, a 24 éves Zsolnay Vilmosnak is kiadta atyai jussát, nevezetesen átadta neki Fő téri kereskedését és áruraktárát. Vilmos, mint korábbi publikációkból ismeretes, tanulmányait a bécsi Politechnikumban végezte, majd továbbra is Bécsben maradt és a Martin és Bauer kereskedő cégnél vállalt munkát, 1844-től 1848-ig. Ezután Pécsset, apja üzletében dolgozott két éven át, mint kereskedősegéd. Gyakorlata tehát elegendő volt ahhoz, hogy apja munkáját sikerrel folytathassa. Az ajándékozást megerősítő hivatalos levelet és vagyonkimutatást Zsolnay Vilmosnak is be kellett nyújtania a soproni Kereskedelmi- és Iparkamarához, jóváhagyás végett. A kérelem útja most is a hivatalos kerülő úton haladt Sopronba. Előzőleg azonban a Városi Tanácstól, mint már nagykorú üzletembernek, letelepedési engedélyt, valamint kereskedési jogot kellett kérvényeznie. Erről a következő levél szól:¹¹

Tekintetes Tanács!

Szülő városomban letelepedni és állandó lakosává lenni mindenen előtt kívánván, legelső alázatos kérésem is miszerint a Tekintetes Tanács az állandó lakosok sorába felvenni kegyesen méltóztatnék.-

Második kérésem az, miszerint a Tekintetes Tanács a kereskedési jog engedélynek elnyerésében elősegíteni méltóztatnék.-

⁹ BML: Mf.ir. 6656/1854.sz.

¹⁰ BML: Pvt.ir.1362/1854.sz.

¹¹ BML: Pvt.ir.1323/1854.sz.

Ebbeli kérelmem indoklására felhozom ././ 3. 4. 5. 6. 7. 8. ./ alatti bizonyítványaimat, melyekből jelesen az ./ 1. alattiból felderül, hogy a nagykorúságot elértem, a ./ alatti igazolja, hogy a kereskedést rendesen megtanultam és felszabadítottam; kereskedésbeni végzettségemet 4.5.6. ./ alatti bizonyítványaim tanúsítják – s hogy törvényes 6 évi szolgálati idővel bírok, ezt a 3.4.5.6.7. és 8. ./ alattiak eléggé bizonyítják.-

Megvannak tehát azon kellékek, melyek az ideiglenes ipar szabályok 11 §-a értelmében kívántatnak. A mi erkölcsiségemet illeti, bizonyítványaim szóllanak; egyébiránt 1848-ik évi június óta helyben, atyám kereskedésében szolgálván a Tekintetes Városi Hatóságra bizonyon hivatkozhatom, miszerint a lefolyt viharok alatt magamat mint csendes és hű polgár fedhetlenül viseltem.

Mindezeknél fogva tehát alázatosan esedezem a Tekintetes Tanácsnak miszerint kérelmemet előmozdítani kegyesen méltóztassék.

Maradván tisztelettel

A Tekintetes Tanácsnak
Pécsett Mart. 29-én 853.

alázatos szolgája
Zsolnay Vilmos

A hivatkozott iskolai bizonyítványokat, valamint a Martin és Bauer cég ajánlását a JPM Adattára őrzi. Az előbbieket könyvében Zsolnay Teréz közli, az utóbbit, az ajánlást nem. Így annak magyarra fordított szövege következék itt:

Bizonyítvány

Zsolnay Vilmos úr részére, aki Pécsett született, bizonyítjuk, hogy ugyanőt három évig és tíz hónapig, mégpedig 1844 augusztusától a mai napig nürnbergi áru kereskedésünkben segédként alkalmaztuk. Rövidárú és küldeményező üzletünkben, valamint külföldi útjain minden rábízott posztun a legnagyobb kezdeményező készséggel kipróbált gyakorlatossággal és fáradhatatlan szorgalommal, legnagyobb megelégedésünkre szolgált. Kötelességünknek érezzük, hogy férfias és erkölcsi tulajdonságairól a legnagyobb dicsérettel szóljunk, ehhez minden vonatkozásban kiérdemelte osztatlan bizalmunkat, s azt minden tetteben teljességgel igazolta. Annyira elégedettek voltunk vele, hogy csak saját kérésére, hogy apjának az üzletben erősen segíthessen, engedtük el korábban házunkból és kívánunk ezekben sok szerencsét.

Bécs, 1848. június 1.

Martin és Bauer
nürnbergi áru kereskedő

(pecsét helye)

Zsolnay Vilmos Martin és Bauer uraknál 184. számú ehelyt megfelelőképpen protokollálva van mint segéd.

Bécs, 1848. Juni 3.

Anton Paul Lehner
I. előjáró

A Megyei Hatósághoz 1853. március 29-én továbbított, személyes iratokkal felszerelt beadványhoz a Polgármesteri Hivatal még csatolta a helybéli kereskedő testület nyilatkozatát is, melynek aláírója **Joseph Obadich** ezidőben első előjáró volt. Németnyelvű ajánló levelében hivatkozott a testületi ülésre, mely semmi kifogást nem emelt Zsolnay Vilmos kereskedői minősítése ellen, valamint benyújtotta Zsolnay Miklós nyilatkozatát, mely szerint fiának, Zsolnay Vilmosnak átadja saját üzletét és készpénzben juttat számára 5.000 forintot.¹²

¹² Az ajándékozó levelet Zsolnay Teréz közli, i.m. 17.p.

A Megyefőnöki Hatóság 1853. április 15-én a kért kereskedői engedélyt Zsolnay Vilmosnak megadta. A levélfogalmazvány¹³ áthúzott szakasza arra is utal, hogy miután a kereskedelmi testület részéről ellene legkisebb kifogás sem tétetik ... a kereskedelmi engedély már most törvényes erőre jutottnak tekinthető lévén ... a soproni kereskedelmi kamara előtt a szabályos alaptőkéket a törvényes hat hét lefolyása előtt is kimutathatja. Az áthúzott szöveg így nyilván nem felelt meg az előírásoknak, és az elküldött levélben már nem szerepelt. Zsolnay Vilmos kérvénye a tőkekimutatással a Kamarához augusztus 22-én érkezett el. A szigorú szabályok alapján eljáró vizsgálódás ezúttal kifogásokkal élt, mégpedig a folyamodó érdekeit védve. A ma is tanulságos levél magyarrá fordítva így szól: ¹⁴

A Kereskedelmi és Iparkamarától, Sopron

Tekintetes K.K. Baranyai Elöljáróság, Pécssett

Zsolnay Vilmos pécsi lakos alaptőke-kimutatásának felülvizsgálata ügyében a Kamara hivatalos megkeresését van szerencsém továbbítani: A tek. KK. Megyei Elöljáróság szíveskedjék a folyamodó Zsolnay Vilmost az 1853. aug. 22-i kérvényéhez csatolt alaptőke-kimutatása átvizsgálásának eredményét az alábbiak szerint közölni:

A Kamara folyamodó által csatolt mellékleteket semmiképpen nem találja megfelelőnek a törvényes bizonyítási eljáráshoz arra vonatkozóan, hogy a folyamodónak az apjától – Zsolnay Miklóstól – ajándékképpen kapott Nürnbergi és Galanterie Áru-lerakat, a bolt-berendezés, ingóságok és aktív követelések - egyösszegben az 5708,37 Ft., - valóban tiszta és tehermentes vagyont képviselnek-e. Mivel az ajándékozó vagyoni körülményei (ebből) nem derülnek ki, az általa feltüntetett ajándék mértéke nincs bizonyítva. Továbbá mind a bemutatott ajándékozó okirat, mind a bőven mellékelt leltár-zárások hatósági hitelesítése, következésképpen a törvényes, hiteltérdemlő követelmény hiányzik.

Végül, mert még ettől eltekintve, nem egyszer maga a likviditás, az alaptőke kiegészítésére felsorolt 77 adós (tartozásának) behajthatósága, mint 753,57 Ft aktív követelés van kimutatva. Ily módon a folyamodó részéről előterjesztett mellékletek a tartományi kereskedelmi és ipari rendelkezés 17.§.33. pontjában megállapított követelményeknek nem felelnek meg, így ez az alaptőke-kimutatás nem találtatott elegendőnek. És kérik a folyamodó: az esetleg ismételt előterjesztésével egy igazolást is mellékeljen arról - a kiskereskedelem mely osztályára kapott kereskedői jogot, hogy az elnyert koncesszió ellen az ezáltal érintett felek a törvényes úton nehogy panasszal éljenek.

*A kérvény-mellékleteket eredetiben visszaküldjük. (széljegyzet: 3 db)
Sopron, az 1853. október 4-én megtartott kamarai ülésről*

*Moser
elnökhelyettes
Franz Glozer
titkár*

Az október 22-én érkezett levél¹⁵ a megyefőnöktől a városhoz november 13-án érkezett meg, Zsolnay Vilmos összes irataival és azzal a kéréssel, hogy az "illetőt" értesítsék a fejleményekről. Ezután Kóbor János városi tanácsnok jelentését olvashatjuk december 27-i dátummal arról, hogy *Zsolnay Vilmos alaptőkéjét két kereskedőnek közbejöttével megvizsgálta.*¹⁶ 1854. januárjában Zsolnay Vilmos bizonyítványt kért arról, hogy *nürnbergi*

¹³ BML: Mf.ir. 2843/1853.sz.

¹⁴ BML: Mf.ir. Z. 853. G.M.sz. levél

¹⁵ BML: Mf.ir. 8049/1853.sz.

¹⁶ BML: Pvt. ir. 5663/1853.sz.

kereskedés üzletére engedelem nyerhetés ellen senki nem tett ellenvetést.¹⁷ Ezután már csak a soproni Kereskedelmi- és Iparkamara jóváhagyó válaszára kellett várnia, ami a városi előljárásához 1854. március 1-jei keltezéssel érkezett meg.¹⁸ A megyének a városhoz küldött válaszfogalmazványát¹⁹ a soproni irat hátoldalán olvashatjuk, ekképpen:

Pécsi polgármesteri hivatalnak.

Múlt év November 1-jén 8049. sz. alatt kelt e helyi értesítés kapcsában áteszem a Polgármesteri Hivatalnak a soproni kereskedelmi kamarának f. hó 1-jén 83.sz. alatt beérkezett jegyzőkönyvi kivonatát, mely szerint Zsolnay Vilmos pécsi kereskedő alaptőkéje elfogadott, oly felkéréssel, hogy e kivonatot a mellékelt okirattal együtt az illetőnek kiadni, s neki kijelenteni szíveskedjék, hogy többi okiratai a kamarai levéltár kiegészítése végett visszatartattak.

Pécsett 1854-i Mart. 30.

Kovács

Az eddig feltárt levéltári iratokból kitűnik, hogy Zsolnay Miklós Ignác fia javára elindított gyáralapítási kérelmének jóváhagyása 1852. június 1-jétől 1853. február 18-ig nyolc hónapot, alaptőkéjének elfogadása a kezdetektől közel két esztendő telt igénybe. Ezzel szemben Vilmos 1853. március 29-én benyújtott állandó lakhatásra és kereskedésre kért engedélyét két hét alatt megadták, alaptőkéjét a kifogások után ismét átvizsgálva egy év alatt jóváhagyták. Csupán az engedélyezési eljárások időbeli különbségeiből is láthatjuk, hogy a gyáralapítás mennyivel nagyobb terhet és több akadályt jelentett, mint egy kereskedés tulajdonának és jogának átruházása. Zsolnay Ignác elkezdett működtetni egy a városban még nem volt, nem ismert kerámiaüzemet. Vilmos folytatott egy jól működő, ismert kereskedést. Ignác az elkövetkező tíz évben nem tudott úrrá lenni nehézségein, vállalkozásába belebukott. Vilmos tíz év alatt megsokszorozta vagyonát. Ebben minden bizonnyal közrejátszott a két testvér egyéni ambíciója és gyakorlati életfelfogása közötti különbség is. Láthattuk már az ifjú kereskedősegéd Zsolnay Vilmosról a bécsi cég által kiállított kitűnő minősítést, míg Ignác, a gyártulajdonos, 1862-ben *Pécsi Iparlapok* címen hazafiúi lelkesedéssel lapot alapított. Ennek első, mutatvány-számában az iparról, a honszeretetről, Pécsről és művészeiről jelentek meg tanulmányok, miközben Zsolnay Vilmos bútorraktárának kiváló áruit hirdette benne. 1863-ban Vilmos csendestársként belépett Ignác üzemébe, megvásárolta egyik telekrészét, hogy bátyja adósságait kifizethesse.

Miután a közös vállalkozás nem vezetett eredményre, 1864-ben egyedül Vilmos lett a gyár tulajdonosa.²⁰

¹⁷ BML: Mf.ir. 264/1854.sz.

¹⁸ BML: Mf.ir. Z. 83 sz. leirat/ 1854.sz.

¹⁹ BML: Mf.ir. 2219/XII/1854.sz

²⁰ Az erről szóló dokumentumokat másolatban a Janus Pannonius Múzeum Zsolnay Adattára őrzi. Tartalmuk lényegét Zsolnay Teréz könyvében olvashatjuk, hivatkozásokat további publikációkban találhatunk

Tettes Tanács!

A fennhatalmi Kőedénygyár megújításán ennek a kőedénygyárat
 J. K. Pász Lőrincnek szándékomban áttenni; most is kérem
 a Tettes Tanácsot, hogy a fennhatalmi Kőedénygyárnak
 felállításánál e részben kegyesen megengedni önel-
 lósabán.

Lendens Liptóval maradván

A Tettes Tanácsnak

Pécs 1° Junius 1852

aláírója
 Zsolnay Miklós

Zsolnay Miklós 1852. június 1-jén kelt kérvénye kőedény gyár felállíthatására

Zsolnay Vilmos 1853. március 29-én kelt lakhatási és kereskedői kérelme ➔

ERDŐDY GYULA

A BARANYAI IPAROKTATÁS TÖRTÉNETE II.

A céhes-, a céhenkívvüli- és a nagyipar ellentéte a 19. század második felében kibékíthetetlen lett. A céhek megszüntetésére vonatkozó törvénycikk elhárította a tőkés ipar fejlődése elől az akadályokat, de megjelenése akár formálisnak is tekinthető. A munkavállalás szabadsága, a tőkés üzemekben eltöltött időnek a tanulási, illetve a vándorlási időbe való beszámítása, a munkabér megállapításának kölcsönös egyezkedés tárgyává tétele, a kétoldalú felmondási idő bevezetése, a munkaidő szabályozása és a tőkés vállalkozás korlátlan szabadsága az 1872-es ipartörvényhez vezetett.¹

*Az ipartörvény a céheket megszüntette és kimondta: A magyar korona területén minden nagykorú, vagy nagykorúnak nyilvánított egyén, nemre való tekintet nélkül, ezen törvény korlátaí közt, bármely iparágat, ideértve a kereskedést is, bárhol, önállólag és szabadon gyakorolhat.*²

Az ipartörvény értelmében minden önálló iparos tarthatott tanoncot, de csak olyanokat, aki a 12. életévüket betöltötték.³ A felvételt írásbeli szerződés bizonyította, amely a tanidőt, a tandíj összegét és a tanonc ellátásának mikéntjét is magában foglalta. Az iparos köteles volt a tanoncot jó erkölcsre, rendre és szorgalomra nevelni, ismétlő, vásárnapi és ipariskolába járatni, lehetővé tenni számára a vallásgyakorlatokon való részvételt, sőt betegsége esetén ápolni. Házi munkára nem foghatta. A tanulóknak a törvény napi 12 órai munkát írt elő, beleértve a tanulási időt is. Utóbbi leteltével a tanonc bizonyítványt kapott.⁴

A hazai tanoncoktatás tulajdonképpen nemcsak az 1872-es ipartörvényhez kötődik, hanem szorosan kapcsolódik Eötvös József 1868. évi népoktatási törvényéhez, a közismert XXXVIII. törvénycikkhez, amelyben kötelezték az iparosokat, hogy 15 évesnél fiatalabb tanoncaikat járassák iskolába.

Az 1872-es ipartörvény először intézkedett a tanonciskolák létrehozásáról, illetve a tanoncok tankötelezettségének külön tanonciskolában történő teljesítéséről. Nem szólt viszont, ez rendkívül lényeges, a tanonciskolák kötelező megszervezéséről, mint állami feladatról, hanem azt társadalmi úton kívánta megvalósítani.

A céhek tehát megszűntek, helyükbe ipartársulatok léphettek. Megalakulásuk igen nehézkesen ment, sok helyen létre sem jöttek. Mivel a múltban a céhek igen fontos szerepet játszottak a tanoncok beiskolázásában, természetesen az ipartársulatok is igyekeztek saját, jól felfogott érdekükben ezt szorgalmazni. Alapszabály tervezeteikben különös súlyt fektettek a szakmai utánpótlás biztosítására. Így volt ez például Pécssett a bádigosok, kerékgyártók és kosárkötők társulatánál is. Ennek ellenére a hatóságok nem engedték a szervezetet, hogy a tanoncokkal a helyi igényeknek megfelelően, külön foglalkozzanak, mert már az ide vonatkozó törvénycikk egyik paragrafusa intézkedett róluk.⁵ Az állásfoglalás mö-

¹ Berend T. Iván-Szuhay Miklós: A tőkés gazdaság története Magyarországon 1848-1944. Kossuth Kiadó, Budapest, 1975. 24.p.

² 1872. évi VIII. törvénycikk

³ Korábban többször előfordult, hogy a céhek 12 éven aluli gyermekeket alkalmaztak. Ezt szűkítve ugyan, de az 1872-es ipartörvény is lehetővé tette, elsősorban a családi kapcsolatok révén, a családokon belül

⁴ 1872. évi VIII. törvénycikk

⁵ BML, Pécs polgármesteri iratok (továbbiakban: Pp. ir.) 4343/1873.

gött pénzügyi okok vélhetők, ugyanis az ipartársulatoknak megtiltották a tanulóktól az iskolai díjak szedését is. Az ok nyilvánvaló. A beszedett díjak az iskolát illessék, azt amelyikben az iparos jelölt elméletben készült jövőre hivatására. Az ipartársulatoktól megvonták a bizonyítvány kiadási és a felszabadítási jogot is,⁶ pedig azt régen a céhek gyakorolhatták. Nem hanyagolható el e tekintetben az sem, hogy korábban a céhek sokszor önhatalmúlag, felszabadították tanoncaikat. Többek között ezt is meg akarta akadályozni a fenti intézkedés. Az iskola így csak annak adta hozzájárulását a felszabaduláshoz, aki a tanulmányi követelményeknek eleget tett, függetlenül az ipartársulat és mestere véleményétől. Az ipartársulatoknak viszont ilyen feltételek mellett is javasolták, hogy feladatuknak akkor tesznek jól eleget, ha tanoncaik iskoláztatását előmozdíják, sőt évi jövedelmeikből, bevételeikből egy bizonyos összeget az iparos jelöltek támogatására állapítanak meg.⁷

Nemcsak pécsi példát lehet említeni, hanem baranyait is. A *Sellyei Egyesült Ipartársulat* 1878-ben alakult meg. Jóváhagyott alapszabálya tartalmazta, hogy előmozdíja a társulati tagoknál működő tanoncok és segédek általános és szakmai képzését, valamint a tanoncok pontos iskoláztatását. Támogatja azokat az intézkedéseket, intézményeket, amelyek a hazai ipar színvonalának és az iparosok szakmai műveltsége fejlődésének emelésére törekednek.⁸ Persze ettől a tanulók szakmai képzése nem lett megfelelő. Heti 12 órában ismétlő oktatáson vettek részt, ami vajmi kevés volt. Hatékonyságot növelő intézkedés nem lett foganatosítva, mert az ipartársulat egyes tagjai az intenzívebb szellemi képzés költségeit nem tudták fedezni.⁹

Az ipartársulatok önkéntes egyesülésekként jöttek létre, s mint ilyenek támogathatták és a maguk szűk lehetőségei között támogatták is tanulóik képzését. De épp az önkéntesség elvéből adódik, hogy a céhek igen szigorú, zárt szervezeti keretéből kilépők az ipartársulaton belül nem tudhattak fegyelmet teremteni az oktatás területén sem. A népiskolai törvény hatása még nem volt kellő. A szakmai utánpótlás biztosítására szervezettebb kereteket kellett volna teremteni.

Új oktatási intézmények felállítására 1872-1874 között csak tervek léteztek, a régiek pedig csak igen nehezen tudták magukat fenntartani.

Gondot okozott a tanoncok tandíjmentességének kérdése is. Az ifjú úgy kaphatta meg ezt a jogot, ha a lakóhelye szerinti illetékes plébánia szegénységi bizonyítványt állított ki számára. Ennek kiadásának feltétele szüleinek vagyontalansága volt. **Tallián Károly** ismétlő iskolai gondnok 1874-ben levélben hívta fel Pécs polgármesterének figyelmét az ez ügyben történt visszaélésekre. Kijelentette, hogy ő eddig minden „utógondolat” nélkül adta ki az iskolába járó tanoncoknak a tandíjmentességet, ha azok szegénységi bizonyítványt mutattak be. De most bizonyítást nyert az, hogy olyanok is kaptak szegénységi bizonyítványt a plébániákon, akiknek szülei szülővel, réttel vagy saját házzal rendelkeztek.¹⁰

Az ismétlő iskola mellett az iparos jelöltek külön rajztanodába jártak, amely Pécs város kezelésében állt. A város iskolaszéke 1874-ben kérte a városi tanácsot, hogy a rajztanoda kezelését, irányítását az egyöntetűség érdekében adja át neki. **Bubreg Mihály**, az is-

⁶ BML: Pp. ir. 4343/1873

⁷ Uo.

⁸ Erdődy Gyula: Adalékok a Sellyei Egyesült Ipartársulat történetéhez. In: Baranyai Művelődés, 1979/I. 87-91. p.

⁹ BML: A "Sellyei Egyesült Ipartársulat" jkv-e az 1882. január 29-én tartott ülésről. Az ipartársulat ifjúsága 1881-ben kérte, hogy engedélyezzék egy "iparos ifjúsági kör" megalakítását. A társulat közgyűlése a kérést azzal utasította el, hogy az ifjúság nem alkalmas ilyen jellegű kör fenntartására

¹⁰ BML: Pp. ir. 4777/1874.

kolaszék elnöke a tanoda jogi jellegének teljes épségben tartását ígerte. A kérést a városi tanács teljesítette.¹¹

Közben megkezdődött azoknak a terveknek a végrehajtása, amelyek az ipariskolák ügyét, a tanoncok oktatását kimozdították a holtpontról. Baranya megye ipari és kereskedelmi szempontból ekkor a Soproni Kereskedelmi és Iparkamarához tartozott. Így Sopron lépett először. Az ipartársulatok az iparos jelöltek oktatását az ipartörvény értelmében nem vonhatták intézkedési körükbe, Sopronban egyetletet hívtak életre, amely elsőrendű céljának az ipari szakoktatás fejlesztését jelölte meg. A kamara ennek a lépésnek megtételére más dunántúli városokat is alkalmasnak tartott, elsősorban azokat, amelyekben már korábban reáliskola működött. Itt emelték ki Győrt és Pécsét, mivel ezeken a helyeken, épp a reáliskolák miatt, a szükséges taneszközök és tanerők rendelkezésre álltak. Sopronban 1874. november 22-én sikerült is egy iparos továbbképző iskolát nyitni, a vallás- és közoktatásügyi, a földművelési, ipar- és kereskedelmi minisztériumok, valamint a város közönségének támogatásával és teljes egyetértésével.¹²

Nagy szüksége volt az ipar szakmai utánpótlásának az ilyen és hasonló iskolák létrehozására, mert az elemi oktatás rendkívül alacsony színvonalon állt, a tanulók csak írni, olvasni és számolni tanultak meg.¹³

Hasonló helyzet állapítható meg a pécsi ipartanodánál. A céhek megszűnése óta az egyes osztályok látogatási aránya minimálisra csökkent. A foglalkozásokat osztályonként csak 4-5 tanuló látogatta. Ennek ellenére a rendszeresen hiányzókat a tanodai bizonyítvány nélkül a rendőrkapitányi hivatal, mint elsőfokú iparhatóság felszabadította. Ezért a városi tanács közgyűlése határozott. A felszabadítás feltételeit szabályrendelet megalkotásával szigorította, és azokat a tanulókat, akik az ipartanodánál írni, olvasni, számolni nem tudtak, az ismétlődő iskola látogatására kötelezte.¹⁴

Az ebben az időszakban felszabadított tanoncok száma az 1860-as évek végéhez viszonyítva közel háromszorosára nőtt.¹⁵ Viszont csak 20 mesterség tanoncai szerepeltek a felmérésekben, szemben az előző időszakokkal, amikor 40 szakma tanulóiról volt szó. Az 1870-es évek közepén teljesen hiányoztak a fazekas, a csizmadia, a német varga, a rás-polyos, a rézműves, a tarisznys, a tímár, a mészáros, az üveges, a cukrász, a könyvkötő, az óras, a szítás, a kesztyűs, a bábos, a pincér, a pék, a szappanos, a székkészítő, a láncsináló és a csatos mesterségek tanulói. A társadalmi és helyi igények, hasonlóan a céhes időkhoz, az asztalosokkal, a cipészekkel, a lakatosokkal, a kőművesekkel és a cserepesekkel szemben támasztottak nagyobb elvárásokat. A tanulók kora azt mutatja, hogy általában 12-14 évesen kerültek az ipariskolába.

Az elégtelen oktatási viszonyokról a Soproni Kereskedelmi és Iparkamara egyik jelentésében így írt: *Az iparosoknak nagyobb része nem bír más képzettséggel, mint amelyet a népiskolában szerzett: és a ki a magyar népiskoláknak állapotát, a melyben azok legújabb időkig voltak, ismeri, az tudni fogja, hogy ezen képzettség mily csekély. De az ily képzettség a kézművest egyáltalán nem képesítheti arra, hogy a nagyiparral való versenyt*

¹¹ BML: Pp. ir. 8612/1874.

¹² Uo.

¹³ BML: Pp. ir. 9290/1874. Erre vonatkozóan lásd még a Soproni Kereskedelmi- és Iparkamara főjelentése az 1874-ik évről. 1-30. p.

¹⁴ BML: Pp. ir. 9290/1874. Erre vonatkozóan lásd még a Soproni Kereskedelmi- és Iparkamara főjelentése az 1874-ik évről. 1-30. p.

¹⁵ Erdődy Gyula: Adalékok a pécsi céhes kisipar oktatásához. In: Baranyai Helytörténetírás 1980. Pécs, 1981. 59-80. p.

megállja. Ehhez kielégítő általános képzettség mellett, még az egyes iparok üzésére való szakszerű képesítés is kívántatik, mely ismét csak erre alkalmas oktatás által szerezhető.¹⁶ A cél elérése érdekében a vallás- és közoktatási miniszter **Jagócsi Péterffy Józsefet** miniszteri biztosnak nevezte ki az egész ország területére terjedő jogkörrel.¹⁷

Pécs város községi iskolaszéke pedig növelte a szigort, hiszen 1877-ben 48 családot bírságolt meg, akik gyermekeiket, mint tanoncokat nem szorították rá, hogy iskolába járjanak.¹⁸

A megszűnt céhek hivatalos eljárásait sem lehetett egyik napról a másikra az emberek tudatából kitörölni. Jó példa erre, hogy a megye területén a főszolgabírói hivatalok a felszabadult tanoncoknak továbbra is vándorkönyvet állítottak ki, holott ezt az ipartörvényt, mint igazoló okmányt megszüntette. Ezért az alispán felhívta a járások vezetőinek a figyelmét, hogy a vándorlásra az iskolai bizonyítványt kell felhasználni. Ezzel tudja a tanonc, most már, mint legény, új mesterénél igazolni tanulmányi előrehaladását, szakmai tudását.¹⁹

Az eddig leírtak, a rendkívül helyes törekvések mellett, tulajdonképpen adminisztratív intézkedéseknek foghatók fel. A tanoncok képzése területén az ismétlődő iskolák semmilyen előrehaladást nem hoztak. Gyakorlatiatlan volt ez az oktatás, mert az eredmény nem állt arányban a reá fordított költségekkel. Gyakorlatiatlan volt azért is, mert az esti foglalkozások felett minimális ellenőrzést tartottak és az is folyamatosan lazult. A rajzoktatás színvonala is erősen visszaesett. A tanoncok nagy része szervezett oktatásban előzőleg alig-alig vett részt. A falusi gyermekek rendkívül hiányos előképzettséggel kerültek az iparba. A városiak közül szép számmal akadtak olyanok is, akiknek nem volt ínyére a tanulás. De ez nemcsak kedv kérdése volt. A gyermekek az esti órákra vagy el sem jártak, vagy ha részt is vettek rajta, az egész napi munkától fáradtan nem lehettek képesek az oktatást figyelemmel kíséreni, nem is beszélve arról, hogy átlag 13-15 éves fiatalemberekről van szó. A pécsi polgármesteri hivatal 1878-as iratai szerint az ismétlődő iskolákban a mulasztások ijesztő méreteket öltöttek.²⁰

A tanoncoktatás válsága. Így foglalhatók össze a tények egy mondatban. Sok iparos visszavágta a céhrendszert, ezzel együtt pedig a régi iparos képzés hívei maradtak. Hivatalos körökben eljutottak az ipartörvény felülvizsgálatának gondolatáig, így olyan iparos szakiskolák, tanműhelyek és kísérleti intézetek felállítását szorgalmazták, amelyek biztatóbb jövőt ígértek. Az 1872-es ipartörvény versenyt hirdetett, de ehhez azonban a kisipar területén sok más mellett szakképzettség is kellett volna. Enélkül még a jogosan jelentkező fogyasztói igényeket sem lehetett megfelelően kielégíteni.²¹ Az ipartársulatok pedig egyáltalán nem tudtak megfelelni a szakoktatás területén jelentkező feladatoknak. Ezek a szervezetek sok helyen csak papíron léteztek. Követelés hangzott el e rendszer megszüntetése érdekében.²²

Az első tanonciskolai szervezetet 1877-ben alakították ki, amely előkészítővel összekapcsolt két- és három évfolyamos iskolákat különböztetett meg. Az Országos Iparügyiület igyekezett – ettől kezdve különösen erőteljesen – a tanoncok iskoláztatását elősegíteni. Ennek eredményeként a tanulók száma jelentősen emelkedett, ezt segítette

¹⁶ A Soproni Kereskedelmi- és Iparkamara 1876-ik évről szóló jelentése

¹⁷ Uo.

¹⁸ BML: Pp. ir. 2725/1877.

¹⁹ BML: Alispáni iratok 424/1877.

²⁰ BML: Pp. ir. 1696/1878., 8958/1878., 9502/1878.

²¹ A Soproni Kereskedelmi- és Iparkamara 1878. évi főjelentése. Sopron, 1879. 1-236. p.

²² A Soproni Kereskedelmi- és Iparkamara 1879. évi főjelentése. Sopron, 1880. 5-246. p.

az is, hogy a szervezkedő munkásosztály nagy jelentőséget tulajdonított saját utánpótlása felkészítésének, oktatásának. Létrejöttek a tanoncoktatás általános, bár korántsem teljes keretei: a rájuk is kiterjedő tankötelezettség, a szervezetenként önálló tanonciskola, a saját tantárgyi rendszer, azok heti óraszám.

Pécsett 1879-ben kereskedelmi és ipartársulat jött létre, amely szorgalmazta Baranyára, Tolnára és Somogyra kiterjedő hatáskörrel egy iparkamara létrehozását. A Soproni Kereskedelmi- és Iparkamara ülésain Dél-Dunántúl nem lehetett megfelelően képviselve, elsősorban a hosszú és fáradtságos utazások miatt. Így 1880. december 4-én engedélyezték az új testület működését, Pécs székhellyel, Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara néven.²³ A kamara létrehozásának egyéb más szempontjai mellett figyelmet érdemelnek az ipari szakoktatásról írt soraik. *Az egész Dunántúlon csak Sopronban van egy iparos továbbképző tanfolyam.²⁴ Egyebütt s így Pécsett is csak a vasárnapi ismétlő iskolában nyernek az iparos tanoncok oktatást. S ezek száma itt közel 600. A pécsi kereskedelmi és ipartársulat már megtette az előkészületeket egy alsóbb rendes kereskedelmi és ipariskola alapítására. Hogy azonban e tervet kivételre emeltethessék, szükséges, hogy azt egy hivatalos közeg karolja fel erkölcsi s anyagi támogatással. Ha mint a többi kamarák, úgy a felállítandó pécsi kamara is évi költségvetésének egy részét a szakoktatásra fordítaná, akkor a társulatunk által iskola csakhamar létesülne.²⁵*

A baranyai vélemények, az oktatás színvonalát tekintve, egyre inkább közeledtek az országos meglátásokhoz. Nemcsak az évente felszabadult tanoncok száma nőtt, 1879-ben már 137 fő Pécsett, de emelkedett azon törekvések száma is, amelyek a képzés hatékonyságát igyekeztek növelni. Hazai ipar és képzőművészet érdekében „Ipariskola” nevű vállalat jött létre, amely eredeti rajz- és mintalapokat adott ki. Ilyenek voltak például a 18. századbeli festőiparra vonatkozó karton mintanyomatok.²⁶ Budapesten állami közép-ipartanoda jött létre, amelynek szervezeti szabályzatát Baranyába is megküldték, a megye vezetése segélyek formájában támogatta is az intézményt. Ugyanekkor Pécsett iparművészeti iskola létesítését szorgalmazták, amelyben mintázást, ornamentális és építészeti rajzolást, mértant és stílust kívántak tanítani.²⁷ A városban 1882-ben 699 tanoncot tartottak számon, így nyilván az iparművészeti iskola működtetése csak egy szűk réteg képzését oldotta volna meg. A vallás- és közoktatási miniszter a városnak címzett leiratában hasonló gondolatokat fogalmazott meg. *...az országban egyenlőre, különösen a nagyobb városokban lévő iparos tanulók tanítását, most már minden további halogatás nélkül rendszeresítem és megkezdem.²⁸* Az ipartörvény okozta bizonytalanság óta ez az első határozott megnyilvánulás volt.

A vallási nevelés hatékonysága sem nőtt a céhrendszer keretében, az ipartanodában tartott hittan órákhoz képest. A vasárnapi ismétlő iskolában először **Heid János** tanítóképezdei tanár, majd mások végeztek hitelemzést.²⁹

A megoldás lehetősége közelebb hozta egymáshoz az illetékeseket. Volt, aki azt hangoztatta, hogy az iparos tanoncok oktatása ügyén csak úgy lehetne segíteni, hogy kimondanák: hat évi rendes iskolalátogatás nélkül senkit se vegyenek fel tanoncnak, addig

²³ Baranya múltja és jelenje I. Szerk: Várady Ferencz. Pécs, 1896. 679-680. p.

²⁴ Sopronban 1874-ben hívták életre a továbbképző jellegű ipariskolát

²⁵ BML: Pp. ir. 2858/1880.

²⁶ BML: Pp. ir. 3932/1880.

²⁷ BML: Pp. ir. 735/1881.

²⁸ BML: Pp. ir. 6034/1882.

²⁹ BML: Pp. ir. 9754/1882.

pedig nem szabadítható fel, míg nem igazolta, hogy az iskolát látogatta.³⁰ Ez persze kényszer megoldás, kevésbé járható út, a réginek az újban való továbbélése volt. Problémaként jelentkezett, hogy időközben kialakult az iparos proletárok rétege és ezt részben az iparoktatás alacsony színvonala is elősegítette. Hiszen egy-két évi tanonckodás után a jelöltek segédek lettek, majd ahelyett, hogy több éven át segédkeztek volna, ezzel is növelve ismeretanyagukat, minden figyelmüket az önálló iparúzésnek szentelték. A segédek szinte szó nélkül hagyták el mestereiket, sőt munkakönyv nélkül beálltak máshoz dolgozni, ahol jobban fizettek. Az 1872-es ipartörvény életbe lépése óta ezt a tendenciát nem tudták megakadályozni. Egész Dél-Dunántúlon csak Pécs tudott némileg az iparosok oktatásáról gondoskodni.

Pécsett 1882-ben 699 tanoncot, Baranyában 1357 iparos jelöltet tartottak nyilván, ebből vasárnapi iskolába 486 fő járt. Pécsett ugyanebben az évben a tanoncok számára külön tanfolyam indult, amit a pécsi kereskedelmi és ipartársulat szervezett. A főreáltanodában tartott foglalkozásokat 3 főreáltanodai tanár irányította. Heti 6 órában helyesírást, fogalmazást, szépírást, számtant, földrajzot és rajzot oktattak.³¹

A tanoncoktatás problémái az egész ország területén hasonlóak voltak. A gyermekek jelentős része már az elemi iskola végzése közben munkát vállalt egy-egy iparosmesternél, amely számos adminisztratív és pedagógiai nehézséget vetett fel.³² Az 1872-es ipartörvény tehát nem oldotta meg a kisipar szakmai utánpótlásának igen sok kérdését, sőt erősen növelte az időközben felhalmozódott feszültségeket.³³ Ezek a problémák egyenesen vezettek az 1884. évi ipartörvény megalkotásához és kihirdetéséhez, amely szabályozta a kézműipar gyakorlását, ipartársulatok helyett ipartestületek alakítását rendelte el, sőt részletesen intézkedett a tanoncok jogállásáról és oktatásukról. Minden olyan településen, ahol legalább 50 tanonc dolgozott, az elemi iskolákra ráépülve, annak tanerőivel és taneszközeivel külön tanfolyamot kellett nyitni számukra. Ez a gyakorlatban annyit jelentett, ezt később látni is fogjuk, hogy ezeken az érintett településeken iparostanonc-iskolák nyíltak. A szorgalmi időszakot 10 hónapban állapították meg. Heti két munkanapon 4 órát az általános ismeretek tantárgyaira, vasárnap pedig legalább 3 órát rajztanulásra koncentráltak. Emellett vasárnap heti 1 óra a vallástanításra lett felhasználva.³⁴ A három évfolyamos tanonciskolába 12 éves koruktól járhattak a gyermekek. Az, aki nem végezte el az elemi népiskola hat osztályát, az ismétlő iskolában kezdte meg, illetve folytatta tanulmányait. Az országban 1884 és 1890 között 310 tanonciskolát szerveztek, viszont a kis települések tanoncainak képzése így sem oldódott meg teljesen.³⁵

Az 1884. évi ipartörvény az 1872-es törvényi szabályozáshoz képest fejlődést jelentett az ipar szakmai utánpótlásának szempontjából is. Elsősorban azzal, hogy kimondta a tanonciskolák felállításának kötelezettségét, gondoskodott fenntartási költségeikről is. Ez döntőnek bizonyult. A törvény oktatásra vonatkozó részének súlyát mutatja, hogy kb. négy évtizedig érvényben maradt. Nagy érdeme volt a rendszeres tanonciskolai oktatás megteremtése.

³⁰ A Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara 1882. május 24-én tartott ülésének jegyzőkönyve

³¹ A Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara jelentése a kerületét képező Baranya-, Somogy-, Tolna megyéknek, továbbá Pécs sz. kir. városnak általános gazdasági, kereskedelmi, ipar és forgalmi viszonyairól 1882-ben. Pécs, 1883. 1-173. p.

³² Magyarország története 1848-1890. Szerk: Katus László. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979. 1403. p.

³³ A kézműipari kérdés alapelvei. A magyar ipar. Szerk: Dr. Árvay József. Budapest, 1941. 3-103. p.

³⁴ Uo.

³⁵ Lásd 32. sz. jegyzet

BOROS LÁSZLÓ

MIÉRT BONTOTTÁK LE AZ ÁRPÁD-KORI SZÉKESEGYHÁZAT?

Az önmagukban létező dolgok arra törekszenek, hogy saját létüket fenntartsák. Spinozának e megállapítását látjuk igazoltnak a pécsi székesegyház 1882-91. évi Schmidt-féle átépítésének téves forrásadatokon alapuló - immár 18 éve megcáfolt - indoklásában. Napjaink idegenvezetési gyakorlatának többsége illetve az újabban napvilágot látott kiadványok is a kutatás eredményeit figyelmen kívül hagyva, a bazilika története iránt érdeklődő hazai és külföldi közönség előtt a középkori építészeti alkotásaink időtállóságára vetnek árnyat.

E dolgozat, amint az e témában megjelent publikációim¹ és a sokrétű hallgatóság előtt elhangzott számos előadásom is azt a célt tűzte maga elé, hogy a pécsi dóm múlt század végi átépítésének valódi okait újjólag a nyilvánosság elé tárja. Teszi ezt abban a reményben, hogy legalább a helyi közvélemény és ismeretterjesztés az indítékok adatolható valóságát szélesebb körben megismeri és magáévá teszi.

A 19. század folyamán a kor műszemlélete több hazai székesegyházunk homlokzatán maradandó nyomot hagyott. A veszprémi székesegyház, középkori történetében és az újkori átépítések tekintetében is hasonló a pécsihez. Győrött és Pozsonyban mindössze részben átépített homlokzatot, illetve tornyot találunk, Egerben az egykori várbeli székesegyházról független új épületet állítottak, Esztergomban pedig a középkori Szent Adalbert templom helyén építették a bazilikát. E 19. századi építkezések mellett is kevés olyan jelentős épületet tartunk számon hazánkban, amely a művészeti kutatás tudományos alapokra helyezése óta annyi megoldatlan kérdést hagyott volna hátra, mint a pécsi dóm. Középkori állapotát a Pollack-féle homlokzatok mögött a hazai székesegyházaink közül legtovább, 1882-ig megőrizte, majd áldozatul esett az Európa-szerzte dívó purista szellemű átépítési hullámnak.

A középkori székesegyház katasztrófa-elméletének megjelenése

A pécsi dómról szóló 1980-tól 120 évre visszamenőleg megjelent leírások foglalkoznak az épület veszélyesnek vélt boltozatainak kérdésével. A szerzők az átépítés szükség-szerűségét a már 18. században tapasztalt vészjósló jelekre alapozzák. Az irodalom "ki-

¹ A pécsi székesegyház Pollack-féle átépítésének története. In: Baranyai Helytörténetírás, 1981. Pécs, 1982.

– A pécsi székesegyház a 18. században. Budapest, 1985.

Friedrich Schmidt művészi elvei és a pécsi dóm restaurálásának előzményei. In: Boros László: A pécsi dóm és Friedrich von Schmidt. Katalógus. Pécs, 1991.

– A pécsi dóm történetének és műalkotásainak áttekintése az épület Schmidt-féle átépítésének centenáriumán. In: A Pécsi Egyházmegye Schematizmusa 1991. Pécs, 1991.

– A pécsi székesegyház 1882-1891. évi átépítésének indítékai.

In: Baranya. Emlékszáma Őszentsége II. János Pál pápa látogatásának tiszteletére. 1991. 1-2. Pécs, 1991.

– Levárdy Ferenc-Boros László-Kalász Gyula: A pécsi székesegyház. Pécs, 1991.

– A pécsi bazilika centenáriumán. In: Magyar Építőművészet. 1991/4.

serleleteket” említi, amelyek a 15. századi boltozatoktól terhelt főfalak kihajlását orvosolták. Ezek között említik a kápolnák megépítését, az északi oldalon emelt tárnokok emelését, valamint a vonóvasak alkalmazását az oldalfalak biztosítására.

Fenti korábbi véleményekre alapozta ma is közkézen forgó összefoglaló jellegű, A pécsi székesegyház című munkáját Dercsényi Balázs, ezért célszerű, ha az épület statikai helyzetéről napvilágot látott véleményeket az ő művéből kölcsönözzük: Az ...átépítést a székesegyház állapota is indokolta tette. Sajnos a helyreállítási munkák nem orvosolták, hanem súlyosbították a székesegyház szerkezeti problémáit: főfalai famennyezet hordására készültek, és a későbbi boltozat terhét már nem tudták elviselni, lassan megrokkantak a nagy súly és koncentrált nyomás alatt. Hiába építettek mellé támasztékul kápolna-sort, hiába próbálkoztak a XVIII. század folyamán teherhárító ívekkel megállítani a falak kihajlását, alig 20 évvel később, 1805-ben a helyzet oly súlyossá vált, hogy újabb megerősítés vált szükségessé... Pollack tervei a külsőt monumentális egységbe foglalta, de a szerkezet szemponyjából nem hozta meg a várt eredményt: még 50 év sem telt el, amikor ismét jelentkeztek a korábbi bajok, a statikai problémák. Henszlmann Imre már 1872-ben aggasztónak találta a gótikus boltozatok feszítő hatását, és ezért javasolta a dóm stílszerű helyreállítását.

Dercsényi a legjobb szándékkal támaszkodott a szakmai körök véleményére, azonban az újabb kutatás szinte csak a szakmai körök számára nyújt korszerű ismeretanyagot.

Megjegyzendő, hogy a székesegyház kutatott történeti időszakában, a 16. századtól a 19. század nyolcvanas éveinek kezdetéig terjedő korszak levéltári anyagában az épület szerkezeti romlását jelző adat nem fordul elő. A 18. század során végzett építkezések tatarozó jellegűek voltak. **Klimó György** püspök tervezett restaurációját a bekövetkezett földrengések ellenére is csupán barokkizáló, díszítő szándék vezette.² A 19. század eleji Pollack-féle átépítés indítékai sem a boltozatok rossz állapotán alapultak, mert az átépítés célját maga **Pollack Mihály** is csupán a *Verschönerung* kifejezéssel jelölte meg.

A szakirodalom, illetve a levéltári adatokon alapuló tények ellentmondásainak kiindulópontját a múlt század művészeti szemléletében kell keresnünk. A 18. század végén a Franciaországból felelevenedő klasszicizmus az európai forradalmak eszmei jelszavaitól támogatva új művészeti értékítéletet eredményezett. A barokkal való szembe fordulásnak Habsburg-ellenes tartalma is megmutatkozott, s az új irányzat a kifejezőmód leegyszerűsítését, az antik művészetek formavilágát, illetve a korai középkor tiszta stílusjegyeinek felújítását helyezte előtérbe. A társadalmi háttértől érlelt barokkellenes áramlatnak **Henszlmann Imre**, a nagytekintélyű *műtész* is egyik lelkes híve volt, aki a székesegyház román kori részleteivel szemben az épület gótikus, majd a 18. századi, valamint Pollack-féle építkezéseit stílusbeli ízléstelenségnek nevezte. Ő volt az első, aki a dóm stabilitását veszélyesnek ítélte.³

Henszlmann az akkor még elfalazott attemplomi lejáratok dombormű-faragványaihoz akart hozzáférni. **Ipolyi Arnold** úgy vélte, hogy az attemplom felől kibontott nyílás mögött a déli lejárát terében szenzációs lelet, Péter király sírja vár feltáráásra. Henszlmannnak a kibontásra irányuló kérévényeit a püspök és a káptalan mindannyiszor elutasította. A karnyújtásnyira lévő és a biztos szakmai sikert ígérő nagy lelet lehetőségére türelmetlenné tette Henszlmant, aki, hogy célját mégis elérje, egy amúgy is elkerülhetetlen, nagyobb bontás perspektíváját tárta az egyházi vezetés elé. A szentély és a hajó találkozásában a 17. század elején épült széles lépcsőzet eltakarta a középkori attemplomi lejáratozt, ezért kezdetben nem ismerte fel a székesegyház eredeti szerkezetét. Végül is a déli lejárát vizsgálatának kívánalma indította útjára azt a kieroszakolt stabilitás-elméletet, amely a középkori

² Püspöki Levéltár (továbbiakban PL) Könyvek 44. Sz. 1757.aug. 14. Klimó a pécsi földrengésről. A palotában észlelt károkat említi Klimó, de a székesegyházról nem szól

³ Henszlmann Imre: Pécsnek középkori régiségei I. Pest, 1869. 22-24.p.

épület bontásához vezetett. Henszlmann szakmai körök előtti tekintélye a székesegyházzal alkotott véleményét tényként fogadtatta el, s az új püspök, **Kovács Zsigmond** (1869-1877) már hitelt adott a boltozatok beomlását kilátásba helyező Henszlmann-i szakvéleménynek.

A székesegyház megerősítésére szánt anyagi erő a kezdeti elképzelések szerint rendelkezésre állott, mert a *neoaquistica commissio* által megállapított egyházi birtokok a török hódoltság után a Lipót-féle *nova donatio* révén ismét egyházmegyei tulajdonba kerültek. A donatio, a székesegyház, mint tulajdonos részére a felosztandó terület egynegyedét állapította meg. Számára a Mecsek erdővel borított hegyvidékét jelölték ki,⁴ ahol a fakitermelés megfelelő jövedelmet biztosított. Ehhez járult a mecseki szénbányák 18. század végi feltárását követő évtizedek fokozódó szénfelhasználása, amely jelentős jövedelemhez juttatta a bányaterület tulajdonosát. A bányabérletből befolyó tőke az egyházmegye egyéb beruházásaira nem volt fordítható, s amint az várható volt, a később megindult építkezés számadásait az udvar ellenőrzésre bekérlette.⁵

1875-ben a káptalan felvetette a dóm belső restaurációjának ügyét. Az örkanonok a székesegyház égetővé vált belfeldíszítése és összhangzatos újjászervezése tekintetéből javasolta, hogy a ...*készítendő terv iránt kéressék meg ő Excja a püspök, kegyeskedjék Schmidt N. (sic!) bécsi híres dómépítőt e célból meghívni.*⁶ Ez az adatunk a köztudatban és a szakmai körökben is élő hiedelmet cáfolja, miszerint Friedrich Schmidtet Dulánszky püspök hívta Pécsre, aki pedig a káptalan által indítványozott meghívás után csak két és fél évvel később foglalta el itteni hivatalát.

A káptalannak a dóm megújítására vonatkozó szándéka találkozott az akadémia Archeológiai Bizottmány tagjainak a templom Pollack-féle homlokzatait elítélő állásfoglalásával. Ipolyi Arnold véleménye szerint nemcsak a török idők és a tűzvészek okoztak az épületben károkat, hanem a *kegyetlen és ügyetlen restaurátorok is. És mit még az utolsó barokk változtatás is meghagyott, azon ... még egy újabb ízetlen s kontár gót átalakítás rongált utoljára.*⁷ E véleményhez csatlakozott Henszlmann Imre is: ... *valódi styllt akkor sehol sem ismertek, s éppen ezen tudatlanságból eredt elbizakodás elhítette az akkori építésszel, hogy túl bírnak tenni minden megelőzött architecturán.*⁸

Henszlmann végezetül a székesegyház műszaki állapotát kritikusként ítélté, napjainkig hangoztatott véleményeket a következő soraival alapozta meg: ... *a bolt oldalnyomása kezdte szétfeszíteni az alatta lévő falakat, s ezen hatás, bár igen lassan, mégis szakadatlanul és biztosan foly be a falak elferdítésére.*⁹

Az eredeti restaurációs tervek

Henszlmann előbbi megállapítása ellenére sem gondolt az épület teljes átépítésére. Szerinte a boltozati nyomással szemben ...*ellenhatást itt egyes egyedül oly ívtám gyakorolhatna, minőt a francia romanismus és scúcsíves styl először alkalmazott a magasan fekvő boltok oldalfeszítése ellensúlyozásul.*¹⁰

A tervezett helyreállítás mértékét a levéltári adatok alapján is megbecsülhetjük. A költségvetés tervezete a várható kiadásokra a székesegyházi birtok bányabérleteinek

⁴ Káptalani Levéltár (továbbiakban: KL). Fasc. 103. Nr. 5.

⁵ Petrovich Ede szíves szóbeli közlése

⁶ Káptalani Magánlevéltár (továbbiakban KML), Protocollum, 1875. ápr. 5.

⁷ Ipolyi Arnold: A középkori emlékszerű építészet Magyarországon. Pest, MDCCCLXXII. 11-12.p.

⁸ Henszlmann: i.m. 24.p.

⁹ Uo.

¹⁰ Henszlmann i.m.

mintegy 20-25 ezer aranyforintra tehető évi bevételét irányozta elő.¹¹ Ennek alapján nyilvánvaló, hogy az átalakítást a templom főbb szerkezeti elemeinek bolygatása nélkül, legfeljebb a főfalakat stabilizáló belső vagy külső támrendszer létesítésével, illetve az adatok szerint a szentély és a hajó találkozásának vonalában kívánták végezni. Tehát Kovács püspök idejében a 18. századi szentélylépcsőzet megszüntetésével még a középkori állapot visszaállítására törekedtek. Az átalakítás terveinek elkészítésére **Hild Józsefet**,¹² majd a már felkért **Friedrich Schmidt** más elfoglaltsága miatt a hercegprímás javaslatára 1876-ban **Lippert Józsefet** bízták meg. A műízlésnek megfelelő megújítást Kovács püspök a káptalannal egyetértésben szükséges teendőként jelölte meg.¹³

A káptalan küzdelme az Árpád-kori székesegyház megmentéséért

Kovács Zsigmond utóda, **Dulánszky Nándor** püspök (1877-1896) pécsi állomás helyén még egy hetet sem töltött, amikor az immár Henszlmann Imre elnöklete alatt működő Műemlékek Országos Bizottsága betekintésre kérte a helyreállítás Lippert-féle terveit. A káptalan a terveket átadta a püspöknek, aki az 1877. november 15-én hozott határozatában, a kellő anyagi erő hiányára hivatkozással a belső korrekciós építkezést leállította.¹⁴

Igaz, hogy fenti határozatát pécsi székfoglalása után hét nappal hozta, ennek ellenére a székesegyház restaurációjának szándéka és jellege, miniszteriumi hivatalviselése idejéből már ismert volt előtte. Az építkezéssel kapcsolatban azonban más elképzelései voltak. Európai körútra indult, s tanulmányozta az olaszországi, valamint a Rajna-vidéki román bazilikákat, hogy mintát találjon újjáépítendő székesegyházához.

A purista felfogással rokonszenvező püspök, **Trefort Ágoston** vallás és közoktatásügyi miniszterrel egyetértésben kezdettől fogva egy nagyszabású teljes restauráció megvalósítását tervezte.

A káptalan tiltakozott a teljes újjáépítés gondolata ellen, ezért 1878 októberében újabb javaslatot tett a belső restauráció tervei ügyében. Határozott kívánsága szerint Friedrich Schmidtnek kell adni a tervezés feladatát, akinek műemlék-helyreállítási szemléletét a budavári Mátyás-templom átépítésével kapcsolatos Schulek Frigyes-féle tervek bírálata alapján ismerték: határozottan ellenezett minden olyan helyreállítási megoldást, amely a *tiszta stílus* elvén a későbbi építészeti korszakok jegyeinek vagy részleteinek megsemmisítésével a *formaegység* megvalósítását tűzte ki céljául.¹⁵ Dulánszky püspök, Trefort kultuszminiszterrel egyetértésben a káptalannak Schmidt alkalmaztatására vonatkozó kívánságát váratlanul elfogadta. Schmidt a helyszíni vizsgálatai alapján 1878 szeptemberében kelt jelentésében úgy foglalt állást, hogy *a teljes helyreállítás olyan következményekkel járna, amelyek most át sem tekinthetők*, ezért csak egy *méltó belső díszítést* javasol. Majd egy váratlan fordulattal az épületről alkotott véleményét a Henszlmannel már korábban is kapcsolatban álló Dulánszky püspök adu-érvével azonosítva – saját műszemléleti hitvallása ellenében – megváltoztatta. Kijelentette, hogy *e program technikai szempontból is kívánatos. Különösen a középhajó boltozatai folytonos veszélyt jelentenek az épületre.*¹⁶

¹¹ A Schmidt-féle átépítés 1millió 800 ezer koronába került. PL: Számadások. 63. Rationes Ecclesiae Cathedralis restaurate 1.

¹² KML: Protocollum 1847. ápr. 12.

¹³ Uo. 1877. jan. 23.

¹⁴ Uo. 1877. nov. 15.

¹⁵ Entz Géza: A Mátyás-templom és a halászbástya. Budapest, 1985. 19.p.

¹⁶ PL: Schmidt levele Dulánszky püspökhöz 1878. szept.17.

Megjegyzendő, Schmidt szeptember 5-én vacsoravendége volt Dulánszky püspöknek

Schmidt pálfordulása meglepte a káptalant, amely mint első megbízó, ezután csak szemlélője lehetett az eseményeknek. Schmidt főépítész a minden eszközzel célratörő püspököknek behódolt, s a purista helyreállítás munkálatainak tervezője lett.

A püspök és a káptalan közötti, az átépítés jellegére vonatkozó nézetkülönbséget a munkálatok költségeinek előre látható növekedése még inkább fokozta. A káptalan a munkák kezdeti szakaszára előirányzott 300 ezer forint miatt tiltakozott, s a székesegyház történeti és művészeti értékei védelmében sorakoztatta fel érveit. Nem adott hitelt a Henszlmantól eredő boltozati labilitásnak, amelynek hangoztatása viszont jó szolgálattal tett a teljes átépítést minden eszközzel szorgalmazó püspök reprezentációs igényeinek.

Az 1880 őszen bekövetkezett pécsi földrengés kedvező alkalmat nyújtott a székesegyház statikai állapotát kritikusnak ítéelő Dulánszky püspök és Trefort miniszter számára. A püspök, hivatkozással a vallás- és közoktatási miniszter hasonló kívánságára, a káptalant a dóm vizsgálatára sürgette a vélt károk felmérése miatt. A káptalan e célból három, egymástól független építész kért fel, akik külön-külön végzett falkutatásaik eredményét írásban nyújtották be. 1881. május 31-én **Szántó Antal**, június 2-án **Gianone Ágoston** pécsi okleveles építőmesterek számoltak be vizsgálati eredményeikről. Egybehangzó állításuk szerint a falakon itt-ott látható repedések csak a vakolat hibái, amelyet 80 éve nem renováltak. A főboltozat mindössze 4-9 hüvelyk vastag, tufából készült, ezért az semmi esetre sem nyomhatta ki a hajó falait, bár ezek a függőleges iránytól valóban eltérnek. A déli hajófalán észlelhető kihajlás már az építéskor elkövetett pontatlanság eredménye, mert egyik fal sem mozdulhat a másik nélkül, különben a boltozaton, a pillérekén és a főhajó felmenő falazatán is repedések mutatkoznának. Szerintük az épületet veszély nem fenyegeti.

A harmadik szakértő a valpói építési hivatal vezetője, **Lerch Ágoston** volt, aki igen alapos kutatást végzett az épület minden részletében. Számításai a hajó és a szentély pilléreinek, a falak teherbíró képességére is kiterjedtek. Alapot nélkülöző állításnak ítéli a déli fal elmozdulását, mert ez esetben ugyanazon fal belső felületén is, továbbá a pillérekén és az azokon támaszkodó falszakaszon is jelentkeznek repedések. A tornyokon és a kápolnák falain sem észlelt elváltozást, sőt a hajó horgonykapcsait lazának találta. A fő- és mellékhajók repedései régiek, veszélyt nem jelentenek. A pillérívek repedései is csak a vakolaton mutatkoznak, tehát az épület a földrengés ellenére szilárdan áll.¹⁷

A három egybehangzó szakvélemény alapján a káptalan sikerrel bizonyította, hogy a püspököknek az átépítést kioroszakoló igyekezetét nem az épület labilitása, hanem a dóm mesterséges pénzügyi akkumulációja, valamint az egyházfő reprezentációs többletigénye állította szembe a káptalannak az Árpád-kori épület védelmében tanúsított bölcs mértéktartásával, valamint a tiltakozó közvéleménnyel.

A vallás- és közoktatási minisztertől és egy sebtében alkotott műemléki törvénytől támogatott Dulánszky püspök, illetve a káptalan és a mögötte álló közvélemény elvi küzdelméből a befolyásosabb fél került ki győztesen. 1882. június 9-én megkezdték a pompás barokk berendezés kiárusítását. A középkori épület sorsa fölött évekig tartó viták eredményét a sajtó rövid, a közhangulatot kifejező híre jelezte: *A rombolási munkálatok nagy erővel folynak.*¹⁸ A következő év elején a bontás mértéke megdöbbentő látványt nyújtott. Áprilisban már csak a tornyok, a hajó főfalai, az apszisok alsó része és az altemplom álltak.

1883. április 26-án ünnepélyes külsőségek mellett elhelyezték az újjáépítendő székesegyház alapkövét.

¹⁷ PL Számadások. Fasc. 63. Nr. 73., 93., 94., 152.

¹⁸ Pécsi Figyelő, 1882. 25.sz.

HUSZÁR ZOLTÁN

PÉCS ÉS A DUNAGŐZHAJÓZÁSI TÁRSASÁG

Ha azt halljuk, **DGT** – a mozaikszó a Dunagőzhajózási Társaság rövidítése –, akkor a pécsiek és a dél-dunántúliak nagy része tudja, miről van szó. Arról, a szó legnemesebb értelmében vett multinacionális nagyvállalatról, amely a 19. század második felétől a 20. század közepéig a régió sok vonatkozásban legjelentősebb ipari nagyvállalatának, a térség gazdasági "zászlóshajójának" számított. Mindez pedig alapvetően annak köszönhető, hogy az értékes mecseki feketekőszén a DGT által indított nagyipari bányászat korszerű formában kapcsolta be az említett időszak gazdasági vérkeringésébe.

Az elmúlt évszázad során Pécs és környéke társadalmában szinte nem akadt olyan család, amelyik ne kapcsolódott volna valamilyen szálon a bányászathoz. Ezen persze nem csak a szén, ill. az 1950-es évek elejétől az uránérc, mint energiahordozó felhasználása értendő, hanem a bányászathoz szervesen hozzátartozó, belőle kinövő, és azt is kiszolgáló infrastruktúra, a művelődés, a szabadidős tevékenység stb., röviden a bánya és a bányászt körülvevő "világ".

A bányászatnak a gazdaságban és a politikában elfoglalt szerepe alapvetően meghatározta a város és a térség lakóinak életét. A több mint kétévszázados múltra visszatekintő pécsi szénbányászat európai rangját és ismertségét a 19. század közepén a Mecsek vidékén megjelenő Első cs. kir. szab. Dunagőzhajózási Társaság, a DGT, vagyis Erste k. k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft, a DDSG alapozta meg.¹

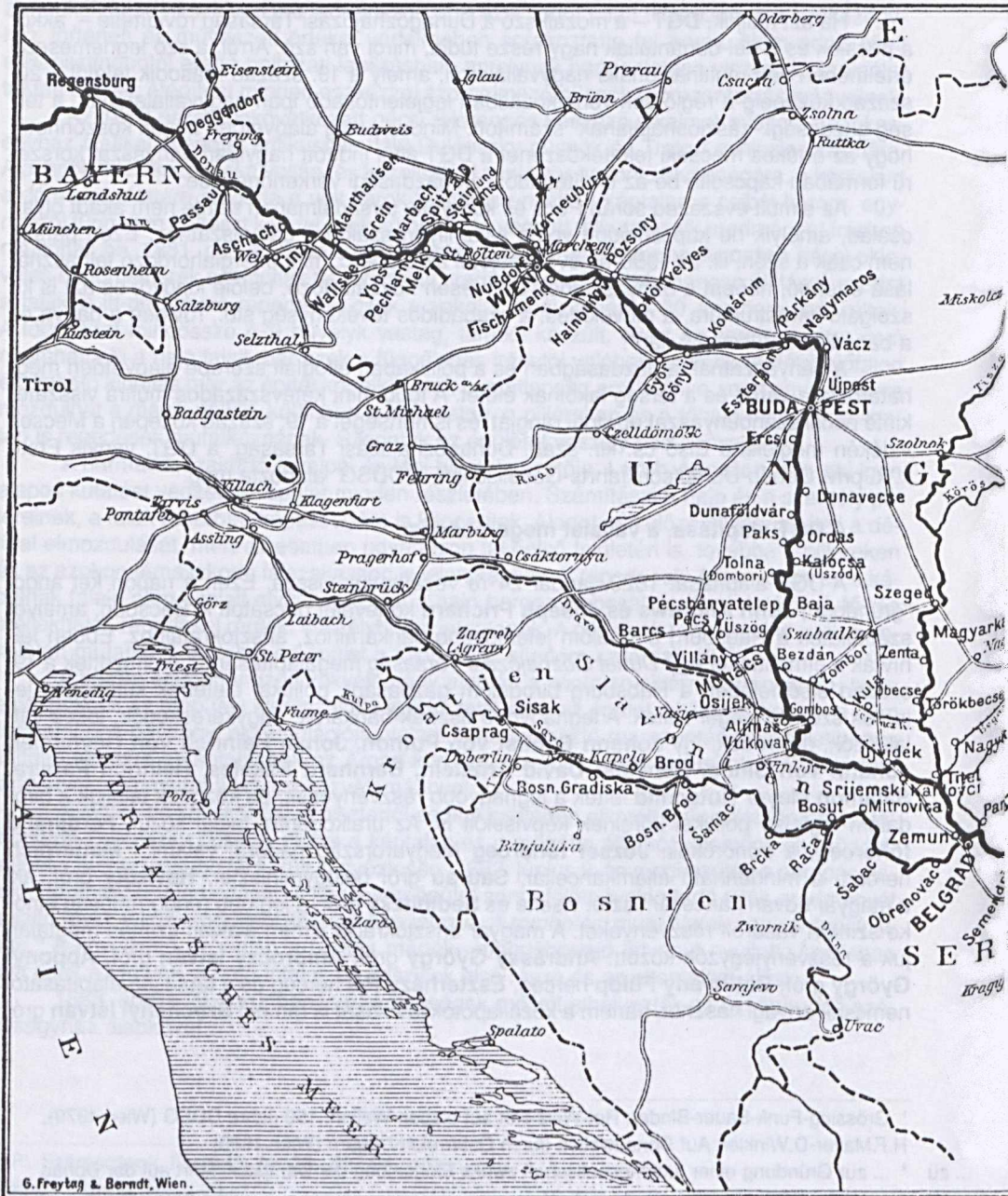
A DGT alapítása, a vállalat megerősödése

A DGT alapítását 1829. január 24-re vezethetjük vissza. Ezen a napon két angol "gründoló", **John Andrews** és **Joseph Prichard** körlevelet bocsátott ki Bécsben, amelyet szétküldtek a Habsburg birodalom jelentősebb bankáraihoz, arisztokratáihoz. Ebben felhívták a címzetteket egy *Dunai Gőzhajózási Társaság* megalapítására.² A címzettek a 19. század első felében a Habsburg birodalom gazdasági, politikai életének különösen jelentős személyiségei voltak. A legnagyobb osztrák bankárok, nagykereskedők, tőkés vállalkozók, ügyvédek, így **Johann Baptist von Puthon**, **Johan Heinrich von Geymüller**, **Johann von Sinna**, **Benedikt David Arnstein**, **Bernhard Eskeles**, **Heinrich Pereira**, **Salamon Meyer Rotschild** lettek a legnagyobb részvényesek, de közöttük találjuk a birodalom legfelső politikai köreinek képviselőit is. Az uralkodóház tagjai közül, **Ferdinánd főherceg**, a trónörökös, **József főherceg** Magyarország nádora, valamint **Metternich** herceg, a mindenható államkancellár, **Saurau** gróf belügyminiszter, **Revitzky** gróf, aki a magyar udvari kancellár tiszttét viselte és **Sedlnitzky** gróf, a legfőbb rendőrhatóság elnöke szintén vásárolt részvényeket. A magyar arisztokrácia ismert alakjait szintén megtaláljuk a részvényjegyzők között: **Andrássy György** gróf, **Ambróczy István** gróf, **Apponyi György** gróf, **Batthyány Fülöp** herceg, **Eszterházy Pál** herceg és a társaság alapításától nemcsak anyagi hasznot, hanem a közállapotok javulását is remélő **Széchenyi István** gróf

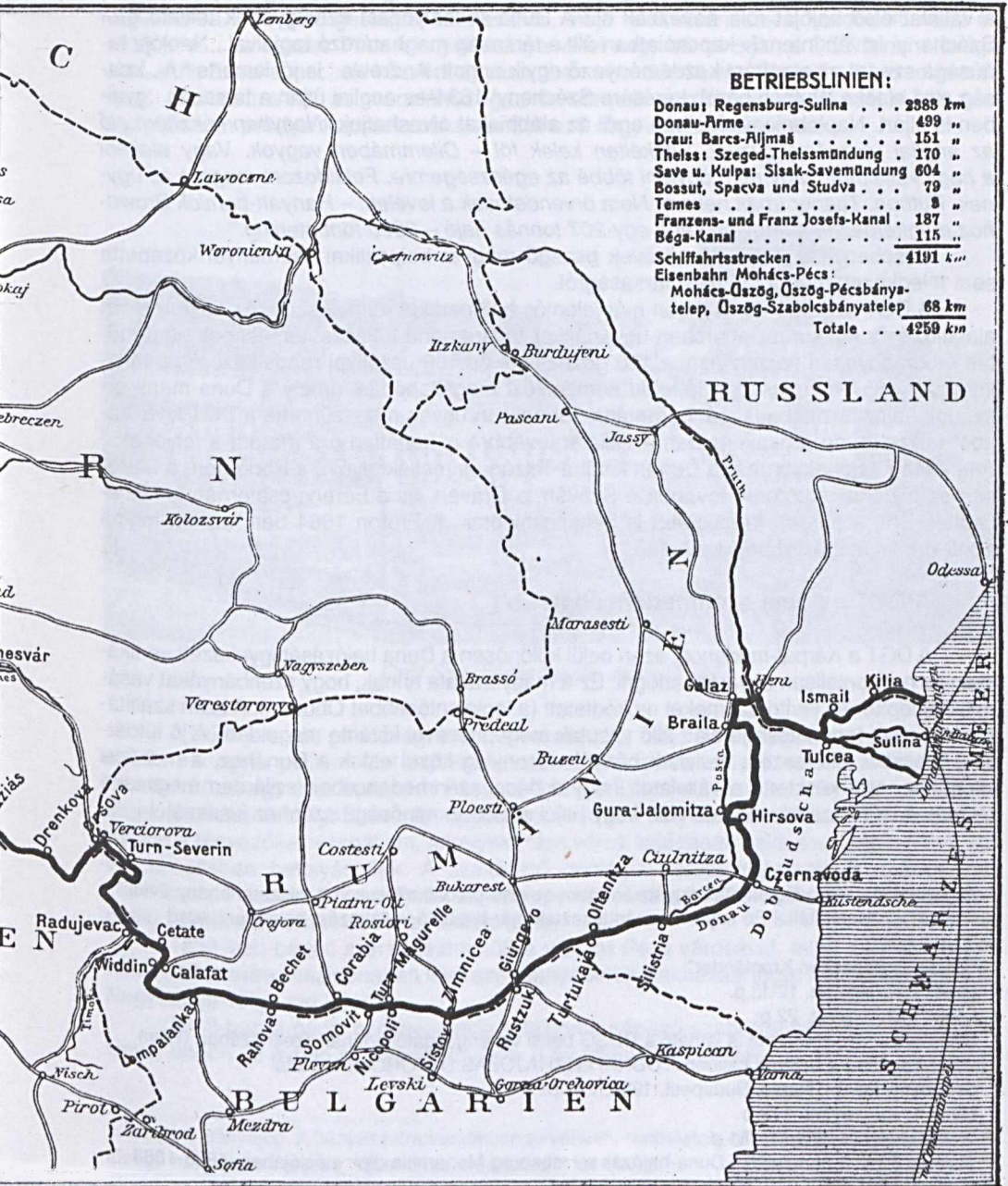
¹ Grössing-Funk-Sauer-Binder: Rot-Weis-Rot auf blauen Wellen, 150 Jahre DDSG (Wien 1979), H.F.Mayer-D.Winkler: Auf Donauwellen durch Österreich-Ungarn (Wien 1989)

² ... zur Gründung einer Aktiengesellschaft zweks Einrichtung der Dampfschiffahrt auf der Donau eingeladen wird... Lásd: 1.sz. jegyzet, 21.p.

Übersichtskarte der Betriebslinien der Erste

k. priv. Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft.

is belevágott a vállalkozásba. A birodalom prominens személyiségeinek részvétele után érthető, hogy a vállalkozó kedvű angolok kezdeményezését siker koronázta.³

I. Ferenc császár és király 1830. szeptember 1-jén kelt oklevelében az osztrák, 1831. április 22-iben pedig a magyar korona országai⁴ Duna szakaszának gőzhajózására szóló privilégiumot adott a társaságnak.⁵ Az uralkodó még azt is engedélyezte, hogy a vállalat első hajóját róla nevezzék el.⁶ A Duna-szabályozást szívügyének tekintő gróf Széchenyi István intenzív kapcsolatban állt a társaság meghatározó tagjaival.⁷ Naplója tanúsága szerint az alapítást kezdeményező egyik angolt, Andrews-t is jól ismerte.⁸ A társaság első elnöke, Puthon báró⁹ kérésére Széchenyi 1834-es angliai útján a társaság ügyeiben is eljárta. Naplóbejegyzéseiben erről az alábbiakat olvashatjuk: *Nagyban készítem elő az angliai részvényjegyzést. Eltökéltem kelek föl – Dilemmában vagyok. Vagy elejteni a nagy vállalatot, vagy nem ügyelni többé az egészségemre. Feláldozom magam az ügynek. Puthon, Tasner írnak nekem. Nem örvendetesek a levelek. – Hanyatt-homlok Brown-hoz megkérdezni, mennyibe kerül egy 207 tonnás hajó – 3500 font sterling.*¹⁰

Széchenyi az 1830-40-es évek pezsgő magyar belpolitikai eseményei közepette sem feledkezett meg a hajózási társaságról.

A DGT az 1850-es években már jelentős hajóparkkal rendelkezett. Az egyre-másra alakuló, és a konkurenciaharcban ugyanakkor tönkremenő hajózási társaságok nem tudtak eredményesen versenyezni a 120 gőzhajóval és 460 uszályal rendelkező óriásvállalattal. Az 1857 márciusában létrejött nemzetközi megállapodás, amely a Duna-menti országok hajózási szabadságát garantálta, formálisan ugyan megszüntette a DGT kiváltságos helyzetét, de a gyakorlatban a vállalat továbbra is korlátlan ura maradt a folyónak.¹¹ A társaság hajói ekkor már a Dunán kívül a Tiszán és mellékfolyóin, a Bodrogon, a Maroson és a Béga-csatornán, továbbá a Száván, a Dráván, és a Ferenc-csatornán is közlekedtek. Sőt, a tengeri forgalomba is bekapcsolódtak. A Pruton 1864-ben, az Inn folyón 1872-ben indították el hajóikat.

A DGT a pécsi szénmedencében

A DGT a Kárpát-medence, ezen belül különösen a Duna hajózását igyekezett vertikálisan és horizontálisan egyaránt átfogni. Ez a magyarázata annak, hogy szénbányákat vásárolt, hajóépítő- és javító üzemeket működtetett (a legjelentősebbet Óbudán). A szén szállítását is a saját fennhatósága alatt álló vasútak megépítésével kívánta megoldani. A jó fűtőértékű mecseki feketeszén, melynek bányái viszonylag közel estek a Dunához, a mohácsi kikötőhöz, arra készítette a vállalatot, hogy a pécsi szénmedencében szilárdan megvesse a lábát. A DGT számára fontos volt, hogy hajói olcsó, jó minőségű szénhez jussanak.

³ Ez a hajózási társaságalapítás egyébként nem az első próbálkozásuk volt, hiszen néhány évvel korábban az észak-itáliai Pó folyón is szándékoztak már hasonló vállalkozást beindítani, eredménytelenül.

⁴ "für die ungarischen Kronländer"

⁵ Lásd: 1.sz. jegyzet, 12-13.p.

⁶ Lásd: 1.sz. jegyzet, 22.p.

⁷ Széchenyi mellszobra ma is látható a DDSG bécsi vezérigazgatóságának székházában (Wien Handelskai 265.) a bejárati hallban A DUNAI GŐZHAJÓZÁS ÚTTÖRŐJE felirattal

⁸ Széchenyi István: Napló. Budapest, 1982. 743.p.

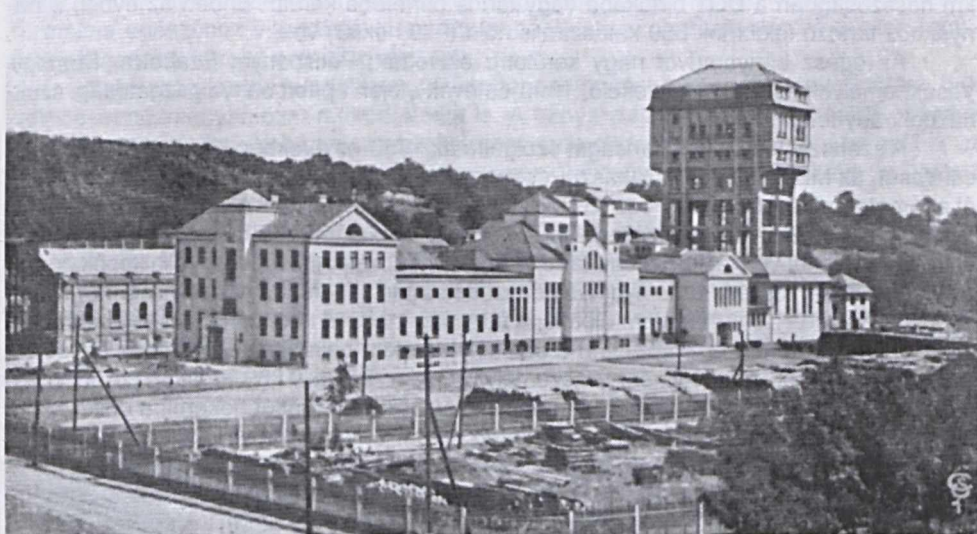
⁹ Lásd: 1. sz. jegyzet, 172.p.

¹⁰ Széchenyi, i.m. 758. ill. 761.p.

¹¹ Palotás Emil: A nemzetközi Duna-hajózás a Habsburg Monarchia diplomáciájában, 1856-1883 Budapest, 1984. 25.p.

Az 1850-es évek elején a bécsi kormány centralizáló elképzeléseibe is beleillett, hogy birodalmi igények kielégítésére meginduljon Pécs környékén a nagyarányú széntermelés. Mindennek jogi-műszaki kereteit az 1854-ben kibocsátott bányatörvény az egész birodalomra vonatkozóan egységesen rendezte.¹²

A modern, európai színvonalú bányászat a térségben a 19. század második felében, 1852-ben a DGT első geológiai kutatásaival, majd telekvásárlásaival kezdődött. 1852 és 1823 között az összes Pécs környéki bánya vétel vagy bérlet útján a DGT fennhatósága alá került. Ezzel a mecseki kőszénbányászatban elkezdődött egy tőkeerős, a termelés műszaki feltételeit a kor színvonalához igazító, kiterjedt gazdasági, kereskedelmi, és nem utolsósorban politikai kapcsolatokkal rendelkező nagyvállalat működése.

Gróf Széchenyi István akna (1927)

A DGT jelentős gazdasági ereje, a monarchia, majd az I. világháború után az osztrák és a magyar politikai élet legfelső köreihez fűződő kapcsolatai komoly befolyást gyakoroltak közel egy évszázadon át Pécs és Délkelet-Dunántúl életére. A DGT birtoktörténetének részletes feldolgozása már megtörtént.¹³ Ezért e helyen csak arra szorítokozom, hogy azokat a tényezőket vizsgáljam, amelyek Pécs város fejlődését, valamint a régió életét sok vonatkozásban befolyásolták. A szakszerű geológiai terepfölmérések, kutatások után 1853-ban a Pécshez tartozó Pécsbányatelepen (A források Pécs VI. kerületeként is emlegetik) megkezdte termelését az András-akna.

1854-ben bérleti szerződést kötött a vállalat Pécs városával, majd 1857-ben megvásárolták a város tulajdonában lévő szénbányabirtok kiaknázási jogát Káposztás-völgy és Nagybánya-völgy területére.

1868-ban a pécsi székesegyház tulajdonát képező szabolcsi bányákat bérelték ki. Ugyanebben az évben a vasasi bányák is a tulajdonukba kerültek.

¹² Magyar Bányajog. A bányászatra vonatkozó törvények, rendeletek, döntvények és elvi jelentőségű határozatok teljes gyűjteménye. Budapest, 1931. 1-2.p.

¹³ Babics András: A pécsvidéki kőszénbányászat története. Budapest, 1952.

1874-ben hatalmasat lépett előre a DGT oly módon, hogy egyik fő vetélytársát, az *Egyesült Magyar Gőzhajózási Társaságot* (Magyar Lloyd) sikerült magába olvasztania, annak összes Pécs környéki bányájával együtt, amelyek Szabolcs és Somogy községben voltak. A "benyelt" vállalat bányabérleményeit is természetesen a DGT szerezte meg, amelyek a pécsi székesegyházi uradalom Somogy faluban lévő birtokaihoz tartoztak. 1892-től a Pécs város tulajdonát képező Lámpás-völgyi, valamint a székesegyházi uradalom teljes somogyi bányabérleményeit is magukénak mondhatták.

A fentieket kiegészítette a sok kisebb bányaterület szisztematikus felvásárlása, amelyek a századfordulóra teljessé tették a DGT Pécs vidéki bányabirtokait. Ezáltal Pécsbánya, Szabolcs, Somogy, Vasas, Hosszúhetény községekben az egész községterület, 15 km hosszúságban a DGT birtokába vagy tartós bérletébe került. Ebben az évben a bányákhoz tartozó földbirtok 659 katasztrális hold (379 hektár) volt.

Az egész bányaművet négy kerületre osztották: Pécsbánya, Szabolcs, Somogy, Vasas, amelyeket a Pécssett székelő, 1890-es évek elején épített bányai igazgatósági székházból irányítottak.

A szénszállítás zavartalanságát szolgálta az 1850-es években kiépített Mohács-Pécsi Vasút, az MPV.¹⁴ Az első szakaszt Pécsbányától Üszögig 1854. december 1-jén adták át a forgalomnak. A Mohács-Pécs (Üszög) fővonalat, egyelőre csak a szénszállítás számára 1857. május 2-án nyitották meg. Ennek építési hossza 55.165 m, tarifahossza 55 km volt. A vasútvonal vonzáskörzetébe tartozó agrárvidék, valamint a pécsi vállalkozók, iparosok, kereskedők részéről erős nyomás nehezedett a társaságra, hogy az nyissa meg vonalát az ún. "idegen" teherforgalom előtt is. A társaság maga is látott némi üzleti lehetőséget mind az idegen teherforgalom, mind a személyforgalom beindításában, így az egyéb teherszállítás 1858. július 10-én, a személyforgalom pedig 1859. április 24-én megkezdődött. Ezzel a forradalmian új kommunikációs eszköz, a vasút bekerült a délkelet-dunántúli tájba. Hatása az élet minden területén hamar érvényesült. A vasút által lerövidült a távolság Dél-Dunántúl legfontosabb városa, Pécs, és a dunai hajózásban, személy- és áruforgalomban ekkor kiemelkedő szerepet játszó Mohács között. A vasút építési költsége közel 6 millió forint volt. Ezzel azonban még nem fejeződött be az MPV kiépítése. A DGT, mint a szabolcsi szénbányák hosszútávú bérlője, ezt a bányaterületet is össze kívánta kötni a fővonalal. Az Üszög-Szabolcsbánya közötti vasút 1873. augusztus 16-ra készült el. Építési hossza 7.584 m, tarifahossza 8 km volt. E szárnyvonal építése közel 550 ezer Ft-ba került. A beruházásokra a társaság állam által garantált kölcsönöket vett fel.

Tanulságos lenne, hogy a DGT irányító struktúrájáról, annak tagolt hierarchiájáról részletesen szóljunk. Egy 1925-ös évre vonatkozó forrás¹⁵ alapján ezt a teljesség igényével lehet feltárni.¹⁶ Ekkor a DGT teljes személyi állománya a *Jahrbuch* szerint 7105 fő volt. Ebből 4880 fő a Pécsi Bányaműnél dolgozott, az alábbi megoszlásban: 168 fő volt az alkalmazottak, vagy más néven a hivatalnokok, míg 229 fő volt a felvigyázók, tehát a közvetlen termelésirányítók száma, és 4483 munkás végezte a közvetlen termelő munkát. A társaság a munkakultúra, a munkaszervezés, gazdálkodás és az ennek érdekében működtetett szociális ellátórendszer kiépítése terén a korabeli viszonyok legkorszerűbb változatát valósította meg. Minderre a vállalati érdekeket messzemenően szem előtt tartó racionalitás volt a jellemző.

¹⁴ Huszár Zoltán: A Mohács-Pécsi Vasút története alapításától a 19. század végéig. In: Tanulmányok Mohács történetéből. Mohács, 1993. 205-218.p.

¹⁵ *Jahrbuch der Deutschen Verkehrs-Gewerkschaft Bezirksverband der Binnenschiffer 1925-1926*. Wien, 61-105.p.

¹⁶ Huszár Zoltán: Vállalatirányítás, munkakultúra és szociális gondoskodás egy tőkés nagyvállalat életében In: Szöveggyűjtemény IV. Források és tanulmányok a társadalomtudományi tantárgyak tanulmányozásához. JPTE-TANORG Budapest-Pécs, 1996. 690-741.p.

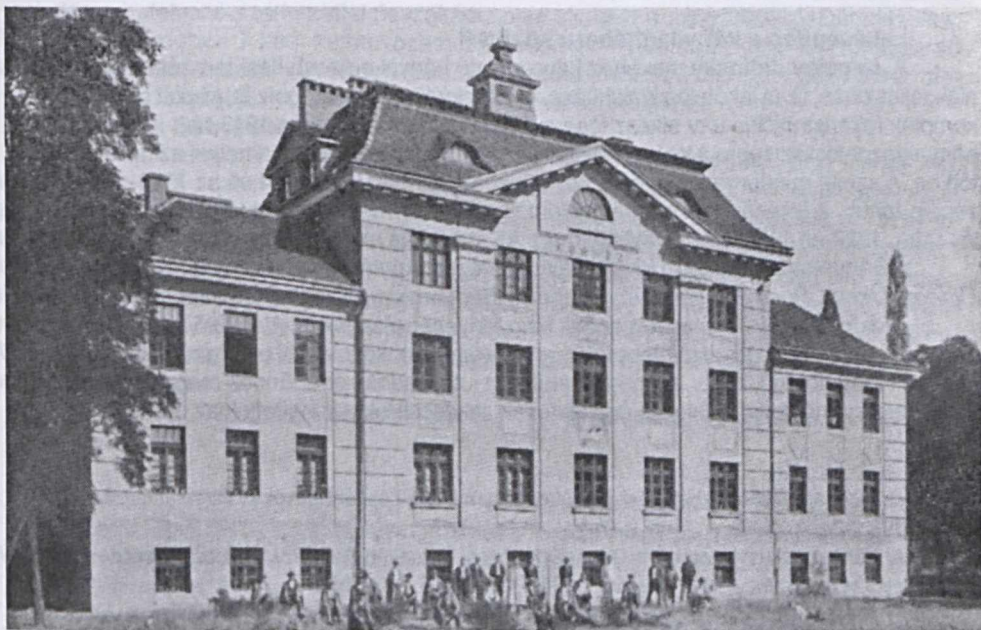
Szociális gondoskodás a DGT-nél

A társaság összetett, szinte mindenre kiterjedő szociális gondoskodást igyekezett megvalósítani a dolgozók körében. E tevékenységben elsődleges szempont természetesen a vállalati érdek volt. Ennek két, minden bizonnyal legnagyobb volumenű területének a lakásépítés és az élelemellátás tekinthető.

Az egészségügyi ellátás megszervezésére is természetesen nagy gondot fordítottak, hiszen a vállalatnak saját kórháza, orvosi rendelői voltak szakképzett egészségügyi személyzettel. A DGT és munkásai közös befizetésével működő bányatárspénztár, a *Bruderslade* segítette a baleset vagy betegség miatt munkaképtelen bányászokat és családtagjaikat. Ennek áttekintése viszont csak a két világháború közötti időben kiépülő társadalombiztosítás egészségének vizsgálatával együtt lenne célszerű, amihez viszont a jelen tanulmány terjedelmi keretei nem elégségesek.

A társaság fontos feladatának tekintette a dolgozói körében kiépített oktatási, művelődési intézményhálózat működtetését is. A bányatelepeken elemi iskolákat tartottak fenn, ahol az ott tanuló bányászgyerekek ingyenes oktatáson kívül a tanszereket is az iskolafenntartó vállalatnál kapták. Az iskolákban "kölcsonkönyvtárak" várták az olvasni szándékozókat.

Az 1921. évi LIII. tc. (az ún. testnevelési törvény) előírásainak megfelelően a vállalati sportolás feltételeit is megteremtették sportpályák építésével, és az ehhez szükséges felszerelések megvásárlásával. A társaság támogatta a Levente-mozgalmat, valamint fenntartotta a Szent Borbála cserkészcsapatot is. Mindennek azonban alapfeltétele az volt, hogy a vállalat eredményesen működött, nyereséget produkált, a szabad piacon megállta a helyét versenytársaival szemben.

Pécsbányatelepi Legényszálló (1916), a későbbi Bányakórház (1926)

A bányatelepek kialakulása

A DGT által indított és fenntartott bányászat jelentős számú, speciális munkához értő szakmunkás toborzását igényelte. Közép-Európa szinte minden nemzete képviseltette magát a vállalat bányászai között.

A korábbi lakóhelyükről elköltözött bányászokat és családjaikat megnyugtató módon kellett elhelyezni. A feladat megoldása a bánya vezetőitől összehangolt szervezési feladatok elvégzését kívánta meg.

A társaság jelentős, sok esetben egyedülálló szociálpolitikát folytatott az általa létrehozott bányatelepeken, az ún. *kolóniákon*.

A 19. század végére már meghatározó gazdaságpolitikai tényezőnek számító nagyvállalat átfogó, szinte mindenre kiterjedő szociális gondoskodásról tett tanúbizonyságot. A bányatelepek építését, szervezését a "gyarmatosítás" címszó alatt találjuk meg a forrásokban.

A társaság a 19. század utolsó évtizedeiben és a századfordulón nagyszámú lakással, valamint szociális célokat szolgáló épülettel rendelkezett. *Jelenleg két fő telep van, egy a pécsi (pécsbányatelepi) és egy a szabolcsi bányakerületben, azon felül 14 kisebb telep az egyes üzemi pontok közvetlen közelében.*¹⁷ Mindössze 100-400 m-es távolságban.

A DGT 1895-ben 1300 lakás fölött rendelkezett. Ezek döntő többsége szoba-konyhás, konyhakerttel és gazdasági épületekkel ellátva, és az élelem elhelyezésére és háziállatok, disznók, kecskék, baromfi stb. tartására is alkalmas volt.

Egy 1895 végével lezárt és összesített táblázat áttekintést ad a vállalat összes épületéről és lakóházáról. Ez a táblázat összesen 353 lakóházról, 7 iskoláról, 3 élelemtárról, 4 vendéglőről, 22 prэшázról, 3 kórházról, 11 irodáról és rendelőszobáról, 1 templomról és egy hullakamrával ellátott temetőről tesz említést, hogy csak a legfontosabbakról írunk.¹⁸

Az 1904. évi kimutatás szembetűnő változása a lakóházak, valamint az ezekben lévő lakások számának a növekedése. A társaság ebben az évben már 442 lakóház 1562 lakásában helyezhette el dolgozóit.¹⁹

Lakásépítés a két világháború között²⁰

A **Jaroslav Jičinský** nevéhez kapcsolható bányakorszerűsítési terv része volt a kolóniák fejlesztése, ill. új lakótelep kialakítása.²¹ Jičinský 1912-ben megbízást kapott a DGT-től egy komplex rekonstrukciós terv elkészítésére. Ezt követően a társaság 1913-ban felkérte a pécsi bányaaigazgatói tisztségre a kitűnő elméleti és gyakorlati szakembert, amelyet aztán 1931-ig töltött be. A szinte mindenre kiterjedő korszerűsítés 1913-ban kezdődött és az 1920-as évek közepéig tartott. A lakásépítési program jelentős része az I. világháborút követő szerb megszállás után, 1922 és 1925 között valósult meg. Az átalakítás az üzem-szervezést is érintette.

A Bányaaigazgatóságon kívül négy szervezeti egységre tagolták a termelő üzemeket. *Újhegyi Üzem, Pécs Bányauzem, Szabolcs Bányauzem, Vasas Bányauzem.*

A lakáshelyzet alakulását is ennek függvényében vizsgálom. Alapvető szempont az volt, hogy az adott üzem dolgozóit lehetőleg a munkahelyük közelében helyezték el, vagy ha ez nem volt megoldható, akkor a legegyszerűbben juthassanak oda. Ennek megvalósítására, ha a vállalat és a dolgozó érdekei is úgy kívánták, lakáscserékkel segítettek az ilyen gondokon.

¹⁷ Az I. cs. k. szab. Dunagőzhajózási Társulat Pécs melletti kőszénbányái. A Társulat kiadásában. Pécs. 1896. 32.p.

¹⁸ Huszár Zoltán: Lakásviszonyok a Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányatelepein a XX. század első felében. In: JPM Évkönyve. 1994. Pécs, 1995. 185-195.p.

¹⁹ Huszár: i.m.

²⁰ Huszár: i.m.

²¹ Lásd a 77. oldalon

Újhegyi Üzem

Itt nem a közvetlenül bányamunkát végző munkások, alkalmazottak laktak, hiszen az üzemhez villanyáramot termelő erőmű, szénelőkészítő, brikettgyár, szénzállító és vontatási üzemrész tartozott.

A tisztviselő- és munkáslakótelep az újhegyi erőműtől északra épült. A 39 lakóépületben 29 tisztviselő- és felvigyázó-, valamint 67 munkáslakás volt. Ugyancsak ezen a telepen lakott a társaság szőlőit művelő 5 munkáscsalád és egy felvigyázó a családjával, 6 lakóépületben. Egy 1925. április 30-i bányagazgatósági kimutatás szerint Újhegyen 69 munkáslakás volt, amelyben 59 munkás és családja lakott.

Pécs Bányáüzem

A DGT legrégebbi bányaterülete. (A források Pécsbányatelep, vagy Pécs VI. néven is emlegetik). Tisztviselő- és munkáslakótelepén 1913-ban 733 lakás volt, amelyből 717 a munkáscsaládok, 16 a tisztviselő és felvigyázó-személyzetnek, és természetesen családjaiknak állt rendelkezésére. 1931-ig ehhez elkészült még 60 munkás- és 69 felvigyázó, ill. tisztviselőlakás. Két elavult munkáslakást időközben elhasználódás miatt le kellett bontani. Az üzem területén 1916-ban építettek egy legényszállót, amely 114 munkás elhelyezésére volt alkalmas. Ezt az épületet 1925-26-ban 80 ágyas üzemi kórházzá alakították át.²² Ezzel egyidőben a régi kórház két közeli épületét 180 fős legényszállónak rendezték be. Ebben a létesítményben 1925-ben 124 bányász lakott.

Valamennyi bányáüzemben előírás volt, hogy üzemi fürdőknek kell lenni. A legkorábbi a Pécs Bányáüzemben lévő volt. Nyilván Jičínsky is ezért írja le pontosan ennek felszerelését.²³ Az üzem felszíni épületei – mentőállomás, élelmitár, műszaki épületek – között találjuk a fürdőket. A bányásztársadalom szigorú hierarchiájának megfelelően legénységi, felvigyázó és tisztviselő fürdőt építettek.

A legénységi fürdőből elkülönített részt használták a 14-18 éves ifjú munkások. Ebben a fürdőben 72 zuhanyozó és 950 ruhaakasztó – az ifjú munkásoknak 88 ruhaakasztó – mindez ruhafelvonó szerkezettel összekapcsolva szolgált a bányászok tisztálkodására. A felvigyázó fürdőben 7 kád, zuhanyozási lehetőség és 1 gőzfürdő, valamint ruhaszáritó szerkezet állt rendelkezésre. A tisztviselő fürdőt 7 káddal, zuhanyozóval, 1 gőz- és forrólevegős fürdővel, továbbá 1 ruhaszáritó berendezéssel szerelték fel.

Szabolcs Bányáüzem

1913-ban összesen 729 lakás tartozott az üzem fennhatósága alá. Ebből 672 a munkások, 57 a tisztviselők és felvigyázók, valamint családtagjaik elhelyezésére szolgált. Az üzemhez tartozott még egy 65 fő részére berendezett legényszálló is. 1913-tól az 1920-as évek közepéig részben új, részben átépítés eredményeként 21 tisztviselő- és felvigyázólakás, ezenkívül 72 munkáslakás épült. A Szent István-aknán 210 munkás elhelyezésére impozáns legényszállót emeltek. Valamennyi hasonló funkciójú létesítményben, így ebben is közös konyhát és étkezdét, valamint mosószobát rendeztek be. A Szent István-aknai épületbe már építéskor központi fűtést és gőzmosodát (Dampf-wäscherei) szereltek be.

A szállóban 1925-ben 96 bányász lakott. A régi legényszállóból építőanyagraktár lett.

²¹ Dr. Szabolcs Lajos: Dr. Jičínský Jaroslav /1870-1959/ In: Szemelvények a múltból. Mecseki Bányászati Múzeum Múzeumi Füzetek 4. Pécs, 1989. 1-10.p.

²² Ma Pécsbányatelepi Kórház

²³ Die Pécs-Steinkohlenbergwerke der Ersten Donau-Dampfschiffahrts-Gesellschaft 1852-1931 von Oberbergrat Dr. mont. h. c. Ing. Jaroslav Jičínský Bergwerksdirektor. Universität-Buchdruckerei "Dunántúl" Pécs /Fünfkirchen/, 1931.

A meszespusztai munkáslakótelep

A DGT lakásépítkezései közül a legnagyobb volumenű, a maga idejében korszerű, máig lakható épületeket a meszespusztai munkáslakótelep építésével teremtették meg. 1921 és 1925 között épült fel ez a telep. A hely kiválasztásában fontos szerepet játszott annak kedvező földrajzi fekvése. Az Újhegytől északra, két üzemi vasút között, két oldalán országút határolta területről a Széchenyi- és a Szent István-aknára is egyszerűen el lehet(ett) jutni. A lakótelep keleti oldalán az Újhegy – Ferenc József-aknai, nyugati oldalán az Újhegy – Széchenyi-aknai iparvasút közlekedett.

A hely nagyobb telep elhelyezésére is alkalmas volt. Távlati elképzelések szerint ide kb. 800 lakást szándékoztak építeni.

Az első tervezéskor a 162.350 m² alapterületű lakótelepre 336 munkás és 5 felvigyázó-lakást szántak. 4-8 lakásos (családos) házakból építették fel a telepet. Öt épülettípus tervezték, amelyek jelzései és méretei az alábbiak:

K1 4 családos lakóház: 28,07 m x 8,97 m

K2 4 családos lakóház: 26,35 m x 10,67 m

K2 6 családos lakóház: 39,20 m x 10,67 m

K2 7 családos lakóház: 45,625 m x 10,67 m

K2 8 családos lakóház: 52,05 m x 10,67 m

Az öt háztípusban háromféle lakástípus található: felvigyázó-lakás, egyszobás-, valamint kétszobás munkáslakás.

Felvigyázó-lakás: az átlag 88,4 m² alapterületű, beosztása a következő:

– három szoba: 20,0 m², 16,0 m², 9,6 m²

– előszoba: 14,0 m²

– konyha: 10,25 m²

– éléskamra: 1,8 m²

– WC (Abort): 1,7 m²

– pince (szén tárolására): 26,5 m² A pince alapterületének fele számítandó be a lakás alapterületébe! A lakáshoz gazdasági épület is tartozott, amelyet a lakóházhoz építettek hozzá. Ez a 34,2 m² nagyságú épület az alábbi részekre tagolódott:

– mosókonyha

– fáskamra

– szerszámokkamra, szerszámosszűfni (Werkzeugschuppen)

– baromfi- és disznóól

Minden lakáshoz udvart és kertet is kapcsoltak, együttesen kb. 770 m² nagyságban. Ha a lakás, a gazdasági épület, az udvar és a kert alapterületét összeadjuk, akkor láthatjuk, hogy kb. 900 m² terület jelentette egy bányászati felvigyázó (középvezető) és családja számára a magánélet színterét.

Egyszobás munkáslakás:

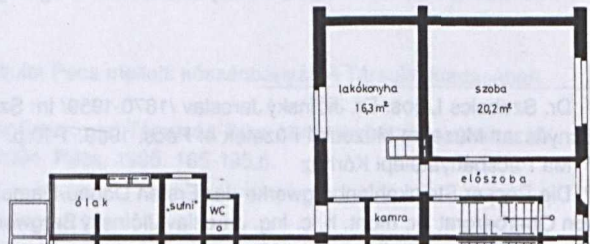
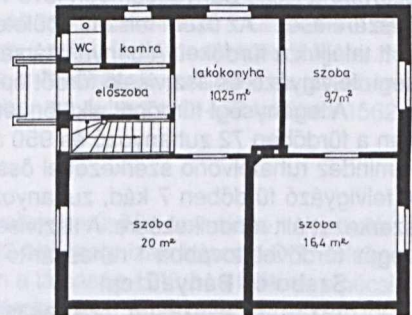
ezekben általában a gyermektelen bányászcsaládokat helyezték el. A lakás beépített alapterülete átlag 60,6 m², beosztása az alábbi:

– szoba: 20,2 m²

– lakókonyha :16,3 m²

– kamra: 1,8 m²

(Rajz: Millei Ilona)

- előszoba/előtér: 11,2 m² (Innen vezet lépcső a pincébe.)
- pince: 27 m² (Tüzelőanyag tároló. Az utcafronttól, pinceablakon át lehetett berakodni.)

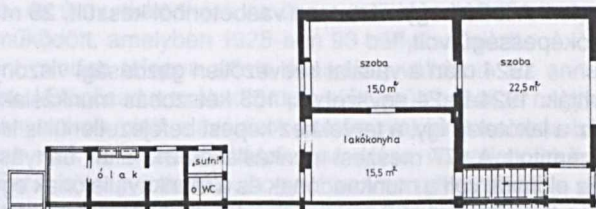
Az épület úgy készült, hogy a második szobát szükség esetén a padlástérben könnyen ki lehessen alakítani.

Kétszobás munkáslakás:

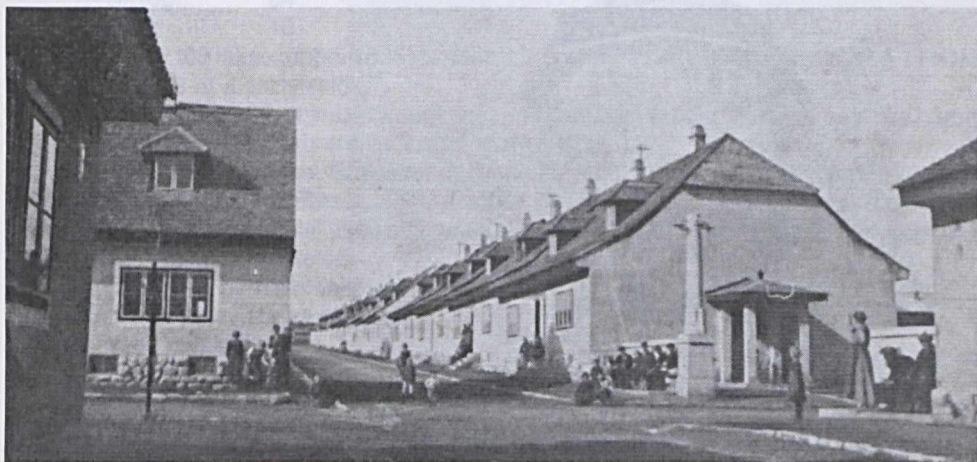
beépített alapterülete átlag 67,7 m². Beosztása az alábbiak szerint alakult:

- két szoba: 22,5 m², 15,0 m²
- lakókonyha: 15,5 m²
- előtér: 1,6 m²
- pince: 26 m²

Tüzelőanyag tároló; utcafronttól, pinceablakon át lehetett berakodni.

Mindkét típusú munkáslakáshoz tartozott gazdasági épület, kb. 15 m² nagyságú, amelyben WC (Abort), baromfi- és disznóól található. A lakástól a gazdasági épületig tartó átjárót tető fedte. A munkáslakásokhoz kimért udvar és kert együtt kb. 300 m² nagyságú volt; ehhez hozzáadva a lakásterületet kitűnik, hogy egy bányászcsalád közel 400 m² nagyságú "privát" területen élte ezen a lakótelepen mindennapi életét.

Meszesi bányász-lakótelep (1922-1925)

A lakóépületek valamennyi esetben téglafalakkal és cseréptetővel készültek. A munkáslakásokhoz épített melléképületek falai azonban salakbetonból, a tetőfedés pedig eternit palával történt. Az elkészült lakótelepen villanyvilágítás, vízvezeték – utcai kutakkal, csapokkal – csatornarendszer, és egy biológiai tisztítóberendezés működött. Jičínský írja egy levelében, hogy *Egy egyszobás munkáslakás építési költsége kereken 6750 a. K. , egy hétszobás lakásnak pedig 7100 a. K.²⁴ melléképülettel együtt... Az utak, kertek, kerítések, villanyvilágítási, vízellátási és csatornázási berendezések költségei 13-15%-át teszik ki a lakótelepek építési költségeinek.*²⁵

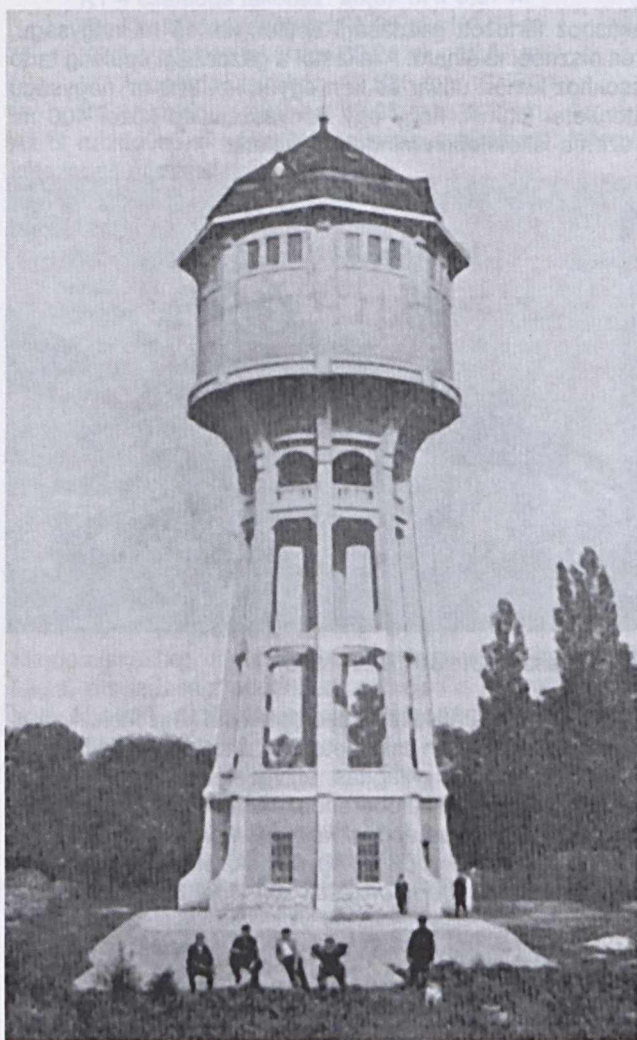
²⁴ Arany korona

²⁵ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: OL) Z 271 79. cs. 146. t. Jičínský levele K. Virágh Nándor h. államtitkárnak a meszespusztai építkezésről. (1924. május 22.)

A lakótelep számára szükséges ivóvizet a teleptől északra fekvő Széchenyi-aknáról villanymotor segítségével két víztározóba nyomták. Az egyik a fehérhegyi víztorony, ahonnan a meszesi és az újhegyi lakótelep vízellátását biztosították. A másik víztározó a György-aknától nyugatra eső tetőn volt, ahonnan a György-telep (Rigli) és Szabolcsbánya-telep (Luftkoloni) lakóházait és utcai közkútjait látták el vízzel.

A fehérhegyi víztorony vasbetonból készült, 25 m magasságú és 300 m³ vízbefogadóképességű volt.²⁶

1924 után a vállalat kedvezőtlen gazdasági viszonyai miatt a telep építését nem folytatták. 1924-ig 24 egyszobás, 153 kétszobás munkáslakás és 2 felvigyázólakás készült el. Ez a lakótelep így, a tervekhez képest befejezetlenül is kiemelkedő szociális létesítménynek számított. A 177 meszesi munkáslakás 213 aktív bányásznak és családjának adott otthont. Ez előnyös volt a munkaadónak és a munkavállalónak egyaránt. Az utóbbinak különösen akkor, ha mindezeket összevetjük a korabeli Magyarország munkáslakás-körülményeivel.²⁷

Víztorony (1924)

²⁶ Az AST & CO. építette

²⁷ Gyáni Gábor: Lakáshelyzet és otthonkultúra a munkásság körében a századfordulón. In: Századok, 1990. 3-4. 355-382.p.

Vasas Bányüzem

Az itt dolgozók elszállásolására az üzem fennhatósága alá 1913-ban 213 lakás tartozott, amelyből 11 a tisztviselők és felvigyázók, 202 a munkás-családok részére adott otthont. Ezek minősége messze a meszesi lakásoké mögött maradt. 1931-ig további 3 tisztviselő és 53 munkáslakás épült. 1913 és 1931 között viszont elhasználódás miatt le kellett bontani 1 tisztviselő-, 4 felvigyázó- és 9 munkáslakást. Az üzem területén 118 fő elhelyezésére alkalmas legényszálló is működött, amelyben 1925-ben 93 bányász lakott.

A lakások száma egyébként minden telepen szinte állandóan változott. Ez annak a következménye, hogy az épületek, különösen a századforduló előtti épült házak, a nagyfokú igénybevétel, de különösen a bányakárok miatt, alávadások esetén gyakran tucatszámban váltak lakhatatlanná. Természetesen ezek pótlására a lakások renoválása, valamint újak építése állandóan folyamatban volt. Ezzel is magyarázható, hogy a fennmaradt források, a néhány hónapos különbséggel készített kimutatások eltérő számú lakásokat regisztráltak.

A DGT Bányáigazgatóság Statisztikai Osztályának 1924. március 5-i kimutatása²⁸ szerint az egyes bányüzemekhez tartozó telepeken a következőképpen alakult a lakások száma:

– Pécs VI:	812
– Szabolcs:	834
– Vasas:	355
– Üszög:	84
– Pécs:	18

Ez összesen 2103 lakás, ebből 1835-öt használtak a munkások és családjaik, 155-öt a felvigyázók és 113-at a tisztviselők.²⁹

A legényotthoni ágyak száma ugyanezen kimutatás szerint 470 volt, és ezen három bányüzem, Pécs VI., Szabolcs és Vasas osztozott.

Fennmaradt a Vasasi Bányagondnoksághoz tartozó telepek lakóházairól készített kimutatás 6 hónappal későbből, 1924. október 22-ről.³⁰ Az alábbi táblázat összegzi a bányüzem 5 lakótelepének lakásállományát. (Licht-telep, Viktória-telep, Thommen-telep, Új Thommen-telep, Wiesner-telep)

egyszoba-konyhás munkáslakás:	265
kétszoba-konyhás munkáslakás:	57
összes munkáslakás:	322
kétszoba-konyhás felvigyázólakás:	7
háromszoba-konyhás felvigyázólakás:	24
összes felvigyázólakás:	31
összes munkás- és felvigyázólakás:	353

Az üzemhez tartozott még egy 114 férőhelyes legényotthon, valamint orvosi rendelő, a betegápoló részére lakással. (Az alábbi vállalati háztípusok nem tartoztak a fenti kategóriába, ezeket a forrás teljessége, valamint a viszonyítási alap miatt idézem.)

- 1 főtisztviselői lak: hétszoba-konyhás
- 1 főtisztviselői lak: hatszoba-konyhás
- 3 tisztviselőlak, egyenként: négyzoba-konyhás
- 1 főorvosi lak: ötszoba-konyhás
- 3 tisztviselő lakóház, egyenként: négyzoba-konyhás
- 1 paplak: háromszoba-konyhás

²⁸ OL Z 1481 54. cs. 67. t.

²⁹ Üszög alatt az Újhegyi Üzemet, Pécs VI rovat alatt pedig a Pécsbányán és a városban lévő lakásokat kell érteni

³⁰ OL Z 271 80. cs. 149. t.

Ha mindezt összevetjük egy következő, hat hónappal későbből, 1925. április 30-i adatsorral, akkor lehet igazán látni, ha csak egy üzem vonatkozásában is, a lakások számának folyamatos változását. (A forrás a lakások számán túl a munkában álló lakók, *in Arbeitstehende Bewohner*-létszámáról is tájékoztat.³¹)

	munkáslakás	a bentlakó munkások száma
– Wiesner-t.:	240	253
– Thommen-t.:	47	61
– Viktória-t.:	38	38
Összesen:	325	352

Ezen időpontban a legényotthon 118 férőhelyen volt és 93 munkás lakott benne.

Az 1931-es lakásadatok, mind a négy üzemre vonatkozóan 2014 munkás-, 204 tisztviselő-, ill. felvigyázólakásról, összesen 2218 lakásról adnak számot.³²

A DGT lakásainak házsabályzata

A DGT szociális intézményrendszerének kiépítését, így szolgálati lakáshálózatának megteremtését is szigorú, pragmatikus számítások vezérelték. Mindennek igazolására álljon itt a Házsabályzat II. Szakasz megfelelő §-a:

20. §: Ezen lakásokat csak a társulat szolgálatában álló munkások, felvigyázók és mindaddig, amíg tényleges szolgálatban állnak, velük együtt ezek legközelebbi családtagjai használhatják. A lakófelek, csakis az illetékes bányagondnokság előre kikérendő engedélye alapján fogadhatnak lakásaikba bérlőket, de csakis oly egyéneket, kik szintén társulati műveknél vannak alkalmazva. A bányagondnokság engedélye nélkül minden lakáscsere meg van tiltva. Nyugdíjasok és társulati munkások vagy felvigyázók özvegyei a lakások használatára nem tarthatnak igényt.

21. §: A munkások és felvigyázók a lakásokat szolgálatuk fejében bírják – azokért lakbért nem fizetnek – kötelesek azonban a bányagondnokság által egy külön táblázatban kimutatott, a lakás és tartozékai nagyságához mérten a lakóház fenntartási költségei fedezetére kivetett általány-összeget megtéríteni és a közterheket is viselni. Kivételem nélkül minden lakás 14 napra felmondható, a felmondás minden hó 1. vagy 15. napján eszközrendő. Azon lakófelek, kik a szolgálatot vagy munkát a társulati bányákon bármi okból önként elhagyják, avagy elbocsátás folytán elhagyni kötelesek, a kilépésükkel egyidejűleg a lakást is azonnal kiűríteni tartoznak.

22. §: Minden lakás használható és tiszta állapotban adatik át azon kötelezettséggel, hogy a lakófél a lakást ezen állapotban tovább fenntartsa, és a kiköltözködés alkalmával ily állapotban át is adja. A lakás természetes és rendes használása folytán beállott hiányokért a lakófél nem felelős, viszont azonban azon károkért, melyeket a lakófél vagy hozzátartozói a lakáson okoznak, a lakófelek felelősek. E szabályzat, mely hű tükre a DGT szociálpolitikájának, sokak számára tűnhet és tűnt is szigorúnak, több vonatkozásban embertelennek, de legalább ennyien voltak azok, akiknek mindez a korban állandóságot és viszonylagos stabilitást, biztos hajlékot jelentett.

Élelemtárak a DGT bányatelepein

A bányatulajdonost az 1854. évi császári nyílt parancssal életbe léptetett bányatörvény és annak többször bővített változata felhatalmazta arra, hogy dolgozóit élelmiszerekkel lássa el. A 131. §. *A bányaadományozás a birtokost följogosítja egyszersmind: ...g./saját munkásszemélyzetét, azonban iparszerű nyereség nélkül, a szükséges élelmiszerekkel ellátni*³³ tartozik. Az élelemtárakat a források különböző elnevezésekkel illették, de

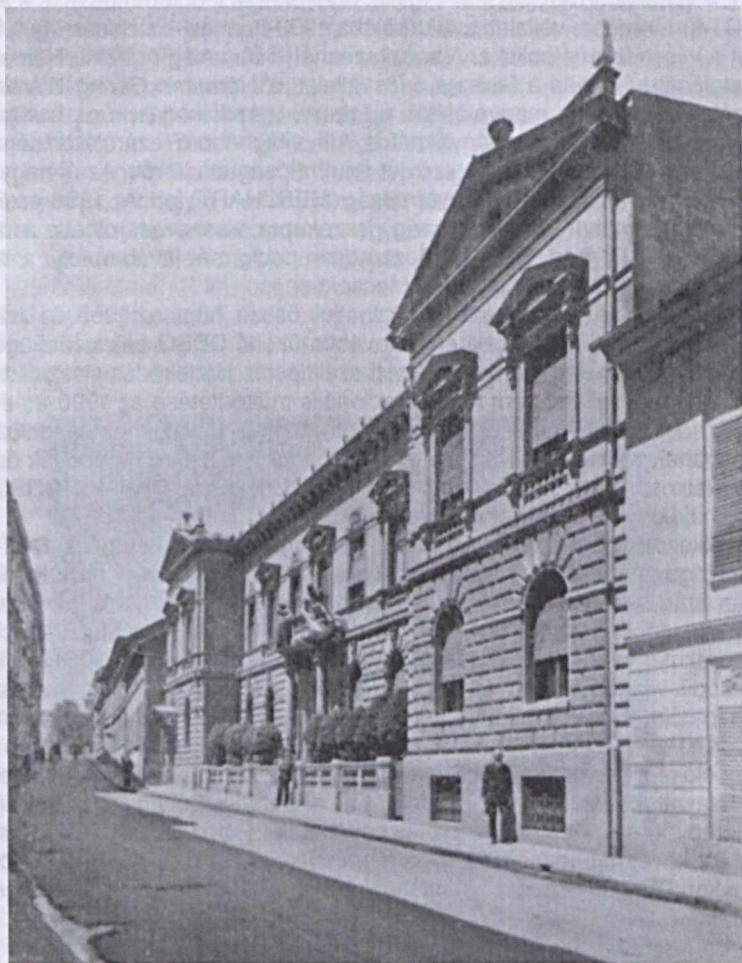
³¹ OL Z 272 80. cs. 149. t.

³² Lásd: 18.sz. jegyzet, Huszár: Lakásviszonyok...

³³ Lásd: 12.sz. jegyzet: Magyar Bányajog... 263-264.p.

mindig ugyanazt értették rajta. A *victu*magazin, *magazin*, *élelmezési raktár*, *élelmitár*, *élelmtár* kifejezés tehát mindig azt az "intézményt" jelöli, ahol a társaság alkalmazottai vásárolhattak, és egyúttal részükre az élelmiszereket és iparcikkeket tárolták, raktározták is.

A bányavezetés arra törekedett, hogy dolgozói könnyen, a lehető legkevesebb utánjárással és viszonylag kedvező áron jussanak hozzá a szükséges árucikkekhez. Ezért a benépesülő bányatelepeken igyekeztek minél előbb élelmtárakat felállítani: Ezek kiépülése az 1930-as évek második felében teljesedett ki, amikor is már a társaság minden jelentősebb bányatelepén lehetett DGT-élelmtárban vásárolni: így Pécsbányatelepen, Szabolcson, Vasason, Somogyon, Újhegyen, Meszesen. Ebben az időszakban az élelmtárakban kínált árucikkek száma 1100-1300 között volt.³⁴

A DGT egykori székháza (1894-95)

³⁴ Lásd: 16.sz. jegyzet, Huszár: Vállalatirányítás...725-739.p.; Huszár Zoltán: Élelmtárak a Dunagőzhajózási Társaság Pécs környéki bányatelepein (1896-1939). In: Tanulmányok Pécs Történetéből 2-3. Pécs, 1996. 225-241.p.

Röviden összegezve a DGT szociális gondoskodását a századfordulón és a két világháború közötti időszakra vonatkozóan, azt mondhatjuk, hogy a nyereségorientált tőkés nagyvállalat, amely alapvetően termelése eredményességére alapozhatta a dolgozói körében kiépített – mai kifejezéssel élve – szociális (védő)hálót, jól megfelelt a kor kihívásainak. A vállalat követelményrendszerét elfogadó alkalmazottak többé-kevésbé kiszámíthatták jövőjüket, életútjukon a társulathoz való kötődés a viszonylagos stabilitást jelentette. Ezzel is magyarázható, hogy akár a műszaki vezetésben, akár a fizikai munkások körében, a vállalatnál való elhelyezkedés generációról-generációra történő hagyományozódása jellemzőnek mondható.

Összegés helyett

A DGT történetébe, vállalati struktúrájába 1938-ban, az Anschluss után, közvetlenül is beleszólt a világháborús politika. A bécsi székhelyű társaság Ausztria Németországhoz történő csatolását követően a fasiszta óriásvállalat, a *Hermann Göring Werke* része lett. Ezzel a háborús célokat megvalósító, új típusú gazdálkodás, ún. hadigazdálkodás kezdődött meg a Pécs környéki bányáknál is. A II. világháború lezárulása után a DGT pécsi bányáival együtt jóvátétel címén szovjet fennhatóság alá került. Az új nagyvállalat neve *Magyar-Szovjet Hajózási Részvénytársaság* (MESZHART) lett. Az 1950-es évek elején, máig tisztázatlan formában, Magyarország visszakapta, visszavásárolhatta a szovjet tulajdonrészt a MESZHART-ban. Ezzel párhuzamosan pedig már javában folyt a "széncsata", a szocialista bányavállalatok kiépítése a Mecsekben is.

A DGT ausztriai történetét azzal foglalhatjuk össze, hogy az 1955-ös osztrák állam-szerződés értelmében a bécsi székhellyel továbbműködő DDSG-nek kizárólagosan állami részvénytársaságnak kellett maradnia. A vizi szállítás és közlekedés visszaszorulása, valamint az állami nagyvállalat nem mindig racionális működtetése az 1990-es évek elejére oda vezetett, hogy a DDSG is – a magyarországi bányavállalatokhoz hasonlóan – árnyéka lett önmagának, vagy talán még az sem. Különböző részekre darabolták és privatizálták. Az új vállalkozások nevében valamilyen formában megtalálhatjuk a DDSG nevet, és ilyen feliratú hajókkal a Dunán is találkozhatunk.

A következőkkel szeretném zárni ezt a talán nem érdektelen pécsi DGT-történetet. A Magyarországon évtizedekig *fasiszta bányavállalat*nak titulált DGT az 1989-90-es rendszerváltozás után sem kapott semmilyen kárpótlást, még erkölcsi értelemben sem. Az előbbi nem, az utóbbit joggal várhatták volna a vállalat bécsi vezetői. Az Anschlusst és annak következményeiért a felelősséget nem hiszem, hogy a **DGT/DDSG**-re lehetne hárítani. A második világháborút követően – a fentiek ezt világossá teszik – az osztrák vállalat vezérigazgatója hivatalos formában soha nem járt Pécsen. Tulajdonképpen informális kapcsolat volt e vonatkozásban Bécs és Pécs néhány lakója között. Aztán, nem túl hosszú, de hatékony előkészítés után 1995. Szent Borbála napján, december 4-én hideg, hózáporos időben felavattuk a Mária (sokáig Déryné) utcai DGT/DDSG egykori Bányagazgatóságának épületén a magyar és német nyelvű emléktáblát **Franz Dosch** DDSG-vezérigazgatóval, hogy ezt követően ugyanezt tegyék a pécsbányai egykori DGT bányakórház, majd a vasasi egykori DGT munkásotthon falánál is. Erre a kulturált, európai gesztusra 50 évet kellett várni.³⁵

³⁵ A tanulmányhoz a jegyzetekben csak a legszükségesebb szakirodalmi és levéltári anyagot említettem. A téma kutatásához a forrásokat a Magyar Országos Levéltár (Budapest) és a DDSG-Archiv (Wien) őrzi. Ezen intézményekben kutatásaimat elsősorban az Europa Institut Budapest, az Osztrák-Magyar Akcióalapítvány és a JPTÉ Történelem PhD ösztöndíja tette lehetővé

SZIRTES GÁBOR

JÁNOSI ENGEL ADOLF

ZSIBÁRUSBÓL LETT NAGYVÁLLALKOZÓ

A 19. század második felében Pécsen, a lakosság belső összetételének változásai-
val gyors ütemben nőtt a zsidóság számaránya: míg 1839-ben mindössze 22 izraelita val-
lású lakos élt a városban, addig 1869-ben számuk 1693, 1910-ben pedig már 4026. Szá-
zalékarányuk a századfordulón a legnagyobb, ekkor Pécs összlakosságának 9,3 %-át tet-
ték ki. Számuk gyarapodása együtt járt a gazdasági életben, a kereskedelemben betöltött
súlyuk és szerepük növekedésével: néhány család neve különösen jól csengett a század-
vég és a századelő évtizedeiben, közülük néhány családfő, így **Csepregi-Schapringer**
Joachim bankáré, az első pécsi magánbankcég megalapítójáé, **Engel Miksa** bankáré és
biztosítási szakemberé, az Európai Pogyásbiztosítási Társaság alapítójáé, **Stein Lajos**
doktoré, a Baranya megyei Gazdasági Egyesület alelnökéé, ők kiemelkedő munkájuk elis-
meréseként elnyerték a magyar nemesi címet is. Közéjük tartozott **Engel Adolf**, akinek
rangos cégével, mintegy három évtizeden át egyedül csak Schapringer vállalkozása tudta
a lépést tartani. Ők ketten, Perczel Miklós főispán előterjesztése alapján, egyazon napon
nyerték el a kitüntető címet. E két cég neve a közmegebecsülés, a tisztaság szinonímája,
az üzleti korrektség megtesztésítője volt évtizedeken keresztül Pécsen. Aztán hosszú időre
még emléküket is elmosta a történelem vihara. Így Engel Adolfét is, aki pedig rövid idő alatt
szinte a semmiből emelkedett fel szakmája országos rangú képviselőjévé.

Engelné Baiersdorf Erna: Jánosi Engel Adolf. Komló, Fő tér

Kiterjedt, a közélet terén is számottevő családnak volt alapítója... Létesítményei szerény kezdetből országos jelentőségű vállalatokká fejlődtek, állapította meg a szónok a pécsi izraelita hitközség által tartott "arcképleleplezési ünnepségen", melyet Engel Adolf születésének 90. évfordulója alkalmából rendeztek. A ceruza- és öngyújtóárús kisfiúból, néhány évtized alatt Pécs, Baranya és az ország egyik legtehetősebb vállalkozója lett. Mondhatnánk, igazi sikertörténet az övé.

Nemhiába állt tehát előtte édesapja példája, a Bonyhádról Pécsre származott Engel Péteré, aki nagy-nagy szorgalommal és rendíthetetlen kitarással küzdötte fel magát, és lett zsidárusból terménykereskedő. Igaz, később, a napóleoni háborúk idején az általános pénzromlás szinte teljesen tönkretette nehezen szerzett vagyonát, és 1823-ban bekövetkezett halálakor szegénységben hagyta hátra feleségét és fiait, Adolfot és Simont. Ám példája ott állt gyermekei előtt: munkával is fel lehet emelkedni. A gyermeki álmok valóra válását ettől kezdve külön nehezítette, hogy a csonkává vált család életében állandósult a küzdelem, harc a szegénységgel szemben a fennmaradásért, a származásbeli előítéletekkel szemben a városlakói státus megőrzéséért. Mert Pécs ekkor a zsidókat alig tűrte meg falai között. Így Engelék is alig kerültek el a kitoloncolást. Az apját négyévesen elvesztő Adolf pedig hét évvel később kénytelen volt hátat fordítani az iskolának és kenyérkereset után nézni.

Az élet később jó tanítómesternek bizonyult. A kis Adolf megtanulja, hogy a fennmaradáshoz keményen kell dolgozni, munkát keresni és találni, feltalálva önmagát, oly módon, hogy azt mások is értékelni tudják. A nehéz, ám egyre magasabbra ívelő pályán alakultak ki azon tulajdonságai, melyek a mindenkori továbblépés előfeltételei, és amelyeket **Perls Ármín** pécsi főrabbi az idézett évfordulón, 1910 februárjában a következőképpen összegzett: *Három vonást látok Engel Adolf egyéniségéből, kiforrt, határozott erkölcsi jelleméből pregnánsul kidomborodni: éles látását, higgadt bátorságát, munkás kitarását.*

Melyek az életút főbb állomásai? A válaszhoz hívjuk segítségül az 1888-ban gyermekeihez írt önéletrajzát, mely szerint 11 éves korában kikerült az iskolából és maga kereste meg a kenyerét.¹ Néhány krajcárért aszbesztet és kénsavat vásárolt, ezeket palackokba töltötte és kénygyufák segítségével eszkábálta össze az akkor szokásos "gyújtómasinákat". Nappal dolgozott, estéknként pedig, gyakran fittyet hányva a dermesztő hidegnek, s mivel fára nem tellett, ezért fűtetlen szobában, tanult. Vasár- és ünnepnapokon a Szepesy-féle könyvtárat bújtta, s ennek falai között tanult meg önszorgalomból németül, magyarul, franciául és héberül. Ügyességét és szorgalmát mutatja, hogy tizenhat évesen már 160 forint megtakarított pénzzel rendelkezett, mely majd többszörösére nő, amikor újabb hét év múlva, 1843-ban megnősül, és feleségül veszi, 500 forint hozománnyal Justus Annát. Vagyon a ezzel 1800 forintra nőtt. Persze e gyarapodás forrása nem csupán a hozomány volt, hanem az ifjú első sikeres vállalkozásainak a hozadéka is. Tizenhat évesen ugyanis dohányvásárlásba kezdett, megvásárolta a kiváló minőségű godisai dohányt, heteket töltve el a dohánymezőkön, éhezés és nélkülözés közepette, hetekig csak szilvát és kenyeret fogyasztva. Az 1838-as esztendő az újabb kezdeményezés dátuma. A Lyceum épületében bútor- és ruhaüzletet nyitott, s az üzletmenet érdekében az élelmes ifjú, alkalmanként még a család bútorait is értékesítette. Ilyenkor, ha a helyzet úgy hozta, ágy helyett a földön aludt.

A jelentős vállalkozóvá válás útján, az 1848-49-es forradalmak kitérője után, amikor is nemzetőrként szolgált, előbb bükkmaggal kereskedett, majd 1852-ben Pécssett házat vásárolt, ahol ugyanezen évben fakereskedést rendezett be. Raktárában az építkezéshez és bútorkészítéshez szükséges "mindenfajta fanem" megtalálható volt, melyeknek nagy részét a környező országokból, illetve Hamburgból szerezte be. Később fűrésztelepet létesített, építési, kivitelezési munkákat vállalt, majd újabb "profilbővítő" lépésként megnyitotta Pécs

¹ Jánosi Engel Adolf: Aus meinem Leben

első kőszénraktárát. 1856-ban három pécsi polgárral összefogva elkezdte, majd már egyedül, befejezte a balokányi uszoda építését. Erre ugyan ráment a teljes vagyona, ám a vállalkozás végülis megtérült, erkölcsi hozadékaról nem is beszélve. Különösen másfél évtized múlva, amikor a népszerű uszodát nagyvonalú gesztussal a városnak ajándékozta. 1860 a sikersztori újabb jelentős állomása. Megvásárolta a Czindery-kertet a hozzátartozó fürdővel együtt, három évvel később ugyanitt gőzfűrésztelepet létesített, majd erdővásárlásba kezdett. Felismerte, hogy a jövő nagy üzlete a fakitermelés és fafeldolgozás, hiszen a Duna Gőzhajózási Társaság révén az erősödő szénbányászatnak a fa elengedhetetlen kelléke volt. Ettől kezdve Engel Adolf lett a vasút és a mecseki szénbányák fő szállítója.

S miközben idehaza sikeres nagyvállalkozóvá nőtte ki magát, elindult a nemzetközi hírnév felé is. Részt vett az 1877-es bécsi és az 1878-as párizsi világi kiállításon. Előbbin a király és a trónörökös is megtisztelték látogatásukkal, utóbbin nagy aranyéremmel jutalmazták teljesítményét. Erről *Két derék pécsi iparos* címmel a *Pécsi Figyelő* 1877. június 2-i számában a következők olvashatók: *A bécsi kereskedelmi és iparegylet által Bécsben rendezett kiállításon városunk is képviselve volt. Az "Engel Adolf és fiai" előnyösen ismert cég talajkoczká mintákat és vegyi úton csávázott több rendbeli fanemet, Zelesny Károly fényképész pedig nagyobb szabású s finom kivitelű fényképeket állított ki. Az Engel cég által kiállított tárgyaknak sok nézője akadt, kik közül a király és a trónörökös is hosszabb megismerlésre méltatták azokat. Mindkét kiállító ezüst éremmel lett kitüntetve.*

Az 1877-es párizsi kiállításon is résztvevője volt, a korabeli sajtó szerint *saját erdejükből nyert fákból készített fakészletekkel és ipari készítményekkel*, ám az igazi nemzetközi sikert az 1878-as párizsi kiállítás hozta meg a számára. A pécsi sajtó megelőlegezte részére, és **Zsolnay Vilmosnak** a sikert, arról értekezve, hogy *mindkét gyárosnak alapos kilátása van kitüntetésre*. Nos, a jóslat ezúttal bevált, még ha nem is a *Pécsi Figyelő* által megelőlegezett becsületrend lett a jutalom, hanem csak az aranyérem, valamint a királytól kapott aranykoszorús érdemkereszt kitüntetés. Az eseményről az *Egyetértés* című lap levelezője a következőképpen tudósította a város polgárait: *a csárdától tovább haladva egy nyolczszögletű tágas pavilon akad szemünkbe, mely tisztán tölgyfából készült s kapcsos önfedéllel bír. Ez Engel Adolf és fiai cég kiállítása Pécsről s illik, hogy minden honfi a ki kijön, meggyőződjenek arról, mit a külföldiek is elismerésükben részesítenek... A pavilon belseje 24 izletes padolat négyszög (paquette) mintával van kirakva s hasonló padolat szegélyeket tartalmaz, s ha őszinték akarunk lenni, bátran mondhatjuk, hogy hasonló kivitel nem találtunk az egész kiállításon. Ízlés és az egész kiállítás olyan, hogy teljesen igazolja azon körülményt, hogy Engel A. és fiai évenként néhány száz waggonra menő kivitel magába Franciaországba képesek felmutatni. A pavillon körül még nagyobb értékű faneműket találunk minők: hajóépítéshez való fák egész 12 m hosszúságban, Németországba nagy kivitelnek örvendő 2 hüvelyk vastag dupla dongákat sörös hordók számára, ágyútalpfákat, ágyúkerék- és ágyú-küllőfákat s mind olyatén feldolgozását az erdő anyagának, melyben Magyarország ezen cég által méltón van képviselve. Sőt meg vagyok róla győződve, hogy Engel Adolf és fiai, mint magyar fa-iparosok egyike lesz azoknak, kiket a francia köztársaság a becsületrenddel fog jutalmazni.*

Engel Adolf azonban nem elégedett meg az elért sikerekkel. 1880-ban nagy lépésre szánta el magát: Megvásárolta Montenuovo Alfréd hercegtől a jánosi birtokot és így az egykori zsidóbaruszból földesúr is lett. Biográfusa szerint azonnal változtatásokra szánta el magát. Javított a béresek lakásviszonyain, gondoskodott gyermekeik iskoláztatásáról, anyagiakkal támogatta a zsidó templom és a felekezeti béke jegyében a plébánialak kijavítását. Az 1885-ös budapesti kiállítás alkalmából, ahol a pécsiek kiemelkedően szerepeltek és a LITTLE pezsgógyár, a Dunagőzhajózási Társaság, a Pécs-Baranyai Kertész Egylet, valamint Zsolnay Vilmos majolikagyáros, Ruepprecht János harangöntő, Kindl Ferenc műlakatos, Domján Ottmár műasztalos, Hoffmann Károly épület- és bútorasztalos és Zelesny

Károly fényképész díjazásban, jutalomban részesültek. Engel Adolf I. Ferenc Józseftől "jánosi" predikátummal magyar nemességet kapott.

Közben számos más területen is figyelemre méltót alkotott. Többek között felépítette Pécssett a Széchenyi tér és a Perczel utca sarkán az évszázad múltán ma is épségben álló és a város egyik rangos épületét jelentő Lóránt palotát. Karlsbadban pedig Eötvös József emlékére carrarai márványból készült emléktáblát helyeztetett el. Részes volt az 1888-as nagyszerű pécsi regionális kiállításnak is, melyről **Gerecze Péter** a neves művészettörténész, akkor a pécsi főreáliskola tanára többek között a következőket írta: *A tornacsarnokban Angszter kitűnő orgonakészítőnek száztizenhatodik művét látjuk kiállítva... Engel pécsi bútorgyárának készítményei jelentékeny kivitelnek örvendenek, s mint itteni stilizált magyar paraszt szobája és pompás pohárszéke mutatja, a legelső gyárrakkal kiállja a versenyt.*

És ennyi siker után kezdődik még csak el élete nagy vállalkozása, amit oly sokak kételkedése, mások gúnyos megvetése kísért. Hetvenkét évesen ást, kapát, lapátot ragadott, hogy bebizonyítsa: geológiai tanulmányai és feltételezése nem vitték tévútra. Mindenképp akarta bizonyítani, hogy Komló községben kiváló minőségű kőszén húzódik a föld mélyén. Életének szinte új fejezete kezdődött ezzel. Megvalósult nagy álma, a komlói kőszénbánya megnyitása.

Igaz, mindez nem volt előzmények nélküli. De az 1822-1826 között folytatott meglehetősen szerény nagyságrendű bányászatot követő csendet ő törte meg ismét, mintegy hat évtizedes álmából ébresztve fel a komlói kőszénbányászatot. A bányavidéket 1880-ban vásárolta meg, és 1894-ben kért engedélyt az Istenáldás és a Remény nevű bányatelepekre. A termelést 1895-ben kezdték el a Somostető környékén. Engel tőkéje képezte az alapját az Adolf, a Glanzer és a Szerencse nevű tárók kihajtásának, ám az így folytatott termelés, mindenekelőtt azért, mert a fejtési magasság nem volt elégséges a kőszéntelepek nagy részének elérésére, nem hozta meg számára a várt eredményt. Ezért Jex Simon bányamérnök tanácsára a kutatótárók helyett függőleges akna kihajtását kezdte meg 1898-ban, amely a máig létező Anna-akna létesítését eredményezte.² Ebből a nyolcvan méter mélységű aknából hajtott vágat segítségével sikerült neki korábban ismeretlen telepeket feltárnia és ezzel a komlói bányászat helyzetét stabilizálnia. Az 1810-es években elindult kísérletek végül is az ő munkája eredményeként vezettek eredményre.

A bányászathoz elengedhetetlen az infrastrukturális fejlesztés. A kitermelt szén értékesítése a korszerű szállítási feltételek biztosítása nélkül nehezen valósítható meg. Ezt felismerve építette meg 1896-ban a Bakócza-Felsőmindszent–Komló közötti normál nyomvonalú vasutat.³

Később, a századelő általános válsága a komlói kőszéntermelést is kedvezőtlenül érintette, az Engel-cég termelését is visszavetette. Ezt az alapító már nem érte meg. Örökösai a Magyar Általános Hitelbankkal közösen hozták létre a Dunántúli Kőszénbánya Rt-t, amely néhány év múlva, igaz meglehetősen nagy haszonnal eladta az államnak a bányákat és a kőszénkitermelési jogot. 1909-ben így kezdődött meg Komlón az 1945-ig tartó állami, ún. kincstári kőszénbányászat. Ám ez már egy egészen más történet.

² Feleségéről, Justus Annáról elnevezve lett Anna-akna

³ A Bakócza-Felsőmindszent – Komló helyi érdekű vasút Godisánál ágazik el a Budapest–Dombóvár–Szentlőrinc–Pécs fővonalról. A Bakócza és Felsőmindszent névvel jelzett vasúti szárnyvonal minden bizonnyal az építést támogatók szándéka szerint került nevesítésre. Godisa és Felsőmindszent 1977 óta Mindszentgodisa. Godisa megállót hívták úgy, hogy: Bakócza–Felsőmindszent. Ez után az első megálló: Egyházbér, majd Magyarhertelend, Magyarszék, Mecsekpölske, Mecsekjánosi és Komló végállomás volt a múltban. A mai menetrend szerint: Godisa–Bodolyabér–Magyarhertelend–Magyarszék–Mecsekpölske–Mecsekjánosi–Komló

Engel Adolf tevékenységét elismerés kísérte már életében is. Hosszasan és elismeréssel szól róla például a millennium évében megjelent Baranya múltja és jelenje c. kötet⁴ is, megállapítva, hogy a *közönséges faárúk, szerelvények gyártása terén az első hely nemcsak megyénkben, hanem egy messze kiterjedt vidéken az "Engel Adolf és fiai gőzfűrész és talajkoczká-gyára" foglalja el.* Kiemeli az alapító munkásságát, aki megkülönböztetett érdemeket szerzett az ország faiparának fejlesztésében, megalapítója volt Baranya fafeldolgozásának, kezdeményezője faexportjának. A **Várady Ferenc** szerkesztette könyvből azt is megtudhatjuk, hogy az 1860-ban alapított gyár 1896-ra valóságos nagyüzemmé vált, amely kazánhelyiségből, gépházból, három fűrészházból, faaprózó műhelyből, szárító és falúgozó helyiségből, lakatos-, asztalos- és kovácsműhelyből állt, továbbá saját vasúti iparvágánnyal is rendelkezett. Benne egy 80, egy 25 és egy 10 lóerejű gőzgép és rengeteg egyéb gépi berendezés (gyalugép, különböző fűrészek, fűrőgépek, stb.) működött. Ekkorra a gyár termelőképessége 3.000 köbméter metszett anyag és 25.000 köbméter talajkocská gyártását tette lehetővé. A fenyőfa egy részét külföldről, Svájc-ból és Karinthiából szerezték be, a termékek jelentős részét exportálták, a főgyártmányokat, a vagon- és parketta-deszkát jórészt Német- és Franciaországba, de eljutottak azok Ausztriába és Svájcba is.

Legendák terjengtek a munkásaival kialakított korrekt kapcsolatáról, jó viszonyáról.

Az idézett millenniumi monográfia kiemeli Engel Adolf szociális érzékenységét és emberségét. A *cégtulajdonosok humánus érzelmére vall még a gyáralapító által kezdett amaz intézkedés, olvasható a könyvben, hogy a munkások egész téli idény alatt reggel meleg levest és kenyert kapnak a gyár költségein. A munkások részére betegség esetén a gyár alapítása óta, jelenleg az 1891. XIV. tc. alapján elismert külön gyári betegsegélyző pénztár áll főt, mely kézi gyógyszerárval is rendelkezik az elsősegély-nyújtásra.*

Önérdek és közérdek, a saját érvényesülés és a köz szempontjai nem szembenálltak, hanem összefonódtak nála. Sokat tett a városért. Nem csupán a Széchenyi tér egyik meghatározó épületét építtette föl, amit később vejének, dr. Lóránt Lipótnak és családjának adományozott, hanem a Rákóczi út akkor legnagyobb kétemeletes bérpalotája is az ő nevéhez fűződik. A Hal tér sarkán álló kis viskó helyén is takaros épületet emelt. Sőt, a Rákóczi utat egykor szegélyező fasor is az ő városzeretetét tükrözte. A korábbiakban már említett Czindery kertet pedig a város legkellemesebb nyári tartózkodási helyét, melyben egy fedett csarnok is rendelkezésre állt a szórakozni, kikapcsolódni vágyóknak, évtizedeken át közhasználatra engedte át. A *sétányokon javára készültünk mi kis és nagyobb diákok a mai időknél nagyobb fontossággal bírt érettségi és évváró vizsgákra,* emlékezik vissza ezekre az évekre a kortárs, **Lenkei Lajos**. A *Pécsi Dalárda itt tartotta nagy népszerűségnek örvendett nyári, alapszabályszerű estélyeit, melyeknél Szigriszt József, az egykori kisdedóv tulajdonosa és Herczenberger József, a népszerű táncmester, mindketten matadorai az akkori dalosegyesületnek, rakosgatták a mécseseket a kert közepén elhelyezett szökőkút köré, ezzel gondoskodva a fényes kivilágításról. Hány ifjú pár talált ezen estélyeken egymásra, akik most nagyapák és nagymamák! Ezen kerthelyiség zárt helyiségeiben tartották meg az első pécsi szociáldemokraták, lehettek vagy huszan, első összejöveteleiket. Mintha most is látnám az úttörőket, amint megállva a kert vaskapuja előtt, óvatosan körülnéztek, nem látja-e valaki őket besurranni a kertbe, melybe lépcsők vezettek le, fejeződik be a neves újságíró visszaemlékezése.*

Csoda-e hát, hogy még életében utcát neveztek el róla, a komlói iskola előtt pedig szobrot állítottak a tiszteletére. Később Pécsen is utat neveznek el róla, aki *ha nem alapít családot és nem hoz létre utódokat, akkor is beírta volna nevét az ország és a magyar zsi-*

⁴ Várady Ferenc: Baranya múltja és jelenje, Pécs, 1896.

dóság nagyjainak könyvébe. **Feuerstein Emil** idézett megállapításához egyetértőleg legfeljebb azt tehetjük hozzá, hogy Engel Adolf múlt századi sikertörténete aktuális üzeneteknek is hordozója. Például azé a manapság Magyarországon talán furcsán hangzó tanulságé, hogy vállalkozás és tisztesség, gazdálkodás és erkölcsösség korántsem egymást kizáró fogalmak. Ellenkezőleg, még feltételezhetik is egymást. Ahogyan Perls Ármin szőlt erről a már idézett méltatásában: *Az Istenben és önmagában való hit és e kettő öllekezéséből származott férfibátorság töltötte be Engel Adolf lelkét... Ez vezette őt a becsület és kifogástalan tisztesség útján, hogy mint kereskedő soha senki szorult helyzetét a maga előnyére ki nem használta, hogy mint iparos és gazda soha munkásai erejét önzően ki nem zsarolta. Mert becsületesnek lenni, mert félünk a büntető törvénykönyvtől – az is valami, de becsületesnek lenni tisztességből, erkölcsi meggyőződésből, mert Istentől félünk – ez sokkalta több.* Még ha moralizálásnak is veszi az erkorcsosuló vagy már elkorcsosult jelen, akkor is hozzá kell tennünk. Ettől lehet valóban nemes a jellem. És ennek elfogadásától már csak egy lépés annak felismerése, hogy az érvényesülés, a siker kulcsa önmagunkban van, hitünkben és akaratumunkban, szorgalmunkban és kitartásunkban. Talán még az is leírható, hogy saját magatartásunk példaadó erejében. Abban, hogy kritikus helyzetekben is meg tudjuk-e őrizni emberségünket; abban, hogy társat tudunk-e látni az ellenfelünkben is, ahogyan ezt ő tette például, amikor az akkor ellentétektől és konfliktusoktól terhelt pécsi zsidó hitközség elnökévé választották. Választási győzelme után, nagyvonalúan és realitásérzékétől vezérelve a vesztes előd, a régi elnök arcképének megfestését és a tanácssteremben történő elhelyezését javasolta, mert megbecsülte azt is, aki vele ellentétes nézeteket vallott. És végezetül abban, ahogyan Engel Adolf szigorú erkölcsi szabályok és nem kevésbé szigorú normák mellett, pedáns életszervezés viszonyai közepette nevelte gyermekeit az apai örökség következetes folytatására. Rend, pontosság, engedelmesség, önfegyelem. Ezt követelte önmagától, gyermekeitől, munkásaitól. *Korán reggel álmukból zavarta gyermekeit munkára, és éjjelenként gyertyával a kezében járta végig a szobákat, megnézendő, felnőtt fiai otthon vannak-e mind, hogy másnap pihent testtel, pihent lélekkel lássanak megint munkához, olvashatjuk tovább a zsidó rabbi emlékezésében: A modern nevelés hóbortjának nem hódolt, nem alacsonyodott le fiainak pajtásává, hanem apa volt, komoly, szigorú, ellenzést nem tűrő... (aki) nem csak szóval, hanem példával nevelt, nem csak oktatott, hanem szemléltetett (is).*

Lehetséges, hogy e spártai módszerekről szóló gondolatokat ma sokan némi fenntartással, esetleg viszolygással olvassák. Nekik azt mondhatjuk, az élet Engel Adolfot igazolta: gyermekeinek sorsa és életpályája mindenképp. Sándoré, aki egy jelentős osztrák parkettagyár tulajdonosa lett. Gyuláé, aki a Duna Gőzhajózási Társaság igazgatójaként és aacsárdi nagybirtokosként szaktekintélynek számított a fa- és szénipar területén. Móricé, aki verseivel, színdarabjaival és szakkönyveivel egyaránt elismerést szerzett az Engel névnek. És végezetül Józsefé, aki több mint négy évtizeden át volt Pécs város törvényhatósági bizottságának a tagja, a különböző kulturális és művelődési bizottságok munkájának tevékeny részese, újabb, nagy kőszénbánya megalapítója, katolikus iskola létesítője, helyi érdekű vasút megteremtője.

BORSY KÁROLY

A TAIZS NYOMDÁSZ-CSALÁD PÉCSETT

Az első pécsi nyomdász, **Engel János József**, kinek emlékét ma már utcánév is őrzi Pécssett, 1772-ben kezdte meg működését városunkban. A nyomdák államosításáig, 1949-ig, mintegy harminc nyomda működött Pécssett. A három részvénytársaságot – **Pécsi Irodalmi-, Dunántúl- és a Haladás nyomda Rt** – nem számítva, a legjelentősebb közülük **Taizs József** könyvnyomdája volt. Alig több mint 80 éves fennállása alatt három generáció munkájával elérte azt, hogy Taizs a nyomdászat vonalán olyan fogalomná vált Pécssett, mint Hamerli, Littke vagy Zsolnay.

A nyomda alapítója, **Taizs Mihály**, a brassói havasok tövében, egy kis csángó faluban, Zajzonban¹ született 1828. május 5-én. Gyermekkorának szerény körülményei mellett is a brassói, később Honterus János nevét viselő gimnázium tanulója lett. A szabadságharc kitörésekor beállt a honvédseregbe. A családi hagyomány, valamint sírfelirata szerint is *1848-49-iki honvédtiszt* volt. A szabadságharcot követően egy ideig bújdosott, majd Kolozsvárra került, ahol a kollégiumi nyomdában kitanulta a nyomdászatot, és segéddé avatták. Ezután a kor szokása szerint walzra ment, azaz vándorkönyvvel a kezében gyalogszerrel útrakelt, nyomdákat felkeresve vándorolt, míg megfelelő munkahelyet nem talált magának. Így jutott el Pestre, ahol Herz János, majd Kozma Vazul nyomdájában dolgozott. E nyomdáknak sok hasznos tapasztalatra tett szert, de azt is látta, hogy a fővárosban nehezebb az élet, és ezért vidékre vette útját.²

(jobbról-balra)
Taizs Mihály,
Taizs Józsika,
Taizs Mihályné,
Lőrincz Katalin,
Taizs Antónia

(középpütt áll) Lőrincz János

¹ Zajzon mai román neve Zizin

² Taizs Mihály fia, Károly, apja életére vonatkozó értékes adatokat adott át 1956. májusában több oldalas visszaemlékezésében

Nem tudjuk, hogyan jutott arra a gondolatra, hogy Pécsre jöjjön, talán valahol halott az ekkor már jóhírű pécsi **Lyceum nyomdáról**. Tény az, hogy 1857. április elejétől már itt dolgozott. Pécsi lakását ebből az időből nem ismerjük, de a családi hagyomány szerint étkezésre a Ponty-kocsmába járt, amely a mai Alkotmány utcában volt. Ennek tulajdonosnőjét, Lőrincz Katalint vette feleségül 1860. május 30-án. A ferencrendiek templomában esküdtek egymásnak örök hűséget, egyúttal adoptálta az asszony 8 éves leánykáját, Antóniát.

Taizs élénk érdeklődéssel figyelte a pécsi nyomdai viszonyokat. Megerősödött benne az a felismerés, hogy Pécssett megélhet a Lyceum nyomda mellett egy másik is. A Lyceum nyomda bérlője ekkor **ifj. Madarász Endre** volt,³ aki 1860-ban **Bánffay Simon**⁴ szerkesztésében adta ki a hetente kétszer megjelenő Pécsi Lapokat, ugyanekkor kísérletet tett Pécssett saját nyomdaalapítási engedély szerzésére, ekkor még sikertelenül. 1866-ban Madarász megismételte kérelmét. Taizs is már elérkezettnek látta az időt tervének valóra váltására, és 1866. augusztus 23-án beadta kérelmét a pécsi városi tanácshoz, melyben meggyőző érvekkel bizonygatta egy újabb pécsi nyomda szükségességét.⁵ Miként Madarászt, úgy Taizs beadványát is elutasították, ám ez nem szegte Taizs kedvét, és novemberben újból beadta nyomdanyitási kérelmét. Ekkor azonban meglepő fordulattal nem Pécsre, hanem Mohácsra! Úgy okoskodott, hogy így, mohácsi kitérővel hamarabb elérheti célját nyomdájának Pécsre történő áthelyezésével!

Taizs az engedélyt 1867 februárjában megkapta Mohácson. A kis család, amelyben ekkor már két gyermek volt, és várták a harmadikat, átköltözött Mohácsra. Az akkori Német utca 41, ma Kossuth Lajos utca 85. szám alatt bérelt házban helyezkedtek el, és Taizs Mihály, mint Mohács első nyomdásza, itt kezdett önálló munkához.

A pécsi nyomdai élet időközben úgy alakult, hogy ifj. Madarász Endre fellebezés árán ugyan, de végül is megkapta a nyomdanyitási engedélyt, s saját nyomdáját az Ország-út 5, ma Rákóczi út 15. szám alatt nyitotta meg.

A Taizs nyomda mohácsi működéséről sajnos nem sokat tudunk, impresszumos nyomtatványa eddig még nem került elő. A mohácsi református egyház anyakönyve szerint 1867. augusztus 21-én megszületett a fiuk, akit Károly névre kereszteltek.

A mohácsi nyomdanyitást csak kitérőnek tekintette Taizs, ugyanis 1867 decemberében újabb kérelmet adott be a pécsi tanácshoz, hogy nyomdáját Pécsre áthelyezhesse. Először ismételten elutasították, de fellebezése már eredményesnek bizonyult. 1868 márciusában végre megkapta az engedélyt. Taizs Mihály néhány hét múlva már át is költözött Pécsre, és a mai Kossuth tér – előbb Új-tér, majd Majláth tér – északi oldalán, az ún. Bazár-soron megnyitotta kis műhelyét.

A pécsi nyomdanyitással Taizs tulajdonképpen elérte kitűzött célját, és most már megindulhatott a vagyoni és társadalmi stabilizálódás útján.

Az anyagi biztonság szempontjából egy nyomda számára igen fontosak az ún. visszatérő munkák, a heti vagy havi lapok nyomása. Az ilyen munkák mintegy kényszerpályán vannak mind a kiadó, mind a nyomda részéről, mert az időbeni rendszeres megjelenés egyúttal a fennmaradás feltételét is jelenti, legalábbis a nyomda számára. Taizs Mihálynak is sikerült ilyen munkákat szerezni. Nála készült a *Pécsi Figyelő* című hetilap, majd a *Gazdasági Figyelő*.

³ Ifj. Madarász Endre, a csetneki Madarász Andrásnak, a Csetnek-Pécsi Vasgyár tulajdonosának a fia, Madarász Viktor neves festőművésznek testvérbátyja, akivel együtt járt Pécssett iskolába

⁴ Bánffay Simon ügyvéd, lapszerkesztő, majd közjegyző Pécssett

⁵ Igen ügyesen szerkesztett és számos személyes adatot tartalmaz Taizs Mihály első kérvénye Pécs város tanácsához

A vagyoni stabilitás egyik szokásos eszköze volt az ingatlanszerzés is. Sajnos nem tudjuk, korábban hol bérelt lakást, 1876-ban azonban már saját háztulajdonnal rendelkezett.⁶ Az egykor Hunyadi, ma Mátyás király utca 19. számú ház éveig a család otthona volt, és Taizs Mihályt innen kísérték utolsó útjára is.

A szorgalmas munka közepette a család lassan cseperedett. 1872-ben Antónia leányuk férjhez ment. Érdekes momentum, férje társadalmilag igen rangosnak számított, **Gebhardt Ferenc**, a Pécsi Takarékpénztár pénztárnoka volt, majd főpénztárnoka, későbbi igazgatója. Gyermekeik ügyvéd és bíró feleségek lettek, a fiúk pedig egyetemi végzettséget szereztek. **Gebhardt Antal** előbb dombóvári járásbíró, majd természettudósként a pécsi múzeum hírneves kutatója lett. Vajon véletlen, hogy a Pécsi Takarékpénztár majdnem minden nyomtatványa ekkoriban Taizs Mihálynál, majd fiánál, Józsefnél készült? Sőt **Taizs József** a Takarékpénztár tagja is lett.

Visszatérve a korra, Taizs életkörülményeire és társadalmi helyzetére, úgy tűnik, tudatosan törekedett arra, hogy családjával kiemelkedjék az egyszerű iparostársadalom átlagából. Iparos volt ugyan, és az is akart maradni, sőt idősebb fiát, Taizs Józsefet munkája folytatójának szánta, de olyan iparos akart lenni, aki iparának és munkájának társadalmi megbecsülést szerez. Bár közvetlen, de nyilván e célt szolgálta az a körülmény is, hogy mindkét fia középiskolát végzett és érettségit tett, ami abban a korban nem volt túl gyakori az iparosok körében. Ifjabbik fia **Taizs Károly** az iskola után a pécsi joglyceumot is elvégezte, majd a Kolozsváron szerzett jogi doktorátus birtokában előbb a debreceni, majd a soproni Iparkamara főtitkára lett. Mint Sopron városának tisztelt és megbecsült polgára 90 éves korában, 1958. április 5-én fejezte be tevékeny életét.

József fiát, az érettségi után Pestre küldte egy jónevű nyomdába, hogy ott sajátítsa el a szakmai fogásokat. Ismét egy igen érdekes momentum, hogy az apa nem vállalkozott fia szakmai oktatására. Ennek nyilván nem az volt az oka, hogy nem bízott volna önmagában. Sokkal inkább az lehetett az oka, hogy ha nagy súlyt fektet fia oktatására, akkor nem termel, és ezáltal csökken a nyomda bevétele. Márpedig nagy szükség volt minden fillérré, mert messzeteintő tervei voltak.

Lelkesen kapcsolódott be a pécsi nyomdászok egyletének szervezési munkáiba is, és az alakuló gyűlésen, 1869. május 9-én korelnökké választották.⁷ A pécsi evangélikus egyház 1868-ban alakult meg, és a hívek egy év múlva már templomépítésre gyűjtöttek. 100 forintos adományával Taizs Mihály is csatlakozott e nemes üggyhöz.

A hetvenes években **Hochrein József** litográfus könyomdáján kívül tehát még két nyomda, a **Lyceum** nyomda és **ifj. Madarász Endre** nyomdája működött Pécsen. Míg a Lyceum nyomda bérlők kezén csak vegetált, addig ez utóbbi felszereltségében és vezetésében is modernebb volt. Madarász Endre igen nagy népszerűségnek örvendett a városban és a nyomdászok körében is. Így bizonyára nem véletlen, hogy az ő nyomdahelyiségében alakult meg 1869. május 9-én a **Pécsi Nyomdász Egylet**, melynek a volt nyomdaépület, a mai Néprajzi Múzeum falán emléktábla állít emléket.

Ifj. Madarász Endre rövid betegeskedés után 1872. március 23-án 45 éves korában váratlanul elhunyt. Nyomdáját ezután az özvegy nevében faktorok vezették. S minthogy az özvegy alig egy év múlva, nyilván kis gyermekei miatt férjhez ment Gyenes Pongrác telekkönyv vezetőhöz, feltételezhető volt, hogy a nyomda előbb, vagy utóbb eladásra kerül. A körülmények ismeretében Taizs fejében talán már ekkor megfordult a nyomda megszerzésének szándéka, ám, hogy ezt megvalósíthassa, sok pénzre volt szüksége. Valamint fia segítségére, és annak szakképzettségére. Csendben,

⁶ Madas József: Pécs belvárosi telkei és házai. Pécs, 1978. 457. p.

⁷ Typographia, 1869. máj. 20.

nagy szorgalommal munkálkodott tovább, az idő neki dolgozott. 1883-ban híre ment, hogy eladó a Madarász nyomda!

Taizs Mihály és rendkívül energikus, tettekész felesége, Lőrincz Katalin, aki eddig is intézte a család pénzügyeit, nagy elhatározásra jutottak. Különféle pénzügyi manőverek, eladások és kölcsönök révén előteremtették a vételárat, a nyolcezer forintot, és 1884 márciusában megvásárolták a korszerű Madarász nyomdát! De nem maguknak, hanem a nyomdász tanulóéveket éppen befejező József fiuknak, aki ez évben töltötte be 23. életévét. Hazahívták, és a nyomda élére állították. A családi hagyomány tud arról is, hogy a nyomda régi alkalmazottai eleinte ugyancsak morgolódtak a fiatal főnök miatt, de hamarosan megbizonyosodhattak arról, hogy csak az évei száma kevés, nem pedig a tudása. Nem kis emberi bölcsességre vallott, hogy Taizs Mihály továbbra is megtartotta kis nyomdáját, így teljes függetlenségben hódolhatott szenvedélyének, szakmája szeretetének. Petrik bibliográfiájában 3, Csekey bibliográfiájában 7 művel szerepel a Taizs nyomda. Az 1888. évi pécsi általános kiállításon kiállítási aranyéremmel ismerték el munkáit, és ezzel egyidőben esküdtszéki taggá is megválasztották. Taizs Mihály 1889. június 18-án 61 éves korában fejezte be dolgos, példamutatóan becsületes, valóban tiszteletre méltó életét. Nyugodtan térhetett örök nyugalóra, hisz József fia már az új, nagyobb nyomdában folytathatta apja mesterségét, Károly fia jogi diplomával biztató jövő előtt állt, leánya, Antónia pedig ugyancsak jó körülmények között élt. Szaktudás, szorgalom, becsület, talán e három fogalom jellemzi legjobban Taizs Mihály egyéniségének legfőbb vonásait. Személyének és nyomdájának ezek voltak a legfőbb hírvivői. Ezért volt mindig munkája, és ezáltal tudta terveit, vágyait szívós kitartással megvalósítani. Taizs Mihály emlékét immáron utcanév is őrzi városunkban. A volt Madarász nyomda élén Taizs József a régi személyzet megtartása mellett arra törekedett, hogy a munkák színvonala ne csökkenjen. Ezért gondoskodott újabb gyorssajtó beszerzéséről és a betűanyag felrészítéséről. Igazi indokait nem ismerjük, de tény, hogy nyomdáját a város központjába kívánta telepíteni. Erre 1884 szeptemberében került sor, amikor a Széchenyi tér 12. számú Nádaszy-féle házból az ügyészség kiköltözött és a nyomdát ide helyezte át.⁸ Bizonytalán úgy okoskodott, hogy a városközpontban jobban szem előtt van, és ez gazdasági és társadalmi szempontból egyaránt előnyös lehet a számára. Mi lett Taizs Mihály halála után a nyomdájával? Nos, a szülők iránti szeretetnek és megbecsülésnek igen szép tanújelét adta József, amikor továbbra is fenntartotta apja kis nyomdáját, s amikor felköltözött a Széchenyi térre, a kis üzlethelyiségben kiakasztotta az apja nyomdájának a cégtábláját is. Az özvegy ide járt egészen 1913-ban bekövetkezett haláláig, és észre sem vette, hogy az általa "vezetett" kis nyomdát valójában József látja el munkával. Az ifjabb Taizs jó megtermett, sportos külsejű volt, különösen fiatalabb korában, és komolyan végzett munkája mellett, más fiatalokkal együtt ő is számos közszereplést vállalt. Így tudunk arról, hogy 1887-ben Károly öccsével együtt a Sárga csikó című népszínműben szerepelt. 1888-ban ő is beállt a távgyalogló atléták közé, a Pécs-Mohács közti versenyen a 40,3 km-es távot 5 óra alatt tette meg, a kilenc induló közül negyedikként ért célba. Az 1888-as pécsi kiállítás bíráló bizottságába is beválasztották, ahol bemutatott munkáival ezüstérmet nyert. Miként apja, ő is bekapcsolódott az evangélikus egyházköztség életébe, és éveken keresztül látta el a jegyzői majd pénztárosi feladatokat.

Közben megérett arra ő is, hogy családot alapítson. Megismerkedett Szalczer Józsa kisasszonnyal, Szalczer Sándor báró r.k. plébános húgával. Az ismeretség komolyra fordult, s 1889 húsvétján eljegyezték egymást. Nagy szomorúságukra a nyár közepén Taizs Mihály meghalt, de nem vártak tovább, augusztusban megtartották az esküvőt, Bárban a menyasszony bátyja eskette őket. A következő évben már az újszülött kis Ilonka verte fel a ház csendjét.

⁸ Madas: i.m. 658. p.

Taizs József valóban előrelátóan cselekedett, mikor a Széchenyi térre költözött s ezt még fokozta azzal, hogy 1894-ben 29 000 forintért megvette a Megye utca és a Mária utca sarkán álló igen szép házat és oda költözött családjával, a nyomdájával együtt.⁹ Űzeme ekkor már könyvkötéssel is fel volt szerelve, különösen gazdag betűanyaga, továbbá nyomdai gépei megütötték azt a mértéket, amelyek akkoriban egy jól felszerelt nyomdaüzemet jellemeztek.

Ekkor már hetilap is készült a Taizs nyomdában, a *Pécsi Hírlap*, majd a *Pécsi Figyelő*, továbbá Várady Ferenc szerkesztésében a *Veréb Jankó* című élclap. Egyre nagyobb feladatokra vállalkozott, és jelentős könyvkiadványokat is kiadott. Csak néhányat említünk: *Rézbányay József: Compendiuma*, latin nyelven, több mint 700 oldalon; *Békefi*

(jobbról-balra) Taizs József, Taizs Ilonka, Taizs Józsefné Mestrts Ilka

Remig: A zirci apátság története; két kötetben, 527 és 612 oldalon; *Ágh Timót: Emléklapok Pécs múltjából*; *Haksch Lajos: A Pécsi Dalárda története*, és még sok-sok kisebb-nagyobb kiadvány. Petrik bibliográfiájában 53 mű szerepel, míg Csekey a Taizs nyomdában készült 167 munkát közöl, nem számítva az iskolai értesítők sokaságát. A nyomda betűanyaggal igen jól el volt látva, a latin betűcsaládok mellett rendelkezett gót (fraktur), görög, cirill, sőt arab betűkkel is, továbbá jelentős matematikai anyag mellett kották szedésére is képes volt a nyomda.

Külön ki kell emelni, hogy a megye közigazgatásában használatos nyomtatványok az ő nyomdájában készültek, és a nyomtatványokból állandó raktárkészlettel is rendelkezett. A gyakrabban szükséges űrlapok szedését regálban (szedésállványon) tárolták és ha rendelés jött, azonnal kinyomták, és még aznap postázták. Egyébként is jó kapcsolatai vol-

⁹ Madas: i.m. 97. p. Az épület bejárati részében alakították ki a papír- és írószerekereskedést, valamint a nyomtatvány árusítás is itt történt

tak Taizsnak a megye vezetőségével, *Baranya Vármegye Hivatalos Lapja* is nála készült, így első kézből értesülhetett az új nyomtatványigényekről.

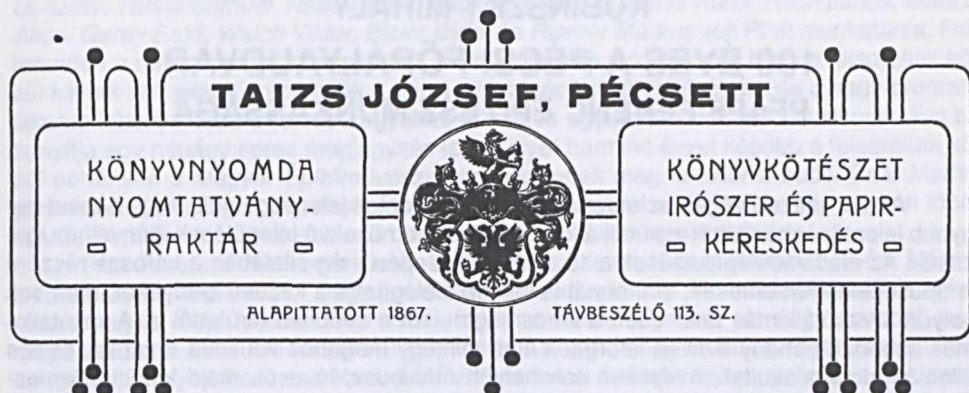
Súlyos megpróbáltatás szakadt Taizs Józsefre, mikor 1893. június 27-én felesége súlyos betegségben elhunyt, hátrahagyva alig három éves leánykáját, Ilonkát. Nagy akaratereővel lett urrá a tragédián, hisz most a családi háttér roppant össze, amely biztos támaszt, egyúttal értelmet is adott munkájának. Így a kislány ellátása és nevelése is reá hárult. Taizs József négy év múlva feleségül vette a 27 éves özv. Kobelrausch Lajosné, született Mestrits Ilkát. E házasságból gyermek már nem született, az új feleség szinte igazi édesanyaként nevelte, gondozta a kis félárva Ilonkát, és látta el férjét.

Taizs József mindenkor nagy megbecsülésnek örvendett a nyomdászok körében, amely abban is kifejezésre jutott, hogy évtizedet meghaladóan volt a *Pécsi Nyomdászszegylet* elnöke, továbbá az, hogy rangot jelentett, ha valaki nála dolgozhatott.

Múltak az évek, a kis Ilonka is eladósorba került, és 1910 októberében férjhez ment Wittelsbach Károly bérlőhöz, aki főleg az első világháború után, amelyben résztvett, és főhadnagyi rendfokozattal szerelt le, mindinkább bekapcsolódott a nyomda munkájába és irányításába. 1911-ben megszületett fiúk, Ottó, aki a ciszterciek Nagy Lajos gimnáziumát

Taizs József és veje, Wittelsbach Károly

végezte el kiváló eredménnyel, majd katonaidejének letöltése után pécsi jog hallgató volt, és ugyancsak kiváló eredménnyel teljesítette vizsgáit. Ottó, aki szüleinek reménysége volt, 1933. december 10-én, 22 éves korában megfázásból eredő tüdőgyulladásban váratlanul elhunyt. Súlyos csapás volt ez a Taiks családra, hisz arra számítottak, hogy majd ő viszi tovább az üzemet, óreá gondoltak, amikor egy éve szedőgépet vásároltak, hogy a könyvkészítésben is tovább fejlődhessenek.

A két világháború között Taiks József gazdaságilag és társadalmilag igen jelentős helyet vívott ki magának a város életében. A városi törvényhatósági bizottság tagja volt, kereskedelmi tanácsosi címmel tisztelték meg, 1904-1935 között a Pécsi Takarékpénztár Igazgatóságának volt a tagja, s a Magyar Nemzeti Bank váltóbírájának is megválasztották. Taiks József 76 évet ért meg tartalmas, becsületes, tisztességes munkában, s 1936. augusztus 6-án bekövetkezett halála nyomán, mondhatni az egész város részvéte kísérte utolsó útjára.

A nyomdát ekkor veje, **Wittelsbach Károly** vette át és vezette a hagyományos keretek között. Sajnos ő már nem mindenben tudott apósa nyomdokába lépni. Az igazság az, hogy kissé merev volt, a munkások felé távolságtartó egyénisége miatt a nyomdászok körében nem övezte az a népszerűség és tisztelet, amit Taiks József évtizedek során élvezett.

A második világháború a nyomdaüzemet közelebről nem érintette, csak egyes nyomdászok bevonulása okozott némi gondot. A háború végén a szovjet katonák a nyomdát nem foglalták le, csak a cirill betűkészletet használták, és természetesen a papírkészletet is "igénybevették." És jött 1949. december 29-ike, a magyar nyomdaipar államosításának a napja. A Taiks nyomdát is lefoglalták és ideiglenes megbízottat, telepvezetőt neveztek ki a nyomda élére. Később egy ideig nevezték **Mecsek nyomdának**, betűanyagából a gót (fraktur) betűket, mint *fasiszta betűket* beolvasztották, a gépek részben más nyomdába, részben kohóba kerültek, s így bevégeztetett az egykor nagy hírű és valóban kiváló Taiks nyomda története. A nyomda helyiségeiből kitiltott Wittelsbach Károly 1971. június 10-én, 88 éves korában, özvegye, Taiks Ilonka, sokak tisztelt és szeretett Ilonka nénije pedig 1975. július 15-én, 85 éves korában fejezte be földi életét.¹⁰

¹⁰ Kissé nehezen érthető, hogyan történt, de megtörtént: a Taiks család sírboltjának névtábláján négy évszám-hiba van. Taiks Mihály születése nem 1827, hanem 1828; Taiks Mihályné nem 1830-ban, hanem 1831-ben; Taiks József nem 1860-ban, hanem 1861-ben, és végül Taiks Józsefné Mestrits Ilka nem 1868-ban, hanem 1869-ben született

KUBINSZKY MIHÁLY

100 ÉVES A PÉCSI FŐPÁLYAUDVAR

PPFAFF FERENC ÉPÍTÉSZ MUNKÁSSÁGA

A múlt század végén az európai urbanizáció fontos jelensége volt, hogy a mind nagyobb jelentőséghez jutott vasútak állomásépületeit a növekvő települések igényeihez igazítsák. Az első vasútépítkezések a 19. század közepén még általában a városok részére is típusépületeket emeltek, ami annál is inkább kielégítette a kezdeti igényeket, mert sok helyütt a vasútállomás távol esett a városmagtól, sőt a beépített területtől is. A vasútállomás azonban néhány évtized leforgása alatt mintegy magához vonzotta a várost, csinos állomás-utcák alakultak, melyeken sok helyütt omnibusz, lóvasút, majd közúti villamosvasút is közlekedett. Így került a vasútállomás közelebb a belvároshoz, így merült fel az igény, hogy a városhoz méltó középületként is mutakozzék.

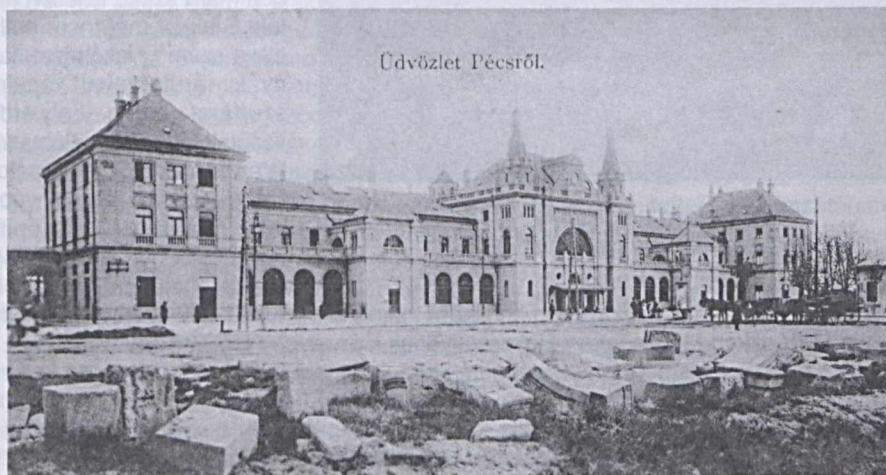

*A pécsi főpályaudvar, peron felőli nézet, 1898.
(képes levelezőlap Borsy Károly gyűjteményéből)*

A Magyar királyi Államvasútak a városokhoz méltó új felvételi épületek létesítésének programját 1890-ben kezdte meg a fiumei vasútállomás építésével, ahol addig mindössze egy ideiglenes épület állt. Már két évvel később felépítették hálózatuk legnagyobb "vidéki" felvételi épületét Zágrábban, majd ezután egymást követően építették a városokhoz méltó új felvételi épületeket. Néhol a régi épület megtoldásával, így például Győrött, ahol 1894-ben egyúttal az első szigetperonos rendszert is létrehozták. 1898-ban került sor Pécsre a most jubiláló épület építésére. A MÁV Magasépítési ügyosztálya *Perner Gyula* főmérnök irányításával időközben megfelelő létszámú és felkészültségű épülettervező-együttest alkalmazott, hogy ennek a nagy feladatnak meg tudjon felelni. Az építészeti irányítás **Pfaff Ferenc** nevéhez fűződik. Hosszú éveken át *Lázár Mór, Gaál Samu, Wehle*

Gusztáv, Tankó Sámuel, Naeter Ernő, Mezei Sándor, Duschek Aurél, Roch János, Marton Ákos, Gerey Ernő, Walch Viktor, Eisler Izidor és Riemer Márkus volt Pfaff munkatársa. Feltehetően a névsor rangsort is jelentett. Nem tudjuk ma már követni, hogy a felsoroltak közül kiknek volt jelentős szerepük a pécsi állomásépület létesítésében, de a nagy program sikeres lebonyolítása a tervező együttes tökéletes együttműködéséről tanúskodik. Ezt bizonyítja egy néhány soros megjegyzés is, amelyet harminc évvel később a felsoroltak közül néhányan a *Magyar Építőművészetben* jelentettek meg, amikor a budai Baár-Madas gimnázium és kollégium épületét átadták, és nosztalgiával emlékeztek meg egykori főnökekről, Pfaff Ferencről, akinek az irodájában annak idején együtt voltak.

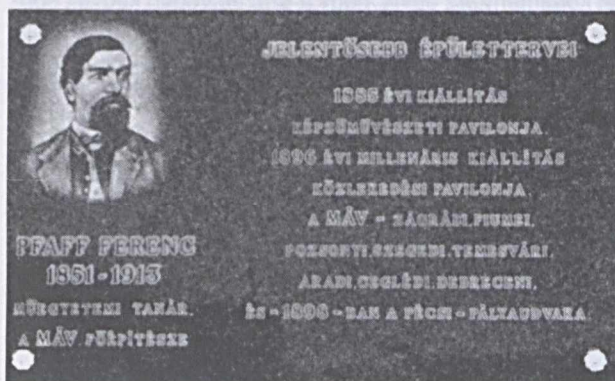
Pfaff Ferencről keveset tudunk. Mohácson született 1851. november 19-én. Már ez a körülmény is valószínűsíti, hogy a szülőföldjéhez közeli pécsi állomásépületet 47 éves korában, vagyis ereje teljében alig adta ki munkatársainak, hanem azt nagy gonddal saját maga alakította. Erről tanúskodik két körülmény. Az egyik, hogy a század végén kedvelt épület-toldások helyett Pécs esetében a MÁV egészen új épületet épített, szemben az ugyancsak jelentős Győr, Szeged, Debrecen, Kassa és Nyíregyháza városokkal, ahol a régi épületeket toldották meg vagy legalábbis a réginek jelentős részét megtartva, a takarékoskodás jegyében, ám nagyobb kötöttségekkel jártak el. És a kiemelt gondoskodásról tanúskodik a pécsi épület homlokzatának finom részletekben oly gazdag kidolgozása is, amely Pfaff Ferenc életművében is szinte egyedülálló. A pécsi épületet ez élesen megkülönbözteti a többi

*A pécsi főpályaudvar, város felőli nézet, 1898.
(képes levelezőlap Borsy Károly gyűjteményéből)*

magyar városban emelt új pályaudvar-épületektől. Pfaff Ferenc személyéről még el kell mondanunk, hogy a budapesti József Nádor Műegyetemen szerzett építész-oklevelet, s még mielőtt a MÁV szolgálatába lépett volna, feltűnt néhány alkotásával, így a svábhegyi kápolnával, vagy az 1945-ös budapesti ostrom idején elpusztult országos képzőművészeti kiállítási csarnokkal, amelyet később a Fővárosi Múzeum vett birtokba. Pfaff Ferenc kivette részét a városligeti millenniumi kiállítás építéséből is, amikor ott, két évvel a pécsi állomásépület előtt a közlekedés pavilonját építette. Ezt a kiállítás után is megtartották, s benne a közlekedési múzeumot rendezték be. A mai épületnek azonban csak egy részéhez lehetett a réginek a falait felhasználni, annak külső díszítménye ugyanis a második világháborúban elpusztult. Pfaff Ferenc 1910 előtt kivált a MÁV szolgálatából, és nyugdíjba vonult.

Pfaff Ferenc és munkatársainak életművéből sok jeles állomásépület ismeretes. Így a már említetteken kívül elsősorban a kaposvári említhető, amely szinte títustervnek tekinthető, hiszen 1899-ben három helyen is azonos terv szerint épült, így Szatmárnémetiben és Verseccen is. Füzésabony, Miskolc Tiszai pu., Miskolc Gömöri pu., a sajnálatosan elpusztult szép temesvári állomásépület, Arad és Piski a Marosvölgyben, Gyimesbükk tekintélyes határállomása, Kolozsvár, Cegléd és a jelentős pozsonyi átépítés fűződik még az ő nevéhez. 1907-ben, pályafutásának végén Szolnok állomásának átépítésével legalábbis az épület külső megjelenésében új stílust honosított meg. Munkatársai éveken át, ezt az új stílust követték az első világháború kezdetéig több állomásépület, így Bátaszék, Nagykároly, Körmend és Károlyvár esetében. Ami kevésbé ismert, hogy midezek a jelentős és nagyrészt hála Istennek máig fennálló szép épületek Pfaff Ferenc és munkatársai tevékenységében szinte csak a jéghegy csúcsát jelentették. Mert a munka zömét a sok üzemi épület, és azok szabványosítása, adaptálása jelentette. Sajnos már alig van mutatóban is azokból a kosáralaprajzú mozdonyszínekből, a különböző nagyságrendű állítótornyokból, melyek a vasúttechnika fejlődése következtében mára szinte teljesen eltűntek. S akkor még nem említettük a számos lakóházat, laktanyát, áruforgalmi épületet, szertárat és a helyi érdekű vasutak sok száz állomásépületét az Adriától a Kárpátokig. Talán ezek a szabványépületek, melyeknek az építése ugyancsak mintegy száz évvel ezelőtt "tetőzött", s amelyek

*Pfaff Ferenc emléktábla, 1998.
Indóház tér, főpályaudvar*

funkciójukban szinte egy évszázadon keresztül, némi korszerűsítéssel, betöltötték feladatukat, és a MÁV akkori Magasépítési Ügyosztályának legnagyobb teljesítményét jelentik.

Visszatérve az ismert felvételi épületekhez, köztük a pécsihez, azt is meg kell említeni, hogy az utasforgalom igényei száz évvel ezelőtt még egy lassúbb ritmushoz, kényelmesebb életmódhoz igazodtak. Az utas az előcsarnokból előbb a váróterembe, majd onnan felszólításra a vágányterre ment. Ennek megfelelően az előcsarnoknak a legtöbb városi épületnél nem is volt közvetlen kijárata a vágányok felé, s ugyancsak ennek megfelelően az állomásépület fontos tere volt az állomáselőtér felőli oldalon a folyosó, amelyből a várótermeken kívül az étterem is nyílt. A valamikori *vasúti resti* fogalommal vált a magyar kultúréletben, ehhez Pfaff Ferenc és munkatársai méltó építészeti keretet teremtettek. Amivel adós maradt annak idején a vasút, az a vágányok szintben elkülönített megközelíthetősége volt. Az elképzelések szerint a hatalmas állomásépület-programot, amely mintegy 1915-re lezárult volna, a vágánytér korszerűsítés követte volna. Majdnem minden épület esetében megvolt a lehetőség a jegyváltó-poggyászfelvevő előcsarnok teréből a szigetperonos aluljárók felé történő megnyitáshoz. Több helyütt ez később, sokkal később meg is valósult. Akkor ezt az utolsó lépést az első világháború elhalasztotta, a háborút követő béke pedig évtizedekre megakasztotta.

Pfaff Ferenc ezt már nem élte meg. 1913. augusztus 2-án halt meg Budapesten. Életműve a Magyar Államvasutak legfényesebb alkotásait tartotta meg a mai nemzedék számára. Ezért is kell róla a pécsi 100 éves jubileumon tisztelettel megemlékeznünk.

KOVÁCS ATTILA – MIHÁLY JOLÁN

A PÉCSI SZENTHÁROMSÁG EMLÉK

A Szentháromság emlék rövid története¹

Az 1669-es nagy pestis járvány emlékére I. Lipót császár Bécsben, Fischer von Erlach tervei alapján Szentháromság emléket állíttatott. Hamarosan az egész birodalomban elterjedt ez a szokás, a járványtól megmenekült városok szép számban követték példáját. Ezért nevezik gyakran ezeket a szobrokat pestis emlékeknek.

Pécs városát 1691-ben, 1709-ben és 1739-ben sújtotta járvány. Az életben maradtak 1698-ban fogadalomból emelték a havihegyi kápolnát, amit később bővítettek. A hagyomány szerint a környékbeli lakosok kézben hordták föl az építőanyagot. 1713. augusztus 25-én határozta el a város tanácsa, hogy az akkori piactéren Szentháromság szobrot állíttat.² Ez volt az első ilyen szoborcsoport, amit a későbbiekben még két másik követ. **Anrath Henrik** pécsi szobrász 50 forintért és 1 aranyért vállalta az 5 szobor elkészítését: a Szentháromság csoportot, az Immaculátát és a három pestis-szent, *Szent Rókus*, *Szent Sebestyén* és *Szent Rozália* alakját. Az építészeti magot képező obeliszk kőfaragó munkáit **Regesz Pál** pécsi illetőségű kőfaragó végezte. Erről a szoborcsoportról nem maradt fenn ábrázolás, de fő vonalaiban a nem sokkal későbbi második változattal egyeztetett meg, csak jóval egyszerűbb kivitelben.

Valószínűleg a gazdagabb építészeti megjelenés miatt emelték az újabb Szentháromságot, mert a régi szobrainak az állapota nem indokolta a változtatást.

Az 1750-es években **Benchart András** pécsi szobrász készítette el az új Szentháromság szobrot. Az alapkövő mellé *Szent Vince* ereklyéit is beépítették. Szerkezetében az a második pestis emlék, mely a feltevés szerint főbb formáiban megfelel a korábbi barokk emlékeknek, nagyrészt megegyezik a jelenlegivel is.

Az alépitmény 6 oldalú idom, 3 oldalán egy-egy kődomborművel, elől ívelt párkánnyal és oltárasztallal. A második lépcső lesarkított háromoldalú hasáb, párkányán három álló pestis-szennel, az ívelt párkányon *Immaculata* szoborral, hátsó két oldalán egy-egy kődomborművel. A harmadik rész egy felhőbe burkolt obeliszk, melyen angyalok röpködnek, tövén pedig az *Atya* és a *Fiú* alakja ül. A karcsú obeliszk csúcsát aranyozott fénysugarakkal körülfogott *Szentlélek*-galamb koronázza.

Ez a szobor ötlépcsős talapzaton állt, melyet hatszögletű ballusztrádos kőkorlát keretezett, rajta vasrácsos kerítéssel, középpüti kétszárnyú vasrácsos kapuval, a hatszög csúcsain egy-egy szent kőszobrával, két szobor közt karcsú, golyóban végződő obeliszkkal.

Százötven év alatt a szobor annyira rossz állapotba került, hogy pótlásáról kellett gondoskodni. Már korábban eltávolították a kerítésen lévő mellékalakokat, 1899-ben pedig levált az obeliszk csúcsa.

1898-ban **Troll Ferenc** kanonok, címzetes püspök 3650 forintot ajánlott fel a Szentháromság emlék restaurálására, azzal a kikötéssel, hogy **Kiss György** készítse a kőszobrokhoz szükséges mintákat. 1900-ban a városi főmérnök már a Szentháromság szobor újrakészítéséről tesz jelentést a polgármesternek. 1901-ben **Walter Antal** apátkanonok tízezer koronát ajánlott fel, mivel ...*félő, hogy a dísztelen szobor még sokáig fogja próbá-*

¹ Romváry Ferenc: Pécs szobrai. Pécs, 1981. 306-313.p.

² 1780-ig Szentháromság tér, majd Főtér, az 1870-es évektől Széchenyi tér

ra tenni a vallási és művészi érzületet ... és hogy a régi, elmálló szobor eltávolítása az új szobor felállításának terve a kivitelhez egy lépéssel közelebb jusson... . **Hetyey Sámuel** püspök feltételekhez és időhöz kötött 8 ezer forintos kilátásba helyezett felajánlása után felkérték **Kiss Györgyöt**, hogy az esztergomihoz hasonló Szentháromság tervet nyújtson be.

Közadakozás útján kívánták a hiányzó összeget előteremteni. Az adaptált terv azonban sokakban ellenérzést váltott ki, és inkább a régi mintájára készített szobrot látnak volna szívesen.

Több terv, elképzelés elvetése után 1904-ben kapott végleges megbízást Kiss György arra, hogy a régi barokk Szentháromsághoz hasonlót tervezzen. A megvalósulást

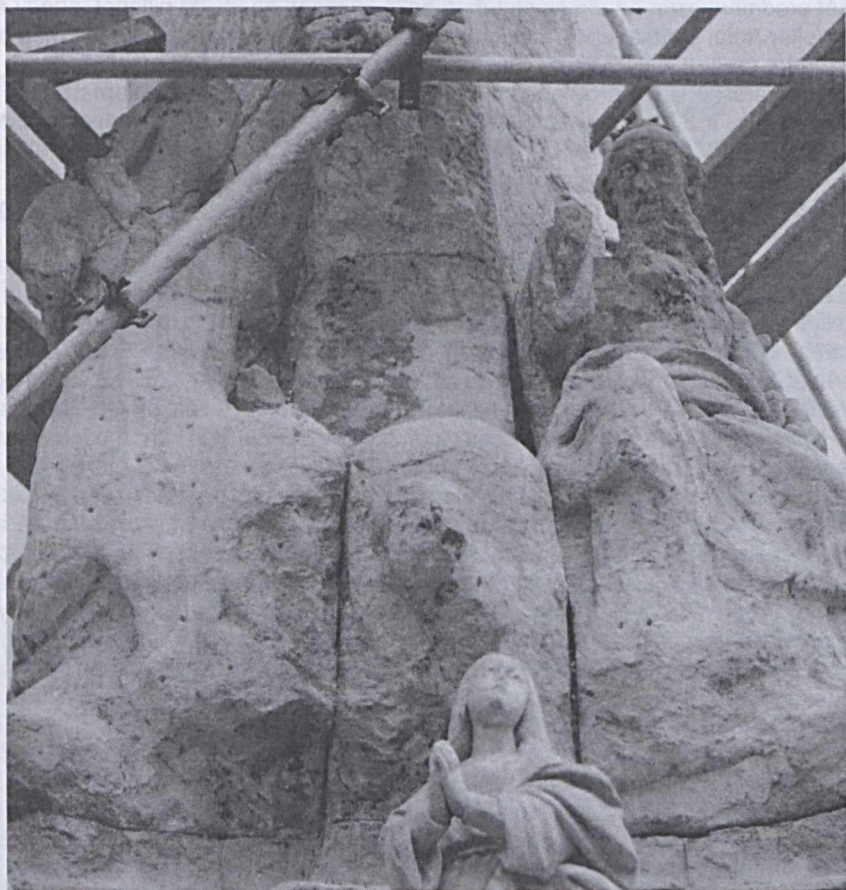

Az Atya és Fiú alakja a tisztítást megelőző állapotban

további anyagi természetű nehézségek késleltették. 1906-ban végül a tanács elhatározta, hogy a régi szobrot lebontatja, mert megfelelő biztosítékot lát egy új elkészítésére. **Mestrits Jenő** pécsi lakatos mester, **Seenger Béla** budapesti kőfaragó, a domborművek öntésére pedig az ugyancsak budapesti **Galli-Vignali** cég kapott megbízást. A három dombormű témájára a donátor, Walter kanonok tett javaslatot: *Krisztus keresztelése, Krisztus színe változása, Apostolok küldetése*.

A munkálatok megfelelő ütemben haladtak. 1908 májusában végre együtt volt a teljes fedezet, melyet az adomány és a kamatok együttes összege tett ki. 1908. július 7-én a szoborbizottság a szobrászmunkákat igen sikerültnek találta, a kőfaragómunka minőségét pedig kifogástalannak minősítette. Megjegyzendő, hogy az eredeti elképzelésekkel ellentétben, valószínűleg az anyagiak szűkössége miatt, nem a legidőtállóbb követ választották a Szentháromság szobor anyagául, és ez a későbbiekben megbosszulta magát.

Bár tagolásában, felépítésében a korábbi Szentháromság emléket követi, egyes részleteiben, a szobrok megfogalmazásában eltér attól. Eltűnik a barokkra jellemző lendület, érzelmi átszellemültség. A háromoldalú obeliszken a gazdagon burjánzó felhőgomo-

Az Atya és Fiú alakja a tisztítás utáni állapotában

lyok helyét plasztikailag visszafogottabb girland váltja fel, de a repkedő angyalok maradnak. A figurák közül csak *Mária* alakja emlékeztet a barokk előképre.

Szent Sebestyén megformálásánál egy ritkábban látható ábrázolásmódot választott a szobrász: a vértanú római katonai egyenruhában látható. *Szent Rókus* alakjánál sem a szokásos mintát követte Kiss György, a barokk mozgalmas, lendületes ábrázolásmódjához képest leegyszerűsödött, lehiggadt módon formálta meg a pestis-szentet.

A restaurálás története

A Szentháromság emlék történetében meghatározó állomás volt az 1970-es években az Országos Műemlékvédelmi Felügyelőség (OMF) által végzett felújítás. Valószínű, hogy addigra már igen rossz állapotba került a műtárgy, ami halaszthatatlanná tette a restaurálást. Sajnos akkoriban még nem álltak rendelkezésre azok a technológiák és anyagok, amelyek segítségével valóban alapos, és a szobor állagát megóvó munkát lehetett volna végezni. Nem tudták megoldani a kő tisztítását, konzerválását és a kiegészítések anyaga sem volt megfelelő. Így az azóta eltelt két évtized a szobor állapotának rohamos romlását eredményezte. Az emlék életében bekövetkezett az utolsó pillanat, ahogy annak idején Walter Antal apátkanonok fogalmazott: ... *félő, hogy a dísztelen szobor még sokáig fogja próbára tenni a vallási és művészeti érzületet.*

A Belvárosi Plébániáról indult a kezdeményezés, a Kálvária sikeres helyreállításán fölbuzdulva, a Szentháromság emlék megmentésére. A Kálvária kapcsán ismerve munkánkat 1995-ben kértek fel bennünket a restaurálási terv és költségvetés elkészítésére. Erre a tervre az Országos Műemlékvédelmi Hivatal (OMVH), mint illetékes szerv megadta az engedélyt. A szándékot tett követte: megalakult a Szentháromság Megmentéséért Közalapítvány.

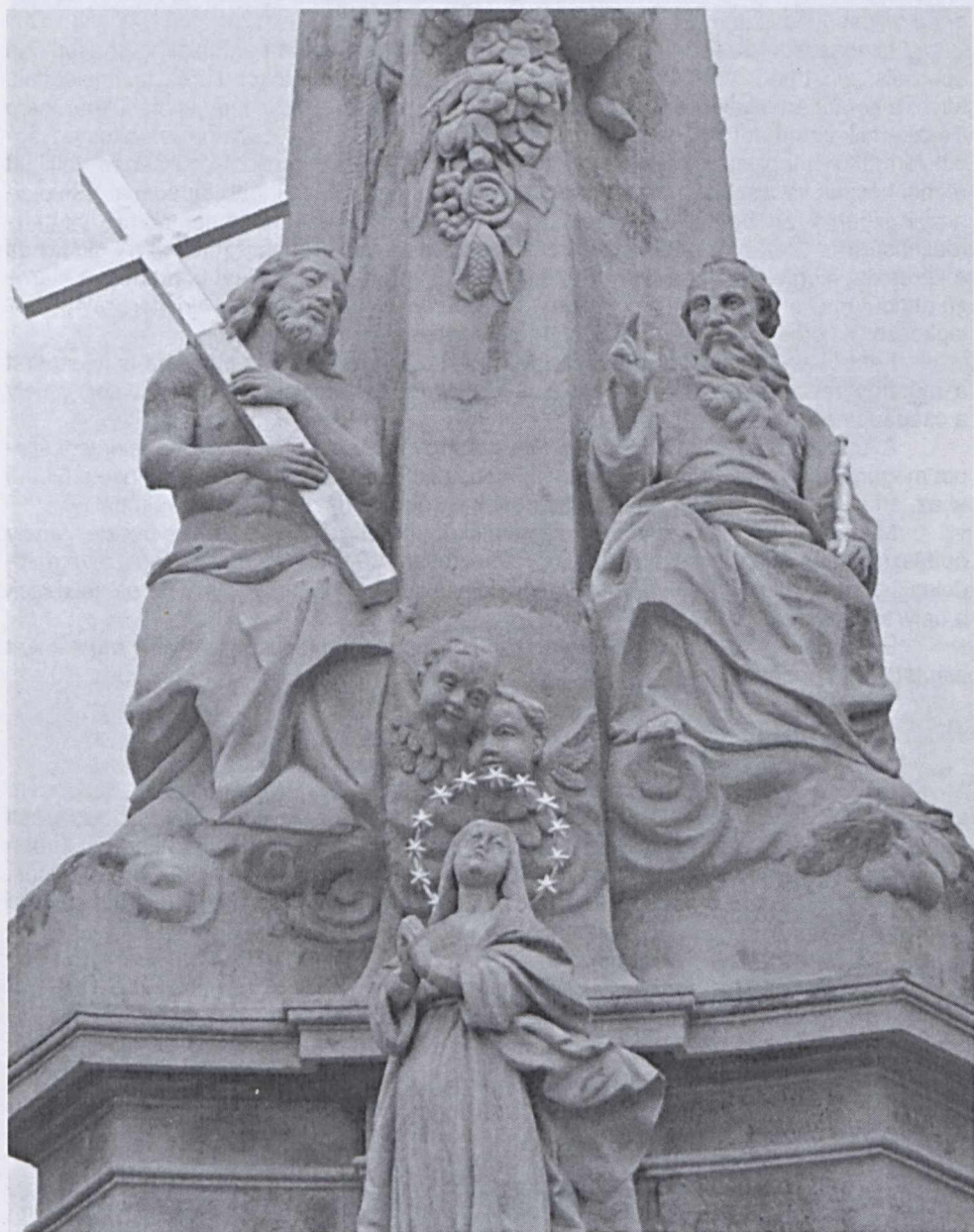
Nagy lendületet adott a tervek valóra váltásához az OMVH komoly összegű támogatása. Ezáltal lehetőség nyílt arra, hogy a helyreállítás I. üteme megvalósuljon. Olyan részletet kellett kiválasztani, amely önálló egységként képet adhatott arról, hogy milyen lesz a folytatás. Így esett a választás a három pestis-szent *Szent Rókus, Szent Sebestyén, Szent Antal* és *Mária* szobrára. Ekkor nyílt alkalom arra, hogy közvetlenül közelről megvizsgálhassuk a szobrokat. Kiderült, hogy állapotuk még a korábban feltételezettnél is rosszabb. *Szent Rókus*nak, a betegek gyámolítójának a szobra például paradox módon tényleges életveszélyt jelentett az alatta sétálók számára, ezért ideiglenesen rögzíteni kellett.

A restaurálás a kő megtisztításával kezdődött, amely után láthatóvá vált annak tényleges állapota. A korábbi helyreállítás során készített javításokat, igazodva a kő akkori színéhez, fekete-re színezték, s ezek most fekete foltokként éktelenkedtek. Sajnos az eredeti részletek aránya a javításokéhoz képest meglehetősen kevés volt. Az utóbbiak eltávolítása után a rendkívül mállott követ szilárdító szerrel itattuk be, amely megkeményítette azt. A helyreállításnak ebben a szakaszában csak *Szent Antal* és *Mária* alakja készülhetett el teljesen. A másik két szobor, *Rókus* és *Sebestyén* rosszabb állapotban volt.

A következő évben, 1997-ben úgy tűnt, megteremtődnek a folytatás pénzügyi feltételei, köszönhetően az önkormányzatnak, néhány helybeli cégnek és vállalatnak.

Így megbízást kaptunk az egész Szentháromság emlék restaurálására. Ott folytattuk, ahol a helyreállítás fonala megszakadt. Elkészült *Rókus* és *Sebestyén* szobra. Mivel ez a két szobor rendkívül hiányos volt, azonban az eredeti állapotról nem állt rendelkezésünkre megfelelő képdokumentáció, így a megmaradt nyomok és az előző restaurálás alapján rekonstruáltuk az eredeti formákat.

Mint előzőleg, most is a kő felületének megtisztítása volt az első feladat, amely eredményeként a tér közepén addig sötétén éktelenkedő szoborcsoport kivilágosodott. Ekkor vált ténylegesen felmérhetővé az előttünk álló munka sokasága, a feladat nagysága. A korábbi javítások a plasztikailag gazdagabb részek többségét érintették. Ez azt jelentette, hogy az eredeti formákból viszonylag kevés maradt fenn. Mint említettük, nem sikerült a szoborcsoportról olyan képanyagot szereznünk, amely megfelelő részletességgel tükrözte volna az eredeti állapotot. A régebben elkészült fényképen csak mint a Széchenyi tér egyik eleme látható a Szentháromság emlék. Tehát továbbra is csak a fennmaradt nyomokra és az előző helyreállítás során készült javításokra támaszkodhattunk a hiányzó formák rekonstrukciójánál. A plasztikailag rendkívül gazdag és változatos girland esetében ez

Az Atya, Fiú és Mária-Immaculata alakja a restaurálást követően

Készítette: Szentháromság emlék. 1885. restaurálást követően

még többé-kevésbé járható út volt, de *Krisztus* alakjánál már aligha. Ez esetben a régebbi pótlások eltávolítása után szinte csak a figura háta maradt meg, az arc, a karok, a drapéria teljesen lepusztult.

Mindazokon a részeken, ahol a kő nagyon mállott volt, a korábbiakhoz hasonlóan speciális szilárdító szerrel itattuk be, a mélyebb rétegekbe furatokon keresztül injektáltuk. Mivel a korábban alkalmazott pótlások sem összetételükben, sem megjelenésükben nem illeszkedtek az eredeti kőhöz, ezért az újakat kifejezetten erre a célra használatos anyagból formáltuk meg, maximális formai igényességre törekedve. Ahol szükséges volt, ott rézből készült kapcsokkal, vázzal segítettük elő a kiegészítések jobb tapadását a felülethez. Közben a fém tartozékok – glória, galamb, kereszt – és a bronz domborművek helyreállítására is sor került. Ezeket először szemcseszórással megtisztítottuk. A glóriát és a keresztet megfelelő alapozás után 23,75 karátos aranyfüst lapokkal borítottuk. A hiányzó attribútumokat, így *Szent Sebestyén* nyilait, *Szent Rókus* botját, a *Mária* feje feletti csilagkoszorút vörösrézből készítettük el, majd szintén aranyoztuk.

Fentről lefelé haladva elkészültek az építészeti részek is, és ezzel be is fejeződött a műtárgy restaurálása. Legutoljára a teljes felület hidrofóbizálására került sor, amely a csapadék elleni védelmet biztosítja.

A szobrokat károsító környezeti tényezők továbbra is hatnak, ezért a jelenlegi állapot megőrzéséért nagyon fontos a további gondoskodás, karbantartás. Csak így kerülhető el az, ami 1901-ben Walter Antal apátkanonok korábban idézett szavait kiváltotta.

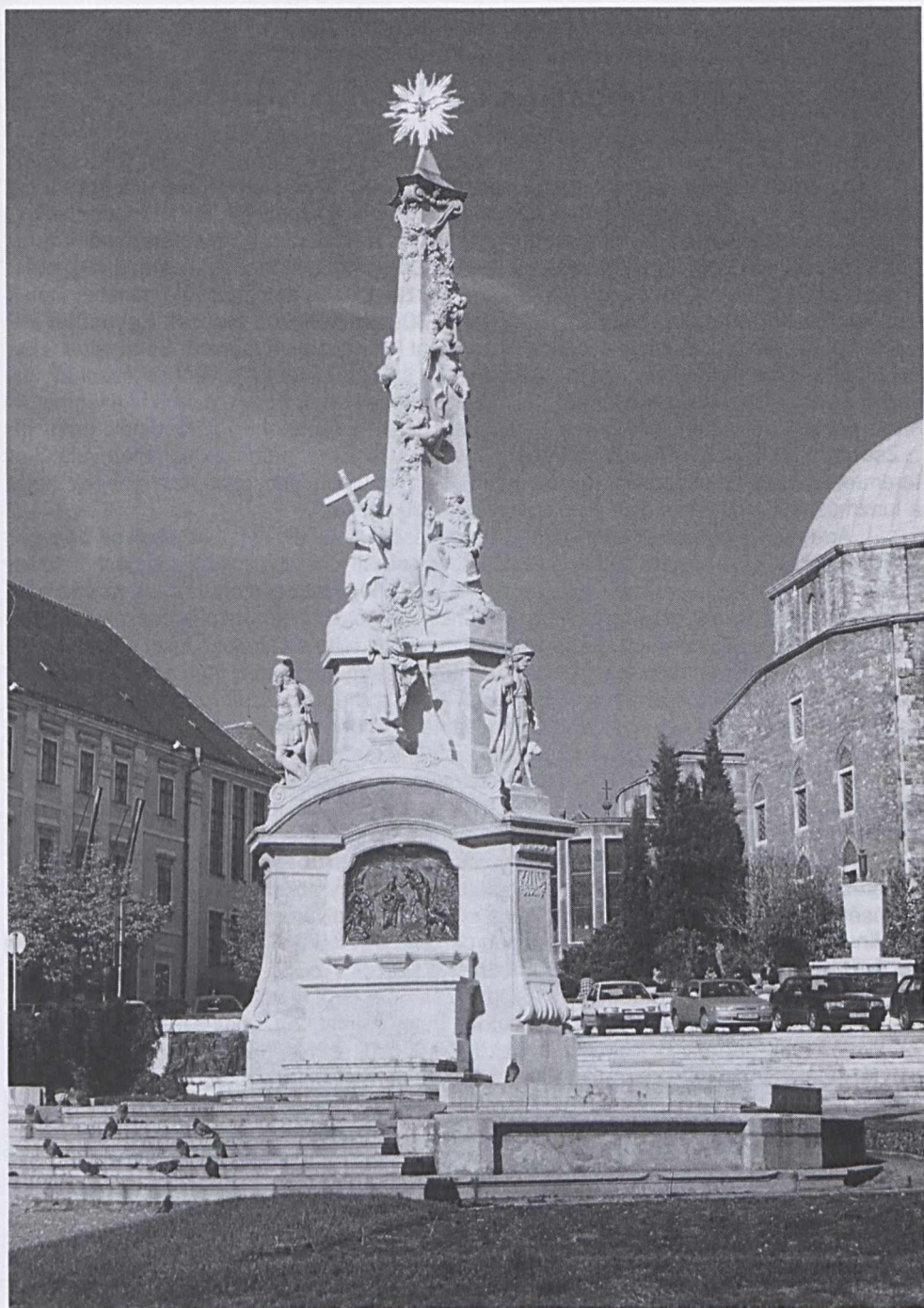
Mint ismeretes, a Szentháromság emléket korábban díszes kerítés övezte, amely építészetiileg és a látvány szempontjából is szorosan hozzá tartozott, nem beszélve a védelmi szempontokról. Csak ennek megvalósulásával tekinthető késznek és teljesnek a helyreállítás.

E lap hasábjain is szeretnénk köszönetet mondani mindazoknak, akik munkánkat segítették, támogatták.

A restaurátorok

Kovács Attila és **Mihály Jolán** szobrász-restaurátor művészpár Szegeden, a Tömörkény István Művészeti Szakközépiskola szobrász szakán, majd a budapesti Képzőművészeti Főiskola szobrász-restaurátor szakán végeztek, ahol az első két évben Kő Pál volt a mesterük. 1984-ben, ill. 1985-ben szereztek diplomát. 1984 óta házaspár, két kisgyermekük van. Az alább felsorolt műemléki helyreállítások fémjelzik restaurátori munkásságukat:

- Baja, a Zsinagóga plasztikai díszei
- Soltvadkert, Szentháromság emlék rekonstrukciója
- Csongrád, Szentháromság emlék szobrai és építészeti részei
- Fertőd, Eszterházy kastély egyik kútjának és oromdíszének restaurálása
- Sopron, Szentháromság emlék Atya-Fiú szoborcsoportja
- Szeged, Golgota szoborcsoport
- Szeged, Mária oszlop
- Budapest, Országház, II. Ferdinánd szobra
- Nagymágocs, Károlyi kastély szobrai, grófi címere, kódíszek
- Nagykanizsa, Szentháromság emlék
- Kaposvár, Nepomuki Szent János, Szent Rókus
- Pécs, Kálvária stációk és a kápolna szobrai

Kiss György: Szentháromság emlékmű, 1998., restaurálás utáni állapot

AZ ÚJJÁSZÜLETŐ TUBES KILÁTÓ

Az erdők sokszínűsége, az erdő hangja és csendje, az illatok kavalkádja rabul ejti az embert. A hegyek méretei, formái csodálattal töltik el a szemlélőt. De sok időbe telt, míg nem az erdei sétát kedvelők szerszámot vettek a kezükbe, és megteremtették a lehetőségét annak, hogy birtokba vegyék az erdőt, bejárassák annak kies zeg-zúgjait is. A pécsi szőlők filoxéra következtében történő pusztulása, és az ezt követő pénzbevételek csökkenése kellett ahhoz, hogy az 1891. április 30-án létrehozott **Mecsek Egyesület** keretein belül a város lakói megkezdjék a kirándulást lehetővé tevő munkát. Sétautakat jelöltek ki, pihenőket építettek, padokat helyeztek el, s hogy minél messzebbre lássanak, élvezve a város fenséges panorámáját, kilátókat építettek. Volt, hogy azt nem is a legmagasabb ponton helyezték el, hanem a rálátásra legkedvezőbb helyet keresték meg, pl. a **Zsongor-kő** és a **Kis-Tubes** esetében. Tevékenységükkel nemcsak saját kényelmüket teremtték meg, de vonzóvá tették a város felett magasodó Mecseket. Azt remélték, hogy a turizmusból befolyt anyagiak pótolják majd a költségeket.

Arra nem is gondoltak, hogy mennyivel egészségesebbek, nyugodtabbak és kiegyensúlyozottabbak az erdőt járó emberek, a családi és baráti kirándulások az egymáshoz tartozást erősíthetik. Hazaérve, könyvet vettek a kezükbe, hogy többet megtudjanak az imént látott növényekről és állatokról. Mindez az erdőnek volt köszönhető, nem is beszélve a nyári estéken a friss hideg erdei levegőről, ami kellemesebbé tette a városban lakók életét.

A hozzáértéssel megépített erdei létesítmények még szebbé, még érdekesebbé tehetik az erdőt. Az első kilátótornyot 1892-ben a Jakab-hegyen **Szeifritz István** kormányzó kanonok építtette, róla nevezték el *István-kilátónak*.¹ Ebben az évben készült el a Zsongor-kő vaskorlátja is. Az ide látogatót csodálatos látvány fogadja.

A Mecsek Egyesület a következő kilátótornyot a Tubesen kívánta felépíteni. Több terv készült, így **Károlyi Emil** terve. 1894-ben az Orvosok és Természetjárók Vándorgyűlésének tiszteletére három hét alatt egy ideiglenes kilátó épült.

A Mecsek hegység második legmagasabb csúcsa a **Tubes**,² 611 m, ennél csak a 682 méteres Zengő magasabb. Ez is oka lehetett annak, hogy sokan javasolták a kilátó megépítését. Azonban a **Misina** közelebb van a városhoz, a belvárost a Tubesről nem lehet látni. Mindkét torony megépítéséhez elegendő pénz nem volt, így előbb a misinai kilátótorny építését határozták el, és a munka 1908-ban el is készült. Az 535 méter magas csúcson az avató szeptember 13-án tartották. 1916-ban **Kiss József**ről nevezték el a **kilátót**.

Egy-két lelkes egyesületi tag nem tudott beletörődni abba, hogy a Tubesen ne épüljön kilátó. 1909-ben *dr. Fesztl Nándor* kezdte el a gyűjtést. Így vált lehetővé, hogy 1910-ben fél év alatt fölépüljön a kilátótorny. *1500 koronáért elkészült a Tubesi kilátó, tervezője Misch József építőmester. Alakja terméskőből cementbe falazott csonkakúp, melynek oldalán csigavonalban húzódik föl az aláfalazott lépcsőzet, melyet magas korlát kísér a pla-teauig*.³ Szerencsés választás volt, hogy szürke mészkőből, a hegy anyagából épült. Egyszerű vaskorlátját ma már veszélyesnek tartanánk. A fiúk nagy érdeklődéssel keresték

¹ A Mecsek természetjáró kalauza, 1995, 219. p.

² Baranya megye földrajzi nevei. Pécs, 1982 - 3281. Tubés,-ra (Ny.r. 1875: Tubis Várady, Baranya múltja és jelenje: Tubesz-kúp T 8, Bt MoFnT2, Mt:) H, Ht, e, köves, sziklás hely. 612 m magasán van.

³ B. Horváth Csilla: A Mecsek Egyesület története I. 145. p.

a korlát csövén a golyó ütötte sérüléseket, mert a torony kisebb sérülésekkel, de túlélte a háborúkat is. Sérüléseivel még érdekesebb volt. A **János-kilátó** nevet 1918-ban *Rauch János*ról kapta. Az emléktáblán olvashattuk:

RAUCH JÁNOS
KILÁTÓ
TUBES CSÚCS 612 mtr.
EMELTE
ÉS
ÉRDEMDÚS NÉHAI ELNÖKÜNKRŐL
ELNEVEZTE
A MECSEK EGYESÜLET

*János kilátó a Tubesen, 1926.
(képes levelezőlap Borsy Károly gyűjteményéből)*

A Tubes mindig vonzotta a kirándulókat. A szép formájú kilátótornyot szívesen keresték föl, szerették fotózni, megörökítették képeslapokon.

A kezdő turisták számára is könnyen elérhető a Tubes csúcs. Ma a tömegközlekedést igénybe vevők a Misinára érve nyugati irányba haladva enyhén emelkedő, majd valamivel meredekebb úton érhetik el a **Kis-Tubest** (577 m). A *Kiss Tibor* tervei alapján az 1950-es években épített kilátóról a belváros is látható. Tovább haladunk a jelzett úton. Kiseb lejtős szakasz után enyhe emelkedővel érjük el a Tubes-tetőt. Az út gyalogosan, sétatempóban, 35 perc alatt kényelmesen megtehető.

A Tubesen nagyon sokszor akkor is fúj a szél, amikor a Mecsek többi részén szélcsend van. Télen sok itt a hó, a kemény fagyok fessegették a meglazult termésköveket. A lépcső többször leomlott, de a torony szerelmesei mindig kijavították. 1981-re azonban annyira megrongálódott, hogy a lebontás mellett döntöttek. Kőveit más erdei létesítményekhez használták föl. A torony helyén tűzrakó helyet készítettek az erre járó turistáknak, a Misina–Tubes–Lapis–Remete-rét útvonal ugyanis turista főútvonalnak számít. Itt időzniük azonban nem volt érdemes. A fák magasak, így a tájban gyönyörködni nem lehetett. Akik látták az első János-kilátót, szomorúságot éreztek és rossz szájjal inkább továbbmentek.

Majdnem tíz év telt el közben, és mindenki úgy tudta, hogy nem fog épülni új kilátó a Tubesen. Sajnos, nemcsak a pénz hiányzott, hanem az erős akarat is. Többen megfogalmazták, hogy de jó lenne, azonban tenni senki sem tett semmit.

Amikor egyre több alapítvány próbált a hivatalos szervektől feladatokat átvállalni, ötletként megfogalmazódott egy olyan alapítvány létrehozása, melynek feladata az új kilátótorny elkészítése lenne. Ahhoz, hogy az 1989-es ötletből valóság legyen, újabb két évet kellett várni. Hosszas előkészítő munka után, 1991-ben lelkes pécsi polgárok egy kis csoportja – a feladat nagyságát nem ismerve – létrehozta a *Tubes Kilátó Alapítványt*. Bátor döntésüket segítette, hogy szeretik a természetet és a Mecseket. Az alapítvány névadója *dr. Makra Virginia* jogász volt, ő készítette el az Alapító Okiratot, és intézte a bírósági bejegyzést. *Krémerné Bernáth Piroska* vállalta az irodavezetői feladatokat és a pénzkezelést. A már eredményt hozó munka elindítója és szervezője, az ismertető írója, *Kovács Szabó János* volt. A fent felsoroltakhoz magánszemélyek, szervezetek és vállalatok is csatlakoztak. Támogatásuk nélkül nem lehetett volna a munkát elkezdeni. Köszönet jár érte!

A bejegyzés után az első feladat a szükséges anyagiak gyűjtése volt. A tanácsadók véleménye megoszlott e kérdésben. Volt aki azt javasolta, előbb gyűjtsünk pénzt, és olyan terv készüljön, amit a számlán lévő összeg lehetővé tesz. A másik vélemény az volt, hogy készíttessünk több tervet. Szakemberekből álló zsűri válassza ki a legjobbat, és a meglévő anyagiakkal kezdődjön el az építkezés. Az alapítvány feladata a támogatók folyamatos felkutatása volt.

Az alapítók, figyelembe véve, hogy több feladatot ellátó, és szép kilátótorny megépítésére vállalkoztak, a nehezebb út mellett döntöttek. A kuratórium elnöke, *Göbölös István* vázlattelev-pályázatot írt ki. A kiírás viszonylag kevés kötöttséget tartalmazott. A legfelső kilátószint nem lehet több 16 méternél, és a torony belsejében elhelyezhető legyen a jelenleg oszlopokon álló transzformátor. Valószínű, a tervet készítőik is szeretik a Mecseket, így a beérkezett nyolc terv szebbnél-szebb volt. Hosszas mérlegelés után a zsűri *Biczó László* és *Horváth Margit* közös tervét választotta. A terv szerint az új kilátó az első szintig 9 m, a fal magassága 10 m, előregyártott lépcső vasbeton lapokkal (58 db), szürke mészkőből készült fallal épült fel. A tervezők a régi kilátótorny formájára tervezték a torony alsó részét. Az első kő-kilátóra terméskőből épített tömblépcső vezetett 32 fellépővel, a talajszinten az átmérője 5 m volt. Az új torony alsó átmérője 10 méter. A régi torony közepe törmelékkel volt kitöltve, az új torony földszintje helyet ad a transzformátor-állomásnak, felette egy csodálatos kupolával záródó szoba található. Az esőbeálló, a feljárati nyílás, a szoba ajtaja és három ablaka pedig boltíves. Feljáró és három esőbeálló nyújt

Az újjáépülő Tubes kilátó, 1998-as állapotban

védelmet az ide érkező kirándulóknak. A már kész és használható első kilátószint 1997. május 31-én készült el, magasabb az első toronynál. Az ide érkező a fák koronája fölött körben szemlélheti a tájat. A 16 méterig elkészített vasbeton hengerből még hiányzik a 39 db vasból készítendő lépcsőfok. Meglepő, hogy a lépcsőt közepén tartó tíz méteres vascső a talpánál négy csavarral rögzítve dacol az erős tubesi széllal. Ha a torony elkészül, a tetőcsúcs magassága 22 méter lesz. Már most is jól látható az új János-kilátó Uránvárosból és a Kertvárosból egyaránt. De haladjunk lefelé a lépcsőn! Az első pihenő a szoba szintje. Eső után itt több centis víz áll. Ha elkészül a szint burkolata, ez a hiányosság is megszűnik. Tovább haladva, a falban találjuk az első kilátótorony megmentett és beépített tábláját. Rauch János munkáját kívánta ezzel megköszönni a Mecsek Egyesület.

A kis boltív alatt áthaladva, balról az első esőbeállóba érünk. Ha kilépünk és felnézünk, láthatjuk a kilátó nevét ismertető táblát:

TUBES
JÁNOS-KILÁTÓ
ÉPÜLT A MILLECENTENÁRIUM ÉVÉBEN
1996.
Vogl és Társa

A következő esőbeállóban a gránit táblákon olvashatjuk a nagy támogatók nevét:

"A" BETON KFT.
SZERENCSEJÁTÉK RT.
PANNON GSM
CENTROPHONE INVESTING LTD
HÁLÓ- ÉS VASSZERELŐ KFT.

Balról a harmadik esőbeállót az építők raktárnak használják. Az építkezés befejezése után ez is nyitott lesz.

A negyedik, boltíves bejárattal megépített esőbeállóban a természetért sokat tevő, a természetjárást megszerettető társaink nevét hirdető táblákat találjuk:

balról:

A MECSEK SZERELMESEINEK
DR. MAKOVICZKY GYULA
TANÁRNAK ÉS FELESÉGÉNEK EMLÉKÉRE
FIAI: JÓZSEF ÉS GYULA

jobbról:

Barátunk és tagtársunk,
Hellényi Miksa
emlékére
aki itt hunyt el 1997. március 20-án
PTE turistái
GTE. Bm-i Szervezete
Bányagépészeti Alapítvány
DDG AZ Rt.

A transzformátor helyén jelenleg az építkezéshez szükséges anyagokat tárolják. A transzformátor behelyezése is csak pénz kérdése. Az épületen belül el kell készíteni az aknákat. Az alapon elhelyezett csövekhez csatlakozó kábelcsatornákat be kell építeni. A transzformátorház padlóját le kell betonozni.

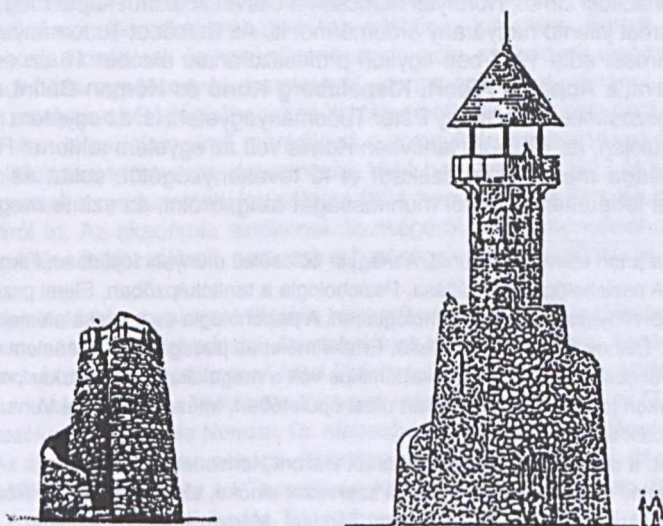
Az alapítvány célul tűzte ki, hogy lebontja a Rotary útig a 10 kV-os légvezetéket és kábelt helyez el a földben. A terv elkészült, az engedélyt megkaptuk. A munka befejezése után fákat ültetünk a jelenleg rendszeresen tisztított nyiladékba, így egy sebbel kevesebb lesz a Mecseken.

Ami eddig elkészült, az 11 millió forintot ér. Nagyon sokan segítettek anyaggal, szállítással, gépek kölcsönadásával, munkák elvégzésével. Amit ma a Tubest felkereső lát, csak összefogással, óriási akarattal lehetett megvalósítani. Köszönet érte!

Még nagyon sok munka vár még reánk. Örülünk annak, ami elkészült, amit már használhatunk és használunk. Nagyon sokan keresik föl a Tubest azóta, hogy az építkezés elkezdődött. Családok, kiránduló csoportok jönnek rendszeresen, és találkozhatunk egy-egy magányos erdőt járóval is. Talán a legnagyobb öröm részesei a gyerekek. Nekik ez olyan, mint egy hatalmas vár; kanyargó lépcső, elbűjásra alkalmas esőbeállókkal. Rideg terméskő falai ugyanakkor a biztonságot is jelentik. Fel lehet emelkedni a fák koronája fölé, messzire nézve keresni tavakat, templomokat. Megkeresni azokat a völgyeket, amerre már jártak. Néha szélcsend van, de jellemzőbb a mindig mozgó simogató fuvallat. Olykor viharos erejű a szél. Ilyenkor védelmet találunk a torony belsejében. A csillogó szemeket látva, nem lehet másra gondolni, érzik, ez a miénk, mindnyájunké! És aki eddig tett valamit azért, hogy ilyen csodálatos kilátó álljon a Tubesen, még több melegséget, örömet érez. Valami olyan létrehozásában vett részt, ami maradandó, ami a belföldi és külföldi turistáké, amire ez a város, Pécs büszke lehet.

Ha a lelkesedés tovább él, teljes pompájában fog állni a ma még részben kész torony. Mi, akik szeretnénk, ha minél többen, minél több időt töltenének erdei sétákkal, hisszük, hogy a kilátó a jövőben is vonzani fogja a látogatókat. Biztosak vagyunk abban, hogy lesznek, akik befejezik ezt a nem kis munkát. Reméljük, vigyázni fog minden idelátogató, hogy a **János-kilátó** szép és sértetlen maradjon.

Tiszteljük társaink munkáját! Kövessük példájukat!

BENKE JÓZSEF

KORNIS GYULA

40 éve hunyt el a magyar filozófia egyik legnagyobb alakja, Kornis Gyula. Kornis az Erzsébet Tudományegyetem professzora volt, akadémikus, később a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, az Országgyűlés alelnöke, majd elnöke. Bár az egyetemet nem követte Pécsre, személyében a jogelőd pozsonyi-pécsi egyetem legmagasabb közjogi méltóságát elérte professzorát, az egyetem díszdoktorát tisztelhetjük.

1885. december 22-én született Vácott. Alsófokú iskoláit szülővárosában végezte, a középiskolát Kecskeméten, egyetemi tanulmányait Budapesten és Lipcsében. Nem volt még 22 éves, amikor a budapesti kegyesrendi főgimnázium tanára lett mint piarista szerzetes. Középsiskolai tanár korában több önálló műve jelent meg,¹ ugyanezen idő alatt jóval több mint félszáz írása jelent meg különböző folyóiratokban elsősorban magyar nyelven, de publikált német, francia és angol nyelven is. 1914. augusztus 26-án a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem filozófia tanszékére nevezték ki tanszékvezető egyetemi nyilvános rendkívüli tanárnak.² 1916. május 21-én pedig egyetemi nyilvános rendes tanár lett. Ugyanekkor a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta. A fiatal tudós tekintélyére jellemző, hogy az 1918. március 17-én megalakult bölcsészkar³ első dékánjának őt választották, és csak a második tanévben lett **Hodinka Antal**.⁴ Ez a tanév az Erzsébet Tudományegyetem számára tragikus év volt: 1919-ben menekülni kényszerült az ősi koronázó városból. Egyetemünknek nagy vesztesége volt, hogy Kornist 1920-ban a Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetem hívta meg filozófia tanszékére. 1927-ben az MTA rendes tagja, a következő évben az igazgatótanács tagja, 1933-ban osztályelnök, 1927-től 1932-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkáráként a középfokú oktatás irányítója. A közoktatás munkájában már korábban is részt vett: 1924-ben a fiú-, majd a leányközépsiskolai, továbbá a nyolcosztályos népiskolai oktatás megszervezésében. 1931-től a váci kerület parlamenti képviselője (még kétszer választották meg). Az országgyűlés egyik alelnöke, majd elnöke lett. Sokszor volt nyugat-európai tanulmányúton, főleg Angliában, 1929-ben pedig az USA-ban. Mindeközben elnyerte a Magyar Királyi Titkos Tanácsosi címet. Horthytól nemcsak a Corvin-koszorút kapta meg, hanem a legnagyobb elismerést jelentő nagyarany érdemérmét is. Az Erzsébet Tudományegyetem is legnagyobb elismerését adta 1937-ben egykori professzorának: október 16-án tiszteletbeli bölcsészdoktorrá avatta **Apponyi Albert**, **Klebsberg Kunó** és **Hóman Bálint** után. De nagy elismerésben részesítette a Pázmány Péter Tudományegyetem is: az egyetem megalakulásának 300. évfordulóján, az 1935/36. tanévben Kornis volt az egyetem rektora.⁵ Rendkívül sokirányú munkássága mellett nem szakadt el fő tevékenységétől, sokat és rendszeresen publikált. Szinte lehetetlen szakírói munkásságát rangsorolni, és szinte megszámlálhatat-

¹ A megismerés a priori elemei Platonnál, A magyar bölcséleti műnyelv fejlődése, Filozófia a középiskolában, A pszichológia jelen állása, Pszichológia a tanítóképzőben, Elemi pszichológiai kísérletek, Okság és törvényszerűség a pszichológiában, A pszichológia és a logika elemei, A lelki élet ismertetése..., W. Dilthey történelemelmélete, Értékelmélet és pedagógia, Történelem és pszichológia

² Ekkor, rajta kívül csak Hodinka Antal akadémikus volt a megalakuló bölcsészkar professzora

³ A pozsonyi egykori jogakadémia Káptalan utcai épületében, intézetei pedig a Ventur utca 3. szám alatti épület második emeletén voltak

⁴ Zolnai Gyula lett a dékánhelyettes, Hodinkának viszont Kornis lett a helyettese

⁵ Számos társadalmi - tudományos - oktatási szervezet elnöke, elnökségi tagja: Kiszalud-, Petőfi-, Magyar Filozófiai Társaság, Magyar Történelmi Társulat, Magyar Külügyi Társaság

lan ebben a három évtizedben írt tanulmányainak, cikkeinek a száma.⁶ Ilyen mérhetetlen szellemi tevékenység után joggal jött a legnagyobb elismerés: 1945-ben a Magyar Tudományos Akadémia elnöke lett. Tudományos sikere elismerésének nem örülhetett sokáig: nem csak az akadémiára borult ázsiai sötétség, hanem hazájára is. Tisztségéről lemondatták, majd az akadémiáról is eltávolították 16 egykori *erzsébetes* társával együtt. Kornis az egyetlen, akinek tagsági viszonya lemondással szűnt meg. Amikor a rendszerváltás kezdetén visszaállították tagsági viszonyát, úgy fogalmaztak: *kényszer hatására mondott le*. 1956 őszén még fellélegzett, de a remény nem sokáig tartott. 1958-ban elhunyt.

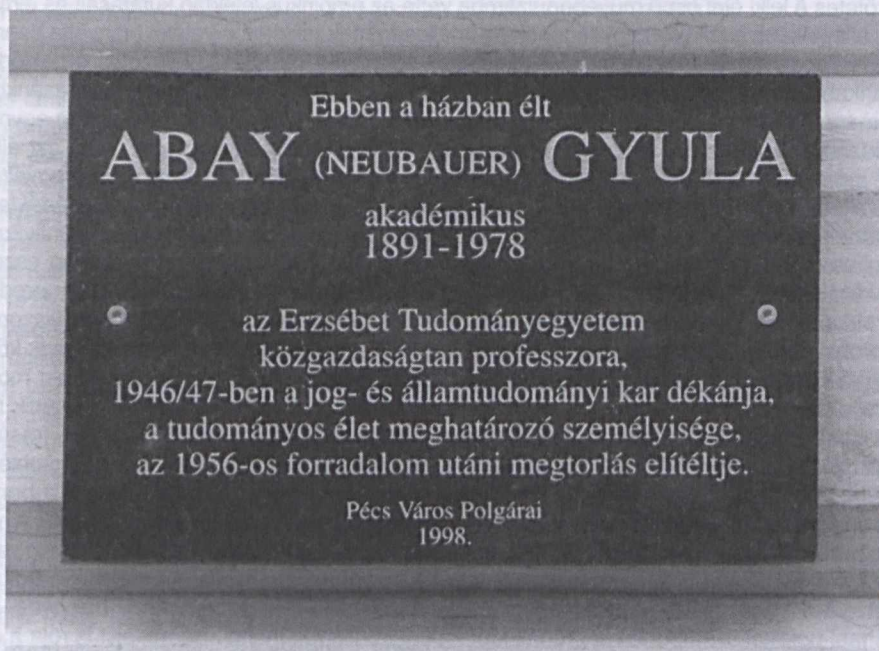
Első munkáiban igyekezett kimutatni, hogy a természettudományos magyarázó elvek nem mindig elégségesek, a lelki élet területén nem alkalmazhatóak kellő eredménnyel. A háromkötetes *A lelki élet című művében* számba vette az empirikus lélektan kutatásait és elméleteit, s a leginkább a lelki élet egységének és önállóságának tekintetbe vételét hiányolta bennük, ugyanakkor a monista azonosítási kísérleteket nem tette magáévá. Filozófiai érdeklődése mindinkább a történelem felé fordult, ő a szellemtörténeti irány egyik fő képviselője hazánkban. Itt is megpróbálta az ellentétes felfogásokat, ha nem is összeegyeztetni, de legalább egymást kiegészítő szemléleteknek felfogni. *Történetfilozófia* című művében egyebek közt azt állítja, hogy *a historizmus és az önértékek abszolút érvényességéről való meggyőződés egyáltalán nincs ellentmondásban egymással... mert az egyik az értékelés tényére, a másik az értéktartalmak érvényére vonatkozik*. Azt állítja, hogy az értékek objektív érvényességként jelentkeznek, az egyes ember értékelésétől és cselekedetétől függenek. A történelem nem csupán eszmék megvalósítása, hanem antropomorf jelenség is. Emberi döntések és állásfoglalások eredménye. Művében nagy szerepet kap az egyedi és az általános, az egyszeri és az örök viszonyainak problematikája. Nagy szerepet tulajdonít a lelkialkatnak: a különböző embertípusok között megkülönböztet statikus és dinamikus, objektív és szubjektív, konkrétan és absztrakt módon gondolkodó politikai alkatokat. Más és más módon látják az értékeket, másként kísérlik meg megvalósításukat. Ezt mutatja be *Az államférfi* című kétkötetes munkájában. Több írásában foglalkozik történeti és kultúrpolitikai kérdésekkel, ezért sok közülük akkori aktuális problémákat érint: a nemzeti szellemet akarta erősíteni a magyar nevelési intézmények, és a bennük ápolt értékek történetének kidolgozásával: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*. A nemzeti szellemet, humánomot szerinte elsősorban a nagy egyéniségek valósították meg, ezért foglalkozott Pázmány, Kölcsey, Széchenyi tevékenységével, s a szellemi értékeket állította az értékhierarchia csúcsára. Munkásságára általánosságban jellemző volt, hogy bizonyos, sokszor napi politikai szempontokat próbált időtlen értékűnek feltüntetni. Bármit állít is róla a címkéző, ún. marxista filozófusok és kultúrtörténészek légiója, századunk első felében a korszerű nyugati gondolkodás egy bizonyos áramlatával azonos színvonalú történet- és kultúrfilozófiai munkákat írt, amelyek a két világháború között hiányt pótoltak. Attól sem riadt vissza, hogy mint a *Tudomány és a társadalom* című munkája rá a bizonyíték, a marxizmust és a szovjet történelmet és politikát tanulmányozta, de nemcsak 1944-ben, hanem 1917-et követően többször is figyelmet szentelt a rendszernek. Így például 1934-ben, amikor a Szovjetunió és Népszövetség viszonyáról írt. Az akadémia elnökének tisztségéről való lemondásához, úgy véljük, ez utóbbiak megértése is hozzájárult, nemcsak a hatóságok megfélemlítése és kényszere.

⁶ Csak néhány jelentősebb munkája: A filozófia korszerű problémái, a háromkötetes *A lelki élet*, Bevezetés a tudományos gondolkodásba, Arisztokráciánk kulturális feladatai, *Történetfilozófia*, *Az új középiskolai tanterv*, *Nők az egyetemen*, *A fiatal Széchenyi*, *A magyar filozófia fejlődése és az Akadémia*, *Mi a középosztály?*, a kétkötetes *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*, *A lélek világa*, *Magyar filozófusok*, *Kultúra és Nemzet*, Dr. Klebelsberg Kunó, *Neveléstörténet és szellemtörténet*, a kétkötetes *Az államférfi*, *A kultúra válsága*, Pázmány személyisége, Apponyi világnézete, *Egyetem és politika*, Petőfi pesszimizusa, *Az élő Tisza István*, Kölcsey Ferenc világnézete, *Szellemi élet*, *Petőfi és Nietzsche*, *A tudományos gondolkodás*, *Tudomány és társadalom*

BARCZA TIBOR

KI VOLT ABAY (Neubauer) GYULA ?

Az 1998. május 30-án, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata 15/1998. (05.10) sz. rendelete alapján a Janus Pannonius Tudományegyetem Baráti Társasága a XXI. Egyetemi Napok 1998. évi rendezvényének keretében felavatott emléktábla a Király utca 1. sz. ház falán büszkén hirdeti, hogy 1946 és 1965 között:

Az avatónneepségen dr. Vargha Dezső, a Pécsi Városszépítő és Városvédő Egyesület nevében köszöntötte a megjelenteket, majd dr. Sipos Béla, az egyetem rektorhelyetese méltatta Abay professzor munkásságát.¹ Ezt követően dr. Tóth József, az egyetem rektora leleplezte az emléktáblát, és a JPTE nevében elhelyezte a megemlékezés virágait. Őt követte dr. Kengyel Miklós, a jog- és államtudományi dékánja, végezetül dr. Barcza Tiborné Abay Gerda, az ünnepelt leánya. Záróbeszédében Vargha Dezső külön megköszönte a család hozzájárulását az emléktábla kőlapjának biztosításával, mely Finnországból, a dél-karéliai Ylämaa körzetéből származik.²

¹ Hivatkozva saját tanulmányára, mely a Statisztikai Szemlében jelent meg a pécsi Erzsébet Tudományegyetem közgazdász-statisztikus tudósairól

² Anyaga labradorit, ezen speciális képviselője spektrolit néven vált ismertté. Magyarországon igazán különlegességnek számít

Neubauer Gyula 1891. augusztus 15-én született Budapesten, Neubauer Károly és Müller Mária egyetlen gyermekeként. Távol a családtól, a Szepes megyei Iglón³ járta ki az elemi iskolát és kezdte a gimnáziumot, majd édesanyja halála után Budapesten folytatta tanulmányait. 1909. június 10-én érettségizett a VI. Kerületi Főgimnáziumban. 1909. októberében lépett állami szolgálatba. Eleinte díjtalan gyakornokként, később, az előírt államszámviteltani, illetve pénzügyi fogalmazói vizsgák letételével, a megfelelő hivatali beosztásban dolgozott. 1910 januárjában beiratkozott a budapesti tudományegyetem jog- és államtudományi karára. Nehéz anyagi körülményei okán egyetemi tanulmányait munkával párhuzamosan volt kénytelen végezni. 1913. december 6-án avatták az államtudományok doktorává, a gazdasági érdekképviseletek parlamenti szerepéről szóló értekezése alapján.

1914. augusztus 2-án az általános mozgósításkor bevonult a cs. és k. 3. számú tiroli császárvadászrezhez Trientbe.⁴ Szeptember 1-jétől a III. menetzászlóaljba osztották be, szeptember 28-án indultak az orosz harctérre. December 29-én megsebesült Radlownál,⁵ könyöksérülésével kórházi ápolásra szorult. Többszöri felülvizsgálat után 1918. február 26-án 30%-os szolgálat képtelenséggel elbocsátott.

Ötödfél évvel korábbi doktori értekezése lényegi részét *Der Zukunftstaat* címmel őrizte meg az utókor számára a Breslau városában⁶ megjelenő, Ludwig Stein szerkesztette Nord und Süd 1918. áprilisi száma. Ez volt tudományos pályára lépésének a nyitánya.

1923-ban feleségül vette a nagykanizsai születésű Mathia Mária. Még ez évben temette édesapját. 1924-ben született első leánya, Ingeborg Mária. Családi körülményeinek változásán túl az időszak a szakmai töltekezés jegyében telt, melynek eredményeként jelent meg 1927-ben *A határhaszon elmélet bírálata* című könyve. Ennek alapján habilitálta a pécsi Erzsébet Tudományegyetem 1928-ban a közgazdaságtan magántanárává. Ezen könyvét a Magyar Tudományos Akadémia 1932-ben Weisz Fülöp-díjjal illette. A könyv leglényegesebb részei külföldi folyóiratokban is megjelentek német nyelven, az osztrák iskola hívei körében nagy elismerésre találva.

1927-től úgyszólván évente adta közre egy-egy hosszabb tanulmányát a **Közgazdasági Szemle**. Részben ezekkel, részben egyéb, írásban ki nem dolgozott témákkal lépett a Magyar Közgazdasági Társaság nyilvánossága elé az előadódulásokon.

Az 1929/30-as tanévet magyar állami ösztöndíjként Berlinben töltötte, míg a következő tanévben a London School of Economics ösztöndíjasa volt.

1932-ben megszületett másik leánya, Gerda Muriel.

1933-ban külföldi ajánlásra tagja lett a chicagói The Econometric Society-nek és a londoni Royal Economic Society-nek, valamint az Institut International de Sociologie-nak. A Magyar Statisztikai Társaság 1934-ben fogadta tagjai közé. 1936-ban a Szent István Akadémia tagja lett, majd 1939-ben Földes Béla, Heller Farkas, Fellner Frigyes, Navratil Ákos és Balás Károly professzorok ajánlására a Magyar Tudományos Akadémia választotta levelező tagjává. Akadémiai székfoglalóját 1940. június 10-én tartotta.

Megelőzően, 1938. május 14-én egyetemi nyilvános rendkívüli tanári címet kapott. 1940-ben fordításában megjelent magyarul Thomas Robert Malthus *Principles of Political Economy considered with a View of their Practical Application* című könyve. 1942. január 1-jén elnyerte a miniszteri tanácsosi címet, akkor már az anyagbeszerzési és szállítási ügyosztály vezetőjeként. Munkába állása óta végig a Magyar Királyi Dohányjövédéki Központnál dolgozott.

³ Ma Spišská Nová Ves, Szlovákia

⁴ Ma Trento, Olaszország

⁵ Radlów, Lengyelország – Tarnów mellett

⁶ Ma Wrocław, Lengyelország

1942/43 telén a budapesti szabadegyetemen *A világgazdaság válaszáton* címmel tartott előadásorozatot. Ennek anyaga könyvalakban is megjelent 1943-ban, melyre 1944-ben, valamint 1945-ben megerősítve, az MTA Chorin Ferenc-díját kapta.

Családnevét 1943 májusától belügyminisztériumi engedéllyel **Abay**-ra magyarosította. Hazafiságához soha semmi kétség nem férhetett, ugyanakkor családja eredetét sem tagadta meg. Nagy becsben őrizte azt a levelet, mellyel a kiegyezés után szudétanémet nagyapját a felvidéki bányamesteri hivatalban való megmaradásra kérik. Ez egyben a magyar állampolgárságot is jelentette a számára. Innen hát a büszke utód névválasztása.

A **Pannónia** 1943. decemberi számában *Nemzetiségi elv és magyarság* címmel megjelent tanulmánya szerepelt a magyar béketárgyalások előkészítésében is, mert az utódállamok népszámlálásaiból vett, és magyar szempontból kiértékelte adatai ugyanabban az értelemben magyar kormányjegyzékek érvelésébe is belekerültek.

Vasváry Ferenc nyugállományba vonulása után 1944. július 29-én egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki a pécsi Erzsébet Tudományegyetem közgazdaságtan és statisztika tanszékére, a jog- és államtudományi kar egyhangú meghívására. A háborús események miatt 1944 őszén csak hat hétig tudott az egyetemen működni. Az ostromot családjával Budapesten vészelte át. 1945 márciusában gyalogutakkal tarkítva öt nap alatt ért le Pécsre, és azonnal bekapcsolódott az addigra már újraindult oktatásba. Ellátta a közgazdaságtan- és pénzügytani tanszék vezetését, helyettesítve Surányi-Unger Tivadart, aki a háborút követően nem tért vissza, a New York állambeli Syracuse University professzora lett. Faluhelyi Ferenc halála után a Kisebbségi Intézetet is átvette. Ilyen minőségben szerkesztette a **Nemzetiségi Szemle** című folyóiratot, melynek 1945. évi, illetve az 1946. első félévi számában megjelent memorandumok is a háború utáni rendezést kívánták elősegíteni. 1945 őszén, a szűkös időkben rendkívüli teljesítménynek számított száz lapos terjedelemben közzétenni egyetemi előadásainak mintegy harmadát. *Bevezetés a statisztika tudományába* hiányzó részeinek megjelentetésére nem kerülhetett sor, jóllehet a folytatás vázlatát a könyv utolsó lapján a fejezetcímeket is felsorolta.

Ugyancsak 1945 őszén a **Társadalomtudományi Kör** rendezvénye keretében *Két világ között: kapitalizmus, vagy kommunizmus* című előadásával válaszolt a Moszkvából nem sokkal azelőtt hazatért egyetemi tanár, Rudas László: *Materializmus és idealizmus a társadalomtudományban* című, négy héttel korábban tartott vitaindító előadására. Akkor

Abay Gyula székfoglaló beszéde
a Magyar Tudományos Akadémián

ugyan hangzottak el hozzászólások részéről is, melyek nyomán spontán vita bontakozott ki, a tervezett vita azonban elmaradt. Rudas professzor a válaszelőadáson nem jelent meg. Emlékezetes volt hozzászólása Lukács György előadásán is, ahol korreferensként vett részt.

Azokban nemcsak szakmai összejöveteleken szerepelt tevékenyen, hanem egyéb alkalmakkor is, ahogy pl. a Pécsi Katolikus Kör 1946. december 1-jén rendezett I. Adventi Estjének műsorán az akkorra összeállított *Karácsonyi emlékek* című írását olvasta fel. A két világháborúval határolt harminc esztendő öt karácsonyának feltoluló emlékei sorában a legfrissebb óta is már két esztendő telt el. Nem volt az a két esztendő sem drámai pillanatok híján, s mint írja: *magyarok bajától, csallóköziek jajától telített ma is a levegő. De azért mégis, mintha feltápáskodtunk volna a földről és igyekszünk előre nézni, mert a vigasztalanságban is megmaradt, és a két esztendő nagy haladásával megerősödött a hitünk a jövőben. Csak növelheti ezt a hitünket, ha egy pillanatra visszatekintünk, és felmérjük mindazokat a szakadékokat, amelyek között a múltban szédelegve, de leszedülés nélkül elhaladtunk, mindig megtalálva az utat legalább egy lépéssel újból előre.* Így próbálta fenntartani a reményt a nehéz időkben is.

1946/47-ben a pécsi egyetem jog- és államtudományi kara dékánja, 1947/48-ban prodékánja volt.

The Econometric Society 1948-ban tartott hágai találkozójára a bejegyzett előadók között szerepelt *General equilibrium and economic planning* című értekezésével. A kiutazáshoz azonban útlevelet nem kapott. Kényszer-nyugdíjaztatása 1948. november 8-ával véget vetett egyetemi pályafutásának. A zöldhatáron át kijutva, egy héttel később már politikai menekültként jelentkezett az **International Refugee Organisation** bécsi képviseletén. Néhány hónapos kint tartózkodása alatt külföldi kapcsolatai segítségével remélt méltó elismerést jelentő pozícióhoz jutni. Eközben volt alkalma és lehetősége újabb szakmai tanulmány megírására, mely a **Zeitschrift für Nationalökonomie** Hans Mayer 70. születésnapjára megjelenő 1949-es XII. kötetének 2-4. füzetében *Die große Wende der Volkswirtschaftslehre* címmel jelent meg.

1949 februárjára hazatért, s noha nem sokkal azután a kitöltendő űrlapot eljuttatták hozzá, innen már nem volt módja a Marquette University⁷ tanári állását megpályázni.

Az MTA 1949. október 31-én tartott ülése által elfogadott alapszabályok értelmében szavazati joggal nem rendelkező tanácskozó taggá "választatott". 1950 májusától hasztalan kínálta az Akadémiának előadásra és vitára a marx antinómia megoldásáról szóló tanulmányát, melynek hat lapos kéziratát Lukács Györgynek adták át elbírálásra, érdemi választ erre nem kapott. Nem adta fel: a tudományos doktori fokozat igénylésére 1951. decemberében a Tudományos Minősítő Bizottsághoz benyújtott kérvényében ezen tanulmányát jelölte meg bírálatra. Kérvényét azonban 1952-ben elutasították.

1951-ben, az egykori tanártársak e célra rendelkezésre bocsátott tanulmányaival emlékkönyvet szerkesztett Molnár Kálmán, a közjog professzora 70. születésnapjára, mely nyilvános kiadást sosem ért meg, de amellyel annál nagyobb örömet tudott szerezni.

Nyugdíja folyósítását 1952. március 1-jei hatállyal megszüntették, majd 60%-ban: 500 Ft-ra csökkentett összeggel állították vissza. A megélhetésért munkát kellett vállalnia. 1952-től a Komlói Szénbányászati Trösztnél statisztikusként alkalmazták, munkaviszonyát ugyan 1953-ban megszüntették, de a könyvelési és statisztikai tanfolyamok vezetésével még 1955-ig megbízták. Azt követően 1957. március 31-ig a pécsi Vízügyi Igazgatóságnál könyvelőként dolgozott.

1956 szeptemberében a **Royal Economic Society** meghívására részt vett az International Economic Association I. Közgazdasági Világkongresszusán, Rómában. A kongresszusról készült, Douglas C. Hague szerkesztette **Stability and Progress in the World Economy** kiadványban hozzászólása is megtalálható, mely Erik Lundberg *International Sta-*

⁷ Milwaukee, Wisconsin

bility and The National Economy⁸ című előadásához kapcsolódott. Nyolc éves kényszerpihenő után tudományos érdeklődése újabb lendületet vett. A *Zeitschrift für Nationalökonomie* jóvoltából ezúttal is lehetősége nyílt tanulmánnyal a nyilvánosság elé lépni, végre megjelenhetett sokáig érlelt munkája, a *Die Lösung der Marxschen Antinomie: die Auflösung der marxistischen Theorie* címmel. Ugyanakkor meghívást is kapott az innsbrucki egyetemre előadónak, azonban hazatérte után újabb kiutazási engedélyért már hiába folyamodott.

Az 1956-os forradalommal remény ébredt a hazai lehetőség kibontakozására is. Természetes volt bekapcsolódása a pécsi eseményekbe. Kertész Endre javasolta a Nemzeti Tanácsba történő beválasztását, mert nagy tudású, nemzetközi hírű jogásznak és közgazdásznak tartotta Abayt. Tőle remélte a gazdasági fellendülés jogi és gazdasági programjának kidolgozását.⁹

1957. május 29-én őrizetbe vették, majd előzetes letartóztatásba helyezték. Tárgyalásán a vádpontok között szerepelt az 1956. november 1-jén a pécsi **Szabad Dunántúl**-ban közölt *Le a sztálini alkotmánnyal!* című cikke is. Októberben első fokon négy évi, 1958 júniusában másodfokon hat évi börtönbüntetésre, a közügyektől történő tízéves eltiltásra, és teljes vagyonelkobzásra ítélték: *a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való tevékeny részvételéért.*¹⁰

1958. október 17-én elnöki ülésen törölték az MTA tanácskozó tagjainak a sorából is. A váci börtönben írta meg *Oeconomia Aeterna* című művét, melynek kiadására élete végéig nem kerülhetett sor.

1959. április 4-én amnesztiával szabadult, azt követően teljes politikai jogfosztottságban élt. Hiába hívták újra, 1962 őszén már nem utazhatott Bécsbe, hogy részt vegyen az International Economic Association következő, II. Közgazdasági Világkongresszusán. Személyes kapcsolatai révén mégis módja nyílt további tudományos tevékenység kifejtésére. A bécsi *Zeitschrift für Nationalökonomie*, illetve berlini **Schmollers Jahrbuch** közölte a hozzájuk eljuttatott kései munkáit, összesen mintegy 140 oldal terjedelemben. Ezek közül is az utolsót 1965-ben, 74 éves korában.

1978. augusztus 29-én Budapesten hunyt el.

Többévtizedes mellőztetés után az 1980-ban kiadott Fejezetek a pécsi egyetem történetéből című kiadvány értékeli először tevékenységét, kiemelve közgazdaság-elméleti, statisztikai, kutató- és oktató munkáját, nemzetközi elismertségét.

Az MTA 1989. május 8-i közgyűlése hatálytalanította kizárását, ezzel tudóstársaival együtt rehabilitálta, folyamatosnak nyilvánítva posztumusz helyreállította akadémiai levelező tagságát.

1991-ben a Janus Pannonius Tudományegyetem állam- és jogtudományi kara, születésének 100. évfordulója alkalmából, emlékülésen méltatta tudományos munkásságát, emberi tulajdonságait.

A Fővárosi Bíróság 1992. január 3-án igazolta, hogy az 1956-os tevékenységéért kiszabott büntetés semmisnek tekintendő.

⁸ Macmillan & Co Ltd, London, 1958

⁹ 1956-ban tevékeny részt vállalt az októberi forradalom pécsi eseményeiben, tagja volt a Baranya Megyei Munkásság Nemzeti Tanácsának, valamint a Pécs Város és Baranya Vármegye Értelmisége Tanácsának. Mint a Nemzeti Tanács ideológusa elméleti cikkeket írt a forradalom szellemében: "Le a sztálini alkotmánnyal", "Munkásegység" címmel. Az újjászerveződött Független Kisgazda Párt Baranya megyei szervezetének társelnökévé választották. Lásd: Domján Mihály korabeli dokumentumokkal kiegészített visszaemlékezését. In: Romváry Ferenc és Rozs András (szerk.): Mecseki Láthatatlanok, Pécs, 1956, Pécs, 1997. 144-147.p.

¹⁰ Abay a dr. Kertész Endre és társai per V. rendű vádlottja volt. In: Romváry Ferenc: A pécsi '56-os mártíremlék. Budapest, 1997.

BÖDŐ LÁSZLÓ

KI VOLT ABAY NEMES OSZKÁR ?

Pécs város kiváló úszója, sportvezető, edző és közéleti személyiség. Neve hallatán mindenki az úszásra gondol, ezt sok-sok újságíró táplálta a közvélemény számára. Valóban kiváló úszó volt, ebben érte el a legjobb eredményeket, de más sportágakat is űzött. Rózsaliгети László a következőket írta róla: *Diák korában labdarúgással és atlétikával foglalkozik. 1928-ban került Pécsre, ahol az úszás lesz a fő sportja, edzője Várnagy Elemér. Emellett a pécsi vízipólócsapat gólkordere, hokizóként pedig a PEAC kapusa.*¹ Bödő Csilla szerint: *Az 1928-as év felfedezettje Abay Nemes Oszkár, Jeszenszky Mihály és Wittelsbach Ottó, ti. a vízilabdában.*²

Amikor Pécsre került, hamar felfedezte a Maléter-uszodát, és a pólósok között próbálkozott, akik hamar felfigyeltek rá. Csak azért nem lett belőle vízilabdázó, mert Várnagy Elemér az úszókhoz csábította, s kemény edzésbe fogta. Abay Nemes Oszkár ezt azzal hálálta meg edzőjének, hogy rövid időn belül a gyermek és az ifjúsági versenyeken egyre jobb eredményeket ért el.

Magyardiószegen, Pozsony vármegyében, 1913. szeptember 13-án született. Apja, dr. Abay Nemes Gyula a községben volt gyógyszerész. 1914-ben Pakson bérelt gyógyszerterárat, a család is oda költözött. Nyolcan voltak testvérek. Oszkár volt a negyedik a sorban. Tizennégy évig éltek a Duna-parti kisvárosban, ez oka annak, hogy a róla írt témérek újságcikkben sokan paksi születésűnek tüntetik fel. A Duna közelsége természetesen vonzotta az eleven kisiút, s itt hamar megtanult úszni. Ebben bizonyára segítségére voltak a nagyobb fiúk és a testvérei. Abay Nemes Pakson végzett négy elemít. A család aztán a jobb megélhetés reményében Kalocsára költözött, s ott négy középiskolai osztályt járt ki, majd Pécsre került, és a középiskola felső négy osztályát már itt fejezte be. 1931-ben érettségizett a ciszterciek gimnáziumában.

A rendszeres úszás, és a képzett edző állandó segítése, a stílus javulása mellett egyre jobb eredményeket is hozott. 1929. június 2-án a Pécssett rendezett versenyen Abay Nemes Oszkár már 1:27-tel nyerte a 100 méter gyorsúszást. A Kaposváron rendezett versenyen 1:12-vel szintén megnyerte a 100 gyorsot. Erre már érdemes volt odafigyelni. Ezt követően egyre gyakrabban állt fel a dobogó valamelyik fokára. Az 1930. július 20-án, a Pécssett rendezett Délnyugat bajnokságon 1:07,8-cal nyerte a 100 m gyorsot, és tagja volt a győztes 3x100 m-es gyorsváltónak is.

Ugyanebben az évben került sor nagy ünnepségek közepette a XI. Úszókongresszusra Hódmezővásárhelyt. Abay Nemes Oszkár ezen a versenyen a 100 m gyorson 1:08-cal csak harmadik lett, azonban előtte végig játszotta a vízilabda mérkőzést a PAC csapatában. Kiváló úszására felfigyeltek, s meghívták a Budapesten rendezett ifjúsági válogató versenyre, ahol a megszokott 1:07,6-tal 100 m gyorson második helyeztekként tagja lett az osztrákok elleni magyar ifjúsági válogatottnak. 4x100-on győzött az Abayval felálló magyar váltó.

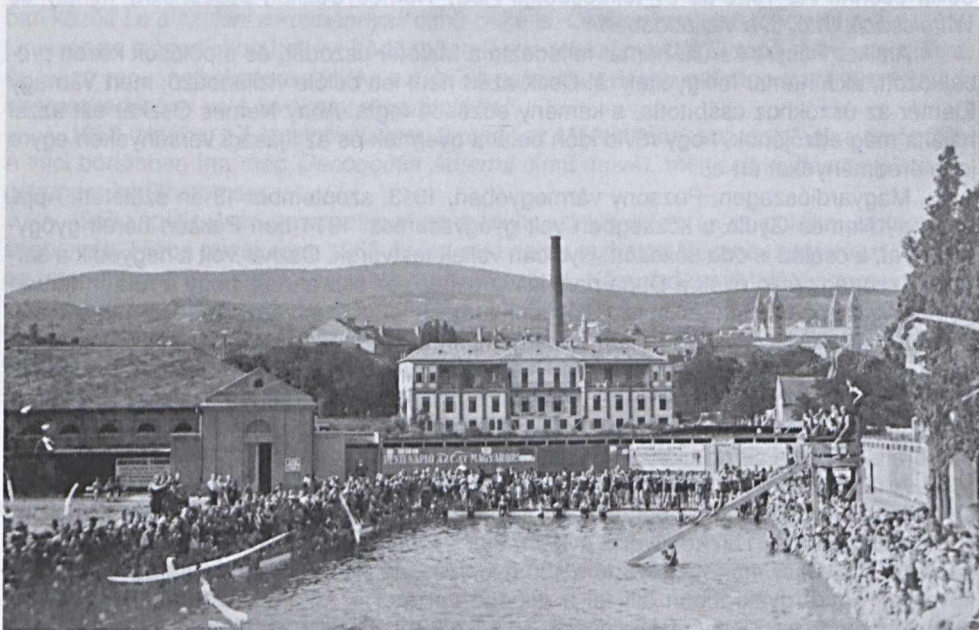
Rendkívül sokat tanul, ennek ellenére jut ideje az edzésekre és a versenyzésre. Júliusban a Délnyugat kerületi bajnokságon Pécssett 1:05,8-cal kerületi csúccsal nyeri a 100 gyorsot. Augusztus 18-án a Hajós Alfréd tervezte győri uszoda avatásán 500 m-es gyors-

¹ Rózsaliгети László: Magyarok az olimpián 1. 1896-1936. 41. p.

² Valdne Bödő Csilla: A Pécsi Atlétikai Club története 1886-1936. 42. p.

úszásban 7:13,8-cal második, a 200 m-es gyorson pedig 2:33,4-gyel győzött, és mint a legeredményesebb ifjúsági sportolónak, József főherceg ezüst cigarettatárcát ajándékozott. Időeredményei állandóan javultak, amely szorgalmának és kiemelkedő tehetségének volt köszönhető, és természetesen **dr. Várnagy Elemér**nek, a PAC kiváló úszóedzőjének. Segítette Abay Nemes felkészülését a Pécssett tanuló többszörös Európa bajnok, olimpiai ezüst- és bronzérmes egri úszó, **Bárány István** is. Bárány erről 1990-ben a következőket nyilatkozta: *Az Engel-fürdő 12 és fél méteres medencéjében úszkáltam a Várnagy Elemér vezette pécsi úszókkal, akik közül félig-meddig, mint tanítványaim, váltóban olimpiai helyezést, Európa csúcsot értek el Abay Nemes Oszkár és Gróf Ödön révén.*³

Abay Nemes Oszkár ekkor már egyetemista, s az úszás a második helyre szorul a tanulás mögé. Egyetemi vizsgáit rendre jeles eredménnyel teszi le. Kevesebbet edz, ennek ellenére az úszásban kiváló eredményeket ér el, ez mutatja kiemelkedő tehetségét.

A Maléter-uszoda a harmincas években

1932-ben Keszthelyen a 200 m-es gyorsúszásban 2:28,2-vel első, Nagykörsön, az úszókongresszuson 1:03,2-vel győzött a 100 gyorson, és 5:36-tal a 400 m-en. A helyi tudósító a következőket írta róla: *Abay Nemes Oszkár sikere. Július hó 30. és 31. napján Nagykörsön országos úszóversenyt rendeztek, amelynek keretében a 100 méteres gyorsúszást mindkét napon Abay Nemes Oszkár a PAC tagja nyerte országos viszonylatban is kiemelkedő idővel. Ideje 100 méteren 1:02,8 mp volt. Abay Nemes Oszkár szülei Kiskunmajsán laknak, édesapja, Abay Nemes Gyula dr. a Csábrády gyógyszertár bérlője, s így a dicsőségből reánk, majsaiakra is jut egy rész.*⁴ A verseny másnapján 100 m gyorson elért

³ Új Dunántúli Napló, 1990. június 14. sz.

⁴ Levente és Sport, 1932. augusztus 1.

1:02,8 mp-es eredménye új kerületi csúcst jelentett, és ezzel elnyerte a kultuszminisztérium díját. Ebben az évben még több versenyen indult, Budapesten is, ahol Csik Ferenc mögött a második lett. Egy más alkalommal pedig Bárány és Mészöly mögött harmadik.

Eredményei jelentősen javultak. 1933-ban 100 gyorsor már 1:01-et úszott, 200-on pedig 2:25-öt. Augusztus 7-én Budapesten, az országos bajnokságon a 200 m-es gyorsúszásban 2:22,6-tal országos bajnok lett. Ezt a Nemzeti Sport a következőképpen kommentálta kiemelt címmel: *Abay Nemes Oszkár lett 200 méteren Bárány utóda – méltó idővel. Az UTE rendezésében három bajnoki számot bonyolítottak le. 200 gyors, 200 hát, 200 mell, ez volt a bajnoki program. A három szám közül messze kiemelkedett a 200 méteres gyorsúszó bajnokság, amelyhez fogható régen úsztak nálunk. A múlt évi bajnoki sorrend Báránnyal is elmaradt a tegnapi eredmény mögött. (Bárány 2:21,2, Székely 2:22,6, Mészöly 2:25,4) Székely 200-as győzelmét mindenki biztosnak hitte, és Lengyelt várták idei eredményei alapján a második helyre... Ám a bajnokságot a pécsi Abay Nemes Oszkár hódította el, akinek győzelmére ebben a nagyszerű mezőnyben senki nem gondolt.*⁵ Abay Nemes Oszkár így lett magyar bajnok a 200 méteres gyorsúszásban 2:22,6 mp-es idővel.

1933. július 29-én került felavatásra a pécsi Balokány-fürdő, az Országos Úszókongresszus keretében. Ezen a jelentős úszóversenyen 33 vidéki és 10 fővárosi egyesület 300 úszója vett részt, mintegy másfélezer főnyi közönség előtt. A díspáholyban Szapáry László gróf főispán, Fischer Béla főispán, Visnya Ernő főrendiházi tag, Makay István helyettes polgármester, s az úszósövetség elnöke, ifj. Horthy Miklós és még sokan mások voltak jelen. Az úszókongresszus keretében megrendezett versenyen Abay Nemes Oszkár megnyerte a 100 méteres gyorsúszást 1:02,4-gyel és a 400 méteres gyorsúszó számot 5:26 mp-cel.⁶

Augusztus 17-én került sor a magyar-német úszóválogatottak találkozására. Abay Nemes Oszkár ekkor volt először válogatott. Szeptember 4-én Torinóban résztvevője volt a Főiskolás Világbajnokságnak, ahol a 400 méteres gyorsúszásban 5:27,1-del negyedik lett, a 4x200 m gyorsváltóban pedig aranyérmert nyert az Abay Nemes Oszkár – Szabados László – Wanié András – Székely András négyes.

Az augusztus 25-i firenzei versenyen 1:01,4-gyel megnyerte a 100 méteres gyorsúszást, ahol Csik Ferencet is legyőzte. A Nemzeti Sport riportere erről így számolt be: *Abay Nemes megverte Firenzében Csik Ferencet. Firenze, augusztus 29. Körülbelül 1000 főnyi közönség előtt álltunk ki az esti versenyre. Az első szám mindjárt hatalmas meglepetést hozott. Magyar kapott ki, de magyar győzött. 100 m gyors: 1. Abay Nemes 1:01,4, 2. Csik 1:03,1, 3. Banchelli olasz 1:05,6. Csik már kissé fáradtnak érezte magát a zuhogó esőben lebonyolított versenyen.*⁷ A fenti esemény nagy feltűnést keltett és minden magyar újság sportrovata öles betűkkel hozta és értékelte Abay Nemes győzelmét. 1933-ban a 4x200 m gyorsúszóváltó 9:27,7-tel új országos rekordot úszott.⁸

1934-ben azonban alig indult versenyen, a tanulás minden idejét lekötötte, így edzeni sem tudott rendszeresen. Eredményei leromlottak. Budapesten az országos bajnokságon a 200 m gyorsúszásban ötödik, 100-on pedig harmadik lett. Ennek ellenére augusztus 22-én egy pécsi versenyen kiváló idővel, 1:00,8-cal lett első. 1935-ben utolsó éves egyetemista, s változatlanul keveset edz, de sok versenyen indul, s zömében első-második helyezéseket ér el. Augusztus 12-én Budapesten a Főiskolás Világbajnokságon a 100 méteres gyorsor harmadik lett. Szeptember 23-án summa cum laude szigorlatozott, 25-én avatták doktorrá. Ez Pécssett társadalmi esemény volt. A Dunántúl erről így számolt be: *Dr. Abay Nemes Gyula gyógyszerész fia, Abay Nemes Oszkár kar-*

⁵ Levente és Sport, 1932. augusztus 1.

⁶ Nemzeti Sport, 1933. július 30.

⁷ Nemzeti Sport, 1933. szeptember 30.

⁸ Abay Nemes, Mészöly, Székely, Wanié

rierjének újabb állomásához érkezett. Szeptember végén *summa cum laude* tette le a jogtudományi szigorlatot és 25-én doktorrá avatták a 22 éves fiatalembert. A doktorrá avatás ünnepélyességét fokozta, hogy megjelent az aktuson Virág Ferenc pécsi megyés püspök, az új doktor szüleinek régi barátja és emlékezetessé tette az a tény, hogy Pécs város előkelő sportbarátainak élén maga dr. Nendtvich Andor polgármester üdvözölte és átnyújtotta neki a közönség ajándékát, a város címerével ékesített művészi kivitelű aranygyűrűt. A doktorrá avatott úszóbajnokot, aki külföldön is szép elismerést szerzett egyletének, a PAC-nak, az avatás után szeretetteljesen köszöntötték a város társadalmának sportrajongói.⁹ Ilyen minősítéssel doktorálni egy élsportoló esetében önmagáért beszél, és egészen kiváló emberek esetében fordul csak elő.

Abay Nemes Oszkár 1936-ban

Doktorrá avatása után nem sokkal bevonul katonának, szerencséjére az edzésekre megfelelő időt biztosítanak neki, sőt az olimpia évében a jó felkészülés érdekében szabadságolják a tiszti iskoláról. 1935. november 23-án tették közzé az 1936-os olimpiára készülő olimpiai keret névjegyzékét, amely szerint két pécsi úszó került az úszó olimpiai keretbe.

⁹ Dunántúl, 1935. szept. 26.

A MUSz közlése alapján Gróf Ödön (aki időközben már Budapestre igazolt) és Abay Nemes Oszkár. Az úszók január 1-jével kezdték meg a közös felkészülést.¹⁰

1936-ban, az olimpia évében Abay Nemes Oszkár keményen edz, sok versenyen indul. Április 24-én a magyar-osztrák találkozáson a 100 m gyorson 2. lett, május 15-én Barcelonában egy nemzetközi versenyen a 200 méteres gyorsúszásban 4. helyezett, ugyan-ezen a versenyen 5x50 m-es gyorsváltót a rendkívül erős mezőnyben megnyeri a magyar váltó.¹¹ Május 23-án Genovában az olasz–magyar találkozáson először úszott hivatalos versenyen 100 méteres gyorsúszásban egy percen belüli időt, kerek 59 másodpercet.

1936-ban a Pécsi Atlétikai Club 50 éves jubileuma alkalmából a szakosztályok jubileumi versenyt rendeztek, az úszók június 18–23-a között. Felvonult az olimpiára készülő teljes magyar élvonal –Csik Ferenc, Lengyel Árpád, Abay Nemes Oszkár, Kiss Zoltán, Angyal István, Gróf Ödön– és jó lehetőséget nyújtott a felkészülésre.¹²

Július 25-én a berlini olimpiára készülő magyar sportolók a BEAC pályán ötezer néző jelenlétében – köztük több pécsi versenyző, az úszó Abay Nemes Oszkár, továbbá Simon János, Krivicz Gyula, Bérczes András labdarúgó, Bódosi Mihály atléta, valamint a Pécsről nemrég elszármazott Gróf Ödön úszó és Horváth István atléta – letette az olimpiai esküt. Az említett pécsi versenyzők valamennyien részt vettek a berlini olimpián.¹³

1936. augusztus 1-jén kezdődtek el a XI. Nyári Olimpiai Játékok Berlinben. Abay Nemes a 100 m gyorson 1:00,2-vel bejutott a középdöntőbe. Az Esti Kurir kiküldött munkatársának telefon jelentése szerint: *A VII. előfutamban indult a harmadik magyar Abay Nemes dr. Mikor az egyes pályán megjelent a közönség előtt, harsány hajrá fogadta. Igen erős küzdelem alakult ki Abay Nemes és a finn között. 50 méternél az amerikai fordult először, utána igen erős küzdelem fejlődött ki. Abay Nemes fokozta az iramot, a cél előtt húsz méterrel végleg lerázta ellenfelét, és biztosan ütött be a célba másodikkak. 1. Lindgreen (USA) 58,3, mp 2. Abay Nemes 1:00,2 mp.*¹⁴ Ezzel bekerült a középdöntőbe, de onnan már nem tudott továbbjutni.

Nagy izgalmak közepette foly le a 4x200 méteres gyorsváltó küzdelme az olimpián. Az eredmények ismeretében világos volt, hogy az amerikai és a japán csapatot nem lehetett megverni, de a harmadik hely óriási tétje volt a versenynek, amelyre a magyar és a német csapatnak egyaránt volt esélye. Ebből a nagy csatából a magyarok kerültek ki győztesen és 9:12,3-mal – új Európa csúccsal – bronzérmet szereztek. Erről a **Hetvenöt év** című könyvben a következő olvasható: *Csik Ferenc bravúrja mellett elismerés illeti a fiatal, tehetséges úszókból összeállított 4x200 m gyorsváltót, melynek Gróf Ödön, Lengyel Árpád, Abay Nemes Oszkár és Csik Ferenc volt a tagja. A világcsúccsal győztes japánok és az Egyesült Államok csapata mögött a magyar váltó nagyszerű Európa csúcsot úszva, bronzérmet nyert.*¹⁵ Az olimpián dr. Abay Nemest beválogatták az Európa-válogatottba a világrészek közötti versenyre. A 4x200 m gyorsváltó: Csik Ferenc, Abay Nemes Oszkár, Gróf Ödön és a francia Taris alkotta. Az olimpia után Magyarországon szerepelt a japán úszóválogatott, és ezen az összecsapáson a magyar váltó 9:10,8-ra javította az Európa-rekordot, de a japánokat ezzel sem tudták megelőzni.

A kiváló olimpiai szereplés után Abay Nemes Oszkárt nagy szeretettel fogadták Pécsen a pályaudvaron. Vele jött Gróf Ödön, aki szintén pécsi úszónak számított, bár az olimpia előtti évben átigazolt Budapestre. Így mindkettőjüknek kijutott az ünneplésből.

¹⁰ Dr. Bödő László – Dr. Csernus Kálmán: Baranya megye olimpiai krónikája. Pécs, 1994. 25. p.

¹¹ Abay-Bozsi-Brandy-Csik-Hazai

¹² Bödő–Csernus: i.m. 27.p.

¹³ Uo. 27. p.

¹⁴ Esti Kurir, 1936. augusztus 8.

¹⁵ Bakó Jenő–Serényi Péter: Hetvenöt év, Budapest, 1982. 24. p.

1936. szeptember 25-én a Kormányzó kitüntette az olimpián jól szerepelt sportolókat, Abay Nemes Oszkárt a *Toldi Miklós Érdemérem* ezüst fokozatával. A kitüntetést Makay István pécsi polgármester ünnepélyes keretek között adta át Pécssett.

A sajtó tele volt az olimpián jól szerepelt sportolókról szóló írásokkal, így Abay Nemes Oszkár és társai dicsőítésével. A *Pesti Hírlap*, a *Sporthírlap*, a *8 órai újság*, a *Dunántúl*, a *Nemzeti Sport*. Az Est karikatúrát is közölt a 4x200-as úszókról. Szepes Béla Abay Nemes rajza alá a következőket írta: *Dr. Abay Nemes szép úszásának is köszönhetjük stafétánk előkelő helyezését. Sokat tanult az olimpiászon s megígérte, hogy odahaza nemsokára tele lesz az uszoda kis "japánokkal".*¹⁶

1937-ben és 1938-ban Abay Nemes számos olimpiai élménybeszámolót tartott Baranyában és másutt. Ebben az időben ügyvédbojtárként dolgozott, s már nem edzett olyan intenzitással, mint az olimpia évében, keveset edz, első a hivatás. Versenyeken is ritkán indul, de 1939-ben újra kezdi a versenyzést. Jellemző rendkívüli tehetségére, hogy a júliusi kassai versenyen 1:01,2-vel nyeri a 100 méteres gyorsúszást. Augusztus 20-án Budapesten országos bajnokságot nyer 100 gyorson, 1:01,4-gyel. A *Nemzeti Sport* erről a következőket írta: *A nap legizgalmasabb és legszebb versenye. Sikertelen start után indult a mezőny. A fordulót Eleméry éri el elsőnek, azonban Zólyomi is feljön, és fej-fej mellett küzdenek. Nyolcvan méternél a hetes startszámmal induló Abay váratlanul előretör, győnyörően finiselve, maga mögött hagyva az egész mezőnyt, karhosszal győz.*¹⁷

Abaynak nem sok ideje maradt a pihenésre, mert az országos bajnokság megnyerése után azonnal elutaztak Bécsbe, a Főiskolás Világbajnokságon indul, ahol megnyerte a 100 méteres gyorsúszást. Erről a sikerről a *Dunántúl* számolt be: *Bécs augusztus 22. A bécsi főiskolai világbajnokság keddi napja két kimagasló magyar és egyben pécsi sikert is hozott. Abay Nemes Oszkár dr., a PAC kiváló úszója, aki vasárnap megnyerte a 100 méteres úszás magyar bajnokságát, ma a főiskolai világbajnokságon győzött 1:01,5 mp-es idővel.*¹⁸ A *Sporthírlap* az első oldalon nagy betűkkel adta hírül, hogy *Abay Nemes Oszkár dr. a 100 m-es gyorsúszás főiskolai világbajnoka. A 4000 néző előtt lebonyolított versenyen elsőnek ütött a célba akkor, amikor már mindenki lemondott arról, hogy győzzön. A magyar úszó az utolsó métereken erősített és győzött.*¹⁹

Ezt követően a 4x200 méteres gyorsúszó váltóban is aranyérmert nyert az Abay Nemes, Papp, Lengyel, Gróf összeállítású négyes.

1940-ben újból kitüntették, a *Belügyi Szemlé*ben jelent meg a határozat. *Dr. Abay Nemes Oszkár ügyvédjelöltnek pedig újból az Ezüst Toldi Miklós érdemérmert... ..adományozom. Aláírás: Horthy s.k. és Dr. Hóman Bálint s.k.*²⁰

Nehéz időszak következett Abay Nemes életében. 1940-ben behívták katonának, egy évre rá leszerelt, majd ügyvéd vizsgát tett. Ezt követően gyakran behívták rövidebb időszakokra. 1942-ben kötött házasságot Engert Arankával. Házasságukból három gyermek született: 1943-ban László, 1944-ben István és 1945-ben Judit. Később mindhárman kiváló úszók, vízilabdázók, sportvezetők lettek.

Dr. Abay Nemes Oszkár a háború után részt vett a politikai életben is. 1947-48-ban országgyűlési képviselő (FKGp) volt, 1950-54-ben Baranya megyei tanácsstag. Részt vett az úszósport újjászervezésében, 1952-től a megyei, 1955-től a városi úszósövetség elnö-

¹⁶ Az Est, 1936. augusztus 13.

¹⁷ Nemzeti Sport, 1936. aug. 21.

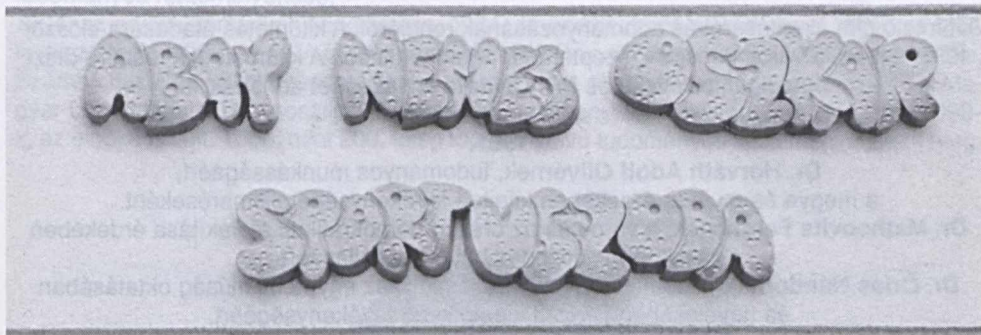
¹⁸ Dunántúl, 1936. augusztus 23.

¹⁹ Dunántúl, 1939. augusztus 23.

²⁰ Belügyi Szemle, 1940. április 3.

ke. 1955-ig tagja az Országos Testnevelési és Sportbizottságnak. Jelentős érdemeket szerzett Baranya megye és Pécs város úszósportjának fejlesztésében, de tervei megvalósításában megakadályozta őt korai halála. 1959. január 30-án halt meg Pécsen.

A Pécs Megyei Város Közgyűlése 199/1998. /04.30/ sz. határozatával – a Jogi, Igazgatási és Ügyrendi, valamint a Sportbizottság együttes javaslatára – az újjáépített hullámfürdőt Pécs egykori kiváló sportolójáról nevezte el:

Az avatásra 1998. szeptember 25-én került sor a Magyar Olimpiai Akadémia XXXI. vándorgyűlésének keretében, a család, sportbarátok és a pécsi olimpiakonok jelenlétében.

Pécs Város Önkormányzata 1991. évi 13. sz. önkormányzati rendeletével döntött a

PÉCS MEGYEI JOGÚ VÁROS DÍSZPOLGÁRA

kitüntető cím alapításáról és adományozásának rendjéről. A kitüntetés átadására először 1991. évben, a város ünnepén, szeptember 1-jén került sor. A kitüntetettek részére díszpolgári oklevelet és **Pro Civitate** emlékérmét adnak át.

1991.

- Dr. Horváth Adolf Olivér**nek, tudományos munkásságáért, a megye és a város érdekében kifejtett tevékenysége elismeréseként.
Dr. Matheovits Ferencnek, a város és az ország demokratikus átalakítása érdekében vállalt több évtizedes bátor helytállásáért.
Dr. Óriás Nándornak, tudományos munkásságáért, az egyetemi ifjúság oktatásában és nevelésében végzett kiemelkedő tevékenységéért.

1992.

- Dr. Vargha László** nyugalmazott egyetemi tanárnak, az ifjúság nevelése és tudományos munkássága elismeréseként.
Eck Imrének, a város kulturális életében elért kimagasló tevékenységéért.

1993.

- Friedrich-Wilhelm Kiel**nek, Fellbach főpolgármesterének, Pécs város nemzetközi kapcsolatainak bővítése, a német nemzetiség helyzetének javítása, és a szociálisan rászoruló pécsi polgárok megsegítése terén kifejtett munkájáért.

1994.

- Pákolitz István József Attila**-díjas költőnek, munkássága elismeréseként.

1995.

- Dr. Donhoffer Szilárd** akadémikusnak, nyugalmazott egyetemi tanárnak tudományos munkássága és oktató munkája elismeréseként.

1996.

- Dr. Ormos Mária** akadémikus, egyetemi tanárnak a tudomány és az oktatás területén végzett munkássága elismeréseként.

1997.

- Dr. Uherkovich Gábor** egyetemi tanárnak, tudományos életútjának elismeréséért, és a pécsi felsőoktatás megszervezésében kifejtett eredményes munkásságáért.

1998.

- Dr. Jobst Kázmér** akadémikusnak, egyetemi tanárnak.

Dr. Jobst Kázmér akadémikus, emeritus professzor

1924-ben született Pécsen, régi pécsi családból. A cisztercita gimnáziumban érettségizett. 1948-ban Budapesten vegyészmérnöki, 1952-ben Pécsen orvosi diplomát szerzett. 1952-1968 között a POTE Kórbonctani Intézetének docense, 1968-1992 között a Központi Klinikai Kémiai Laboratóriumának vezetője, a Kémiai Klinikai Laboratóriumok magyarországi megteremtője, a POTE Klinikai Kémiai Intézet egyetemi tanára. 1973-1979 között a POTE tudományos rektorhelyettese.

1964. az orvostudományok kandidátusa, 1974. az orvostudományok doktora, 1982. az MTA levelező tagja, 1990. az MTA rendes tagja, az MTA Orvosi Tudományok Osztályának elnöke. Számos hazai és külföldi tudományos társaság tagja, tiszteleti tagja, de legfőképpen a Magyar Laboratóriumi Diagnosztikai Társaságban tevékenykedik aktívan, melynek 1983-1993-ig az elnöke is volt. Több, mint 200, főleg idegennyelvű tudományos közleménye jelent meg.

1979-ben és 1984-ben megkapta a Munka Érdemrend arany fokozatát, 1992-ben a Batthyány-Strattmann-díjat, 1992-ben a Pro Universitas arany fokozatát, 1995-ben a Széchenyi-díjat, 1995-ben a Genersich-díjat, 1996-ban a Polgár-díjat.

Tudományos munkássága, tudományterülete:

Nukleinsavak szubmikroszkópos felépítése, hisztokémiája,
Hisztonok és glikohisztonok szerkezete, biológiai jelentősége,

Az alumínium klinikai, környezeti hatása,

Kandidátusi értekezés: A magnucleinsavak submikroszkópos szerkezetére és histochemiájára vonatkozó vizsgálatok (1964),

Doktori értekezés: A magnucleoproteidek functionális szerkezete (1974),

Akadémiai székfoglaló: Az anorganikus ionok és biológiai rendszerünk (1982),

Akadémiai székfoglaló: A kémia és morfológia kapcsolata modifikált nukleoproteidekben (1990),
Kemediagnosztika, Medicina Kiadó, Budapest, 1985. 191.p.

Pécs Város Önkormányzata 1991. évi 13. sz. rendeletében döntött a

PRO CIVITATE, 1998.

kitüntetésről is. Az oklevél és emlékérem általában egy életmű elismeréseként annak a magánszemélynek adható, aki a társadalmi, a gazdasági élet különböző területein a várost, és annak polgárait szolgáló kimagasló tevékenységet végzett:

Fürtös György keramikus iparművész, a Zsolnay gyár művészeti vezetője, életművéért. **Apagyi Mária** zenetanár és **Lantos Ferenc** képzőművész, a zenei és vizuális művészeti oktatás integrált rendszerének kidolgozásáért. **Brun József**nek, a Délhús Rt. vezérigazgatójának. **Kari Kiiskinen**-nek, a Nokia Minitors Kft. igazgatójának.

Pécs Város Önkormányzata 1992. évi 10. sz. rendeletével döntött a

PRO COMMUNITATE, 1998.

emlékérem alapításáról és adományozásának szabályairól. Az oklevél és emlékérem magánszemélynek, illetve magánszemélyek közössége és kollektíva részére adományozható, a város rangját emelő, hírnevét öregbítő egyszerű aktuális, vagy kiemelkedő folyamatos egyéni, vagy kollektív teljesítmény, eredmény elismeréseként:

Dr. Kassai Miklós geológusnak, **Takács Gyula** ny. megyei tanácselnök helyettesnek, **Dr. Bari Istvánné** ny. középiskolai magyar-latin szakos tanárnak, **Somosi Lászlónak**, a Pécsi Erőmű Rt. vezérigazgatójának, **Dirk Hofmann**-nak, az O.K. Kesztyűgyár igazgatójának, **Dr. Kéri Istvánnak**, a Magyar Külkereskedelmi Bank igazgatójának.

Pécs Város Önkormányzata 1991. évi 13. sz. rendeletében döntött a

VÁROSHÁZA EMLÉKÉREM, 1998.

alapításáról és adományozásának szabályairól.

Dr. Szabó Szabolcs középiskolai magyar-ének-zene szakos tanárnak, karnagynak, **Dr. William A. Welsch**-nek az Arizona Egyetem politikatudomány- és közegészségtan professzorának, **Kovács Szabó János**nak, a Mecsek Egyesület és a Tubes Kilátó Alapítvány kuratóriumi titkárának, **Katus Attila**, **Katus Tamás**. **Szentgyörgyvölgyi Rómeó** többszörös európa- és világbajnok aerobik triónak.

KÖZMŰVELŐDÉSI DÍJ, 1998. **Kertész Attila** középiskolai tanár, karvezető
OKTATÁSI DÍJ, 1998. **Márcz Róbertné** általános iskolai igazgató
MŰVÉSZETI DÍJ, 1998. **Erdős János** képzőművész
TESTNEVELÉSI ÉS SPORT DÍJ, 1998. **Dr. Csizék Antal** testnevelő tanár, edző
MŰSZAKI DÍJ, 1998. **Dr. Bachmann Zoltán** építész, egyetemi tanár
SZOCIÁLIS DÍJ, 1998. **Szvacsekné Jahn Margit** gyógypedagógiai tanár
KÖZSZOLGÁLATI DÍJ, 1998. **Dr. Varga-Pál Józsefné** irodavezető-helyettes
TUDOMÁNYOS DÍJ, 1998. **Dr. Fodor István** földrajztudós
HUMANITÁRIUS DÍJ, 1998. **Matkovits (Kretz) Nóra** tanár
TESTNEVELÉSI ÉS SPORT PLAKETT, 1998. **Meggyes Lajos** labdarúgó,
Nagy György rádió-iránymérő kétszeres világbajnok,
Schmidtné Holub Mária kézilabda-világbajnok (posztumusz)

Száz éve Pécsett... 1898-ban

- július
2. A M.Kir. Pécsi 8. Ezred éjjeli hadgyakorlata a málomi határban
 3. A Pécsi Önkéntes Tűzoltó Testület 25 éves zászlószentelési jubileuma nagy ünnepség keretében zajlott le a vásártéren
- augusztus
17. Lauber Dezső megnyerte az országos amatőr kerékpár bajnokságot
 18. Nagyszabású munkásgyűlés zajlott le a városi tornacsarnok előtt, mintegy 1500 résztvevővel
 31. A Pécsi Bicycle Club országos pályaversenyén Lauber Dezső több számot megnyert
- október
3. Elterjedt a hír, hogy Pécs MÁV üzletvezetőségi székhely lesz, de ezt hamarosan hivatalosan cáfolták
 8. A Pécsi Jótékony Nőegylet helyiségeiben a Pécsi Műkedvelők Egyesülete rendezett kerti ünnepélyt
 18. Betörték a belvárosi templomba és kegytárgyakat vittek el. A tettest a rendőrség rövid nyomozás után elfogta
 23. A Tettye-forrás veszélyes mértékű apadása miatt a belvárosban elzárták a városi vízvezetékét
 10. Elfogadták a Pécsi Múzeum Társulat alapszabályát
 11. Juhász László ügyvéd régészeti gyűjteményéből kiállítást rendeztek
 12. A Budai külvárosi vasútállomást átadták a forgalomnak
 13. Közreadták a város virilistáinak (legnagyobb adófizetőinek) névjegyzékét
- november
1. A Honvéd Hadapródiškola megnyitása
 15. Megjelent Várady Ferenc Baranya monográfiájának második kötete
 30. Ülészek a városi színiügyi bizottság
- december
4. A Pécsi Kereskedelmi- és Iparkamara közgyűlése
 21. Kápolnát szenteltek a hadapródiškolában
 28. Pécs város közgyűlése elfogadta a város 1899. évi költségvetését, elhatározta a postapalota építését, a városháza újjáépítését, a Nemzeti Színház új bérelőjének kijelölését
 30. Parlamenti interpelláció a pécsi borpiac állapota tárgyában
 4. A Pécsi Korcsolya Egyesület közgyűlése a Nemzeti Casinóban
 21. Márkus Emília, a Nemzeti Színház művésznőjének pécsi vendégjátéka

Hetvenöt éve Pécsett... 1923-ban

- július
2. Az első világháborúban elesett hősök emléktábláját avatták a pécsi zsinagógában
 16. A keresztényszocialista párt nagygyűlése Pécsett
 17. Első beiratkozók a Pécsre költözött Erzsébet Tudományegyetemen
 18. Összeült a Pécsi Önkéntes Tűzoltó Testület választmányja
 21. Rendszabályt fogadtak el az utcai cégtáblák elhelyezésének szabályozására
 25. Megkezdődött a gyűjtés a pécsi Szent Flórián szobor helyreállítására
 28. Határozat született, a város gondoskodik a szegények téli tüzelőjének biztosításáról. A pécskörnyéki bányákat üzemeltető DGT a művelt szenterület cetralizálását határozta el
 30. Megkezdődött a bérletki hirdetés az új színi évadra
- augusztus
1. Pécs is kivette a részét a meghirdetett nagy állami lakásépítési akcióban
 1. Sztrájkba léptek a mozdonyvezetők, de Pécsről minden vonat elindult
 4. Az ország területén megszűnt a mozdonyvezetők sztrájkja. Megnyitották Pécsett a nyugdíjas papok otthonát.
 7. A M.Kir. Pécsi Honvédpáncsnokság városunkban rendezte meg a honvédség országos sportversenyét
 18. Megnyílt a Pécsi Művésztelep kiállítása, tizenöt művész állított ki
 20. Befejeződött a Pécsi Atlétikai Club teniszbajnoksága
 21. Megnyílt a Baross Szövetség pécsi csoportja által rendezett árumintavásár, a fővédnök Horthy Miklós kormányzó

- augusztus 25. Tűz volt a rácvárosi téglagyárban, négy munkáslakás is leégett
31. Megnyílt a Pécsi Művésztelep második kiállítása
- szeptember 3. A városi kedvezményes árú szén vásárlásának kezdete
4. Egyesítették a városi villamos- és gáztelepet
15. A Pécssett megnyíló egyetem tanárainak esküvétele
17. A színházban előadták Verdi Trubadúrját
19. A Mecsek Egyesület bejelentette, a mecseki turistautak helyreállítása és az útjelzések elkészülte jó ütemben halad
21. Egy 23 éves fiatal nő agyonszúrta csábítóját
28. Nehézségek, visszaélések merültek föl a szén házhoz szállításánál
- október 5. A Foederatio Americana Diákszövetség alakuló ülése
6. Felmerült az első világháborús hősi halottak emlékművének a terve
Az aradi gyásznapi tiszteletére a színházban előadták a Bánk bánt
8. Négyezer néző előtt zajlott le a Budapest-Pécs válogatott labdarúgó mérkőzés, a fővárosiak nyertek 1:0 arányban
14. A pécsi Erzsébet Tudományegyetem ünnepélyes megnyitása Klebelsberg Kunó kultuszminiszter jelenlétében
22. Az első doktorrá avatás a pécsi egyetemen. Tíz új doktor kapta meg oklevelét
30. Bartók Béla hangversenye a Pannónia Szállóban
- november 4. A 19-es Honvéd Bajtársi Szövetség tisztújító díszközgyűlése
8. Üzembe helyezték az első szikratávíró Pécssett
16. Schiller Ármány és szerelem c. művének előadása a színházban
25. A Pécsi Múzeum Egyesület közgyűlése
29. Megalakult a Stefánia Szövetség pécsi fiókja
- december 3. A Pécsi Takarékpénztár Rt. rendkívüli közgyűlése
10. A pécsi egyetem bonctani intézetében zsidó származású hallgatókat tetteg inzuláltak
15. Az egyetem vezetése nyilatkozatban határozta el magát a zsidó származású hallgatókat ért atrocitásoktól
21. A színügyi bizottság a színház támogatása mellett foglalt állást
23. Surányi Miklós nyilatkozata a város kulturális értékeiről

Ötven éve Pécssett... 1948-ban

- július 1. Újabb hadifogolyszervelet érkezett Debrecenbe, köztük pécsiekkel
2. A Magyar Tudományos Akadémia levelező tagnak választotta Kerpel-Fróniusz Ödön, Lissák Kálmán és Szentágothai János pécsi professzorokat
4. Felavatták Forbát Alfréd Mártírelmkművét a Szív utcai izraelita temetőben
A hajnali órákban tűz ütött ki a Zsolnay gyárban
7. Pécsre érkezett a Henry Cirkusz Európa legnagyobb állatállományával
9. A pécsbányatelepi Széchenyi-akna élüzem lett
16. Fekete cséplésre szervezkedő "bandát" vett őrizetbe a rendőrség
20. Beiktatták dr. Kocsis Mihályt a pécsi ítélőtábla új elnökét
22. Kihirdették a pécsi konyhakertészek versenyének eredményét
23. Eldőit, hogy a londoni olimpiára utazik Tass Olga és Várkői Ferenc tornász
24. A Nemzeti Színházban lépett fel Ernster Dezső operaénekes
27. Aczél György beszámolója a nagypécsi szervezet összevont pártnapján
- augusztus 5. Hat üzem a Hamerli gyárral együtt beolvadt az Első Pécsi Bőrgyárba
13. Krancz Pál polgármester razzitát tartott a pécsi pékeknél, cukrászoknál és henteseknél
15. Szocialista árúelosztás a kapitalista rablógazdálkodás helyén
18. Keserű János alispán "egészségi okok miatt" benyújtotta nyugdíjazás iránti kérelmét
22. Nyolc pékmestert előzetes letartóztatásba helyezett az államügyészség
31. Solymosi Egon (PVSK) országos bajnokságot nyert 200 és 400 m sífutásban
- szeptember 3. Pécs tanulóifjúságának közös tanévnyitója a Széchenyi téren
Az államosított egyházi iskolákban is megkezdődik a tanítás, a szerzetesrendeket feloszlatták, a szerzetes tanárokat és az apácákat a nyáron internáltak

- szepember 12. "Leleplezték" a fasisztamúltú Marsay-Márovics Andor sokmillió panamait
A Pannonia Serfőző új, magasfokú barna söre a BIKÁ sör
26. Százhusz elsőéves orvostanhallgató felvételét engedélyezték
28. Vagyonrejtegetés miatt eljárás indult Mattyasovszky Zsolnay Tibor és Mattyasovszky Zsolnay Margit ellen
- október 4. Ünneplés tanévnyitó a pécsi Tudományegyetemen
7. Elkészült a lelátó a pécsújhegyi labdarúgó pályán
Újból berendezik és rövidesen megnyitják a Zsolnay gyár házi múzeumát
19. Piovesan Sirio pécsi hegedűművész, a Zenekonzervatórium tanára nyerte a nagydíjat a Bartók-hegedűversenyen Paul-Badura Skoda előtt
20. Martyn Ferenc megmintázta Doktor Sándor reliefsjét
30. Mindszenty felelősségre vonását követeli Pécs város törvényhatósága
31. A Ferenciek utcájában lelepleztek egy titkos találkahelyet
- november 5. A tőkés szabatázs megakadályozására vállalatvezetőt rendeltek ki a Hamerli vas-kereskedéshez
7. Dr. Piliván Mihályt, a szeminárium igazgatóját vetés elmulasztása miatt szabatázs vádjával őrizetbe vették
17. Egy iskolaigazgatót és négy tanárt felfüggesztettek állásukból, (a volt egyházi) Erzsébet leánygimnázium és (a volt Pius) Janus Pannonius gimnázium 36 tanulóját (pl. Donhoffer Ágnes, Cholnoky Márta) az iskolalátogatástól eltiltották
18. Egyetemisták és kollégisták nyílt levél formájában követték az országsszerte folyó Mindszenty ellenes hajszát
19. Ennek eredményeként Virág Ferenc megyéspüspök Erdélyi Guidót, a Szent Mór Kollégium igazgatóját "egészségi állapotára tekintettel" állásából felfüggesztette
30. Városi rangadón 4000 néző a Verseny utcában: PBTC-PVSE 3:0
- december 4. Előzetes letartóztatásba helyezték dr. Császár Elemért, a pécsi Tudományegyetem volt nyilas professzorát
7. A Magaslati út továbbépítésével a hegyvidéket bekapcsolták a közlekedésbe
9. Megszűnt a "reakciós" PEAC, megalakult a Pécsi MEFESZ Sportosztálya
15. Virág Ferenc megyéspüspök leváltotta a "demokrácia-ellenes" hitoktatókat (pl. Horváth Adolf Olivért)
20. Pécsi munkás festők és szobrászok kiállítása a Városi Múzeumban (pl. Kalló Viktor, Exner György, Öry Ferenc, Tóka Vendel)
21. Nagyfeszültségű szigetelők készülnek a Zsolnay gyárban
22. A Talpalatnyi föld ősbemutatója az Apolló Moziban
25. Mindszenty József hercegprímást hűtlenség, a Köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaüzerkedés gyanúja alapján őrizetbe vették

Huszonöt éve Pécssett... 1973.

- július 6. A IV. Pécsi Ipari Vásár megnyitása
10. Újrendszerű jugoszláv feszített vázszerkezettel épül Pécs legmagasabb épülete, a Magas Ház a Szigeti úton
28. A pécsszabolcsi bányáüzem István II. aknájának bővítését határozták el a Mecseki Szénbányánál
- augusztus 14. Megnyílt a VI. Pécsi Nemzetközi Ifjúsági Zenei Tábor
- szepember 14. A XIV. Mecsek Kupa nemzetközi országúti kerékpáros verseny megnyitója
- október 9. Az újjáalakított Kossuth Moziban megnyílt a pécsi VII. Magyar Játékfilmszemle
10. Ünneplés keretek között fölavatták a Csontváry Múzeumot
- november 5. Új stadion építését határozták el Újmecekalján. A stadion 18.500 férőhelyre tervezzik, és 1974 őszétől ad otthont elsőosztályú labdarúgó mérkőzéseknek. A PMSC továbbra is a PVSK Verseny utcai pályáján rendezte mérkőzéseit
9. Ünneplésesen elhelyezték a pécsi Konzum Áruház alapkövét
- december 7. Hangverseny közjátékokkal, Egy este Pécs muzsikusaival és közönségével címmel helyszíni TV-adás Pécsről

- december 14. Orosz Adél Kossuth-díjas balettművész Pécssett, a Pécsi Balettnél
 17. Halálos kimenetelű bányaozlás Béta-bányán
 20. A Dunántúli Napló kezdeményezésére újra felállították a Mindenki Karácsonyfáját a Széchenyi téren

Pécssett ma... 1998.

- június 3. A központi temetőben felavatták Csorba Győző síremlékét, Pál Zoltán alkotását
 4. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
 Pécs-Baranyai Ünnepi Könyvhét megnyitója a Széchenyi téren
 6. Lyon-Pécs testvérvárosi megállapodást írt alá Raymond Barre és Páva Zsolt Pécsbányatelepen, a Gesztenyésben felavatták Vanyúr István Bányász-szobrát
 14. Bemutatóteremmel bővült az AntikArt Galéria
 18. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
 Göncz Árpád: Magyar Médeia c. drámájának bemutatója a Horvát Színházban
 A Bóbita Bábszínház kiállítása a Pécsi Kisgalériában
 20. Izzásban címmel balettbemutató a Nyári Játékok keretében
 22. Utcai Zenészek Fesztiválja Pécssett
 25-júl. 1. Nemzetközi Zenei Fesztivál
 25-28. XI. Pécsi Nemzetközi Bábifestivál
 25. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
 26. Mattyasovszky Zsolnay László életmű kiállítása a Múzeum Galériában
 26- júl. 3. Pécs Expo '98
- július 2. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
 3. Pécsi Szemle sajtóbemutatója a Dominikánus Házban
 5. XIV. Országos Kerámia Biennálé megnyitója
 Király Csaba orgonakonzertje a bazilikában
 8-12. V. Nemzetközi Néptáncfesztivál
 13. Pannon Nyár '98. Tommy Víg jazzestje a Tettyén
 21. János vitéz c. daljáték bemutatója a Tettyén
 24. Gregor József és Kovács Endre koncertje a bazilikában
 28. Huszár Zoltánt megválasztják a Baranya Megyei Múzeumok igazgatójának
- augusztus 8-18. II. Pécsi Nemzetközi Kultúrhét és Diákfesztivál
 19. Cigány mesterségek kiállítása a Rácz Aladár Közösségi Házban
 20. Felavatták Szabolcsfalva címerét
 25. A Pécsi Nemzeti Színház évadnyitó társulati ülése
 27. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
 27-29. Nemzetközi nyelvészeti konferencia a PAB székházban
 30. Megemlékezés és táblaavatás a volt M. Kir. Honvéd Hadapródiskola alapításának 100 éves évfordulóján
- szeptember 1. Pécs Város Önkormányzata ünnepi közgyűlése a város ünnepén, díjak átadása
 Kortárs pécsi építészet c. kiállítás a Pécsi Galériában és a Kisgalériában
 Pécsi építészet története 1880-1980 c. kiállítás a Művészetek Házában
 3-5. A 48. Bányásznapi
 10. Ismétlések/Repetitions c. Pinczehelyi Sándor kiállítása a Múzeum Galériában
 17. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület pécsi emlékűnnepsége
 17-27. Pécsi Napok rendezvénysorozata
 18. Pécs testvérvárosairól, Grazról és Fellbachról elnevezett terek avatása
 100 éves a pécsi vasútállomás, emlékülés és emléktábla avatás
 21. Petrovich Ede káptalani levéltáros születésének 100. évfordulóján emlékülés és emléktábla avatása
 Granasztói Pál emlékülés és kiállítás a Művészetek Házában
 22. Művészet Napja alkalmából ünnepség a Dominikánus Házban
 Pécs a török uralom idején c. konferencia a Dominikánus Házban
 Pécs testvérvárosáról, Terracináról elnevezett tér avatása

- szeptember 22-23. Baranya Ipartörténeti Konferencia a Pécsi Kereskedelmi Központban
 24. Ülést tartott Pécs Város Önkormányzata
 24-26. 45 éves a Pécsi Nevelők Háza, jubileumi rendezvénysorozat
 25. A Magyar Olimpiai Bizottság vándorgyűlése a PAB székházban
 Abay Nemes Oszkár nevét vette fel a sportuszoda
 25-27. Nemzetközi Bordal Fesztivál
 28. Ülést tartott Pécs Város Közgyűlése
 Martti Ahtisaari finn köztársasági elnök és Göncz Árpád látogatása Pécsett
 30. Csorba Győző nevét vette fel a Baranya Megyei Könyvtár
 október 1. Pécs Város négyéves ciklust lezáró közgyűlése
 2. Fejezetek Pécs gazdaságának és igazgatásának története c. konferencia a Domini-
 kánus Házban
 9. Rácz Aladár Közösségi Ház átadási ünnepsége
 16. Fejezetek Pécs társadalmának fejlődéséből c. konferencia a Dominkánus Házban
 18. **Önkormányzati választások, Pécs**
 MSZP: 15 **egyéni** + 2 **listás** mandátum: **Baumgartner Sándor, Bókay Endre, Gonda Tibor, Hódosi Veronika, Kablár János, dr. Kékes Ferenc, dr. Kodra Károly, Kukai András, dr. Kunszt Márta, Meixner András, Sik László, Simonovics Ferenc, Soó László, Szirmai Csaba, Tóth Mihályné, Traj Ferenc, dr. Ujvári Jenő**
 Fidesz-MPP-FKgP-MDF-KDNP-MDNP: 10 **egyéni** + 6 **listás** mandátum: **dr. Benkő Klára, Czukor Antal, De Blasio Antonio, dr. Füredi Péter, Galbáts András, dr. Gáspár Gabriella, Helmrich Ferenc, dr. Kádár Géza, Körömi Attila, dr. Lendvai Rita, Nagy Csaba, Papp Gábor, Regényi Béla, dr. Révész Mária, Staub Ernő, dr. Tóbiás János**
 MIÉP: 2 **listás** mandátum: **dr. Deák Péter, Sashalmi György**
 Munkáspárt: 2 **listás** mandátum: **dr. Bódó László, Fratanolo János**
 SZDSZ: 2 **listás** mandátum: **Horváth Zoltán, Papp Béla**
 Kisebbségi: 1 cigány + 1 német **listás** mandátum: **Labodáné Lakatos Szilvia és Mischinger István**, valamint **lista** alapján: **Bolgár-, Cigány-, Görög-, Horvát-, Lengyel-, Német-, Szerb Kisebbségi Önkormányzat** 5-5 képviselője

Polgármester választás, Pécs

Polgármester: **Dr. Toller László** (MSZP)

Toller László 48 éves, a Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1975-ben szerzett diplomát. Három évig a beremendi tanácsitkárságon, 1990-ig a Baranya Megyei Tanácsban dolgozott, majd a rendszerváltás után önkormányzati képviselővé választották. Tagja volt az Önkormányzat Ügyrendi, Lakásügyi és Költségvetési Bizottságának. 1994 májusától országgyűlési képviselő, 1995-től az MSZP országgyűlési frakcióvezető-helyettese. 1998. október 18-án Pécs Megyei Város polgármesterévé választották

További sorrend: **dr. Trombitás Zoltán** (Fidesz MPP-FKgP-MDF-KDNP-MDNP), **Kerényi János** (Civil Koalíció Pécsért), **Papp Béla** (SZDSZ)

Alpolgármesterek: **Dr. Ujvári Jenő** (általános helyettes), **Kerényi János, Papp Béla**

22-23. XXX. Egyetemi Napok, Pécsi Orvostudományi Egyetem

22. Koszorúzás az '56-os Diákszemélyiség emléktáblánál

23. Koszorúzás az '56-os emlékműveknél

A Magyar Írószövetség Tüskés Tibor József Attila-díjas írónak szerkesztői és irodalomtörténeti munkássága elismeréseképp Arany János-díjat adományozott

25. A felújított I. világháborús temető avatása, dr. Toller László polgármester, Franz Rabl, az Osztrák Fekete Kereszt elnöke és dr. Szabó János honvédelmi miniszter beszédét követően a négy történelmi egyház képviselője felszentelte-megáldotta a temetőt és Kungl György emlékművét

29. Sikeres hanyálmirigy átültetést, valamint veseátültetést hajtottak végre a POTE I. sz. sebészeti klinikáján

A Pécsi Galériában megnyílt Kelemen Károly festőművész kiállítása

30. Kultúra és kiemelkedő történeti személyiségek Pécsett a 18-20. században c. konferencia a Dominkánus Házban

KERÉNYI JÁNOS

FÜRTÖS GYÖRGY: TÜKE DÍSZKÚT

1998-ban ünnepelte a város Zsolnay Vilmos születésének 170. és a Zsolnay Porcelángyár alapításának 145. évfordulóját. Ez alkalmából ötlött fel a TÜKE DÍSZKÚT terve. A Polgári Kör Pécs ennek érdekében hozta létre a Tüke Alapítványt. A Kör célja őrizni és ápolni a hagyományt, erősíteni a polgárság öntudatát és az összetartozás érzését.

Tükének nevezték hajdan Pécs környékén a szőlőtőkét. Bezerédy Győző helytörténész szerint a *tüke* szó pécsi polgárra utaló értelmezése újkeletű, az a beszédfordulat, hogy *én jobban tudom, mert én pécsi tüke vagyok!*, mintegy 60-70 évvel ezelőtt terjedt el Pécsen.

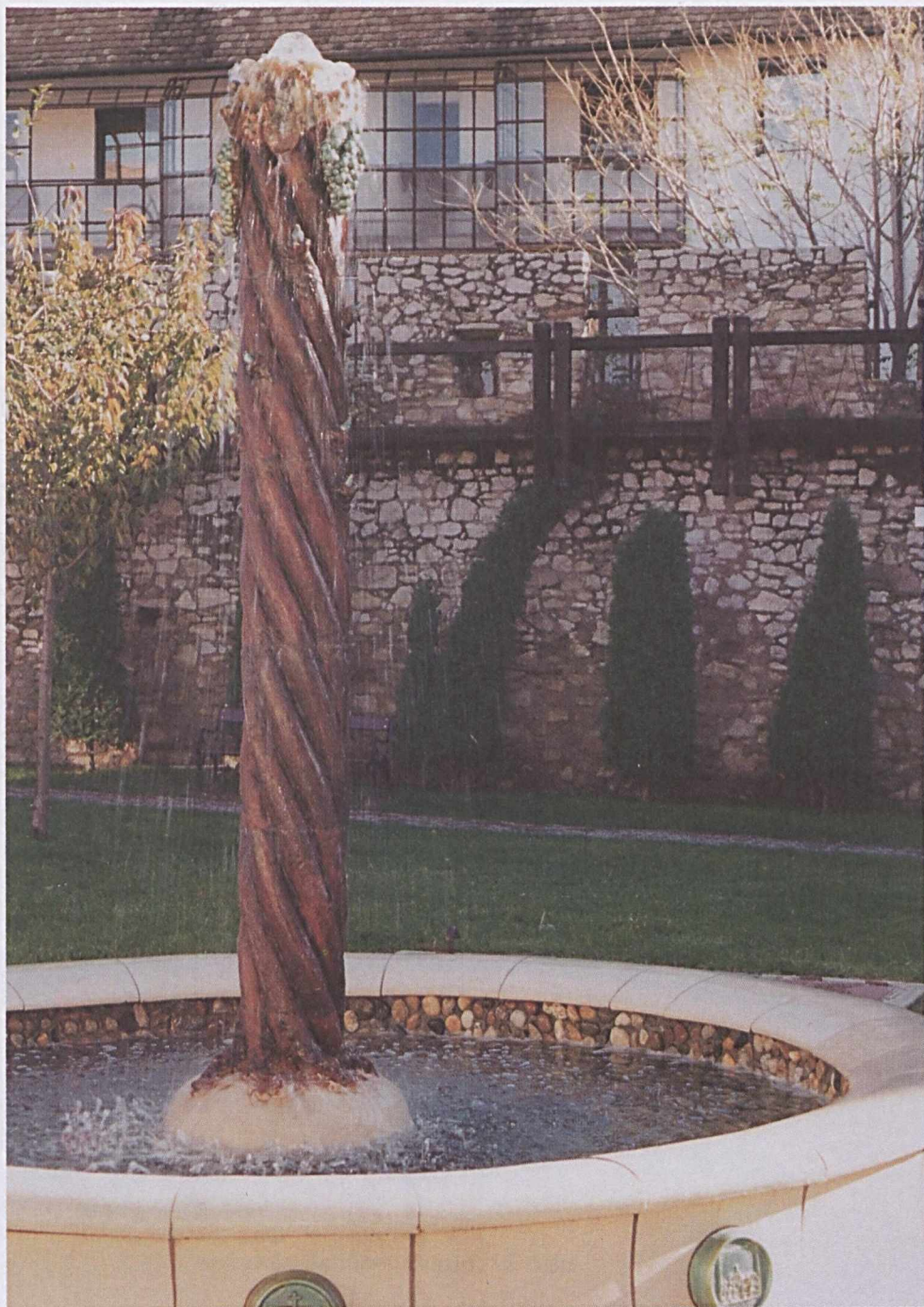
Szerintem *tüke az, akinek kötődése van ehhez a városhoz. Kötődés lehet a szülőhelyen túl az is, ha valakinek itt nyugszanak az ősei, az meg talán még inkább, ha valakit ideköt a munkája, tevékenysége. A pécsi tüke soha nem lehet kirekesztő. A fogalom újraértelmezésével a polgároknak a tulajdonos érzetét szeretnénk felébreszteni. Polgár az, akinek van városa. Akinek van városa, annak tulajdona is van. Olyan érték, amelyre vigyázni kell.*

A TÜKE DÍSZKÚT anyaga mázas pirogránit, zöld eozin mázas betétekkel. Az oszlop színe a pirogránit alapszínével egyezik, barnás elszíneződéssel. A szőlőfürtök színe árnyaltan lilás beütésű eozin. Az "ősi" szőlőindák együtt csavarodnak, gyökereikkel kapaszkodnak a "talajba". Az oszlopfőn a fürtök a bő termést jelképezik. Az oszlopon rügyek fakadnak, ezek a fiatalodás jelei. A tetejéről lecsurgó víz az élet vize. A medence a természet által simává csiszolt, válogatott drávai kavicsokkal van kirakva, de érkezett kavics Erdélyből is. Említést érdemel az ún. *kenyérkő* - a horvát önkormányzat ajándéka - mely egy kerek cipóra emlékeztet, tetejét mintha a pék metszette volna be a sütés előtt.

A TÜKE DÍSZKÚT tervezője és kivitelezője **Fürtös György** kerámikus iparművész. A díszkút megformálása, mázazása, égetése a Zsolnay Porcelángyárban történt. A tervező munkáját segítette **Dévényi Sándor** építész, **Abay Nemes István** vízgépész, **Dulánszky Jenő** statikus és **Lénárt Gábor** elektromos tervező.

A TÜKE DÍSZKÚT a főpostával szemben, a Citrom utcában került felállításra. Ünnepeles avatására 1998. április 19-én került sor. Beszédet mondott a család képviselőiben **Mattyasovszky-Zsolnay Tamás, dr. Páva Zsolt** polgármester, valamint **Kerényi János**, a Polgári Kör Pécs alelnöke, az alapítvány kurátora. Díszvendég volt a Kanadában élő 86 esztendőes **Mattyasovszky-Zsolnay Miklós**, Kanada egyik legmagasabb kitüntetésének és a Magyar Köztársasági Érdemrend tisztí keresztiéne a birtokosa. A megnyitó után valódi hordókból, valódi pécsi bort mértek a tüke és nem tüke érdeklődő közönségnek.

A díszkútát szponzorálta: a Zsolnay Porcelángyár Rt., a BS-AXIS Építőipari Kft., a BAT Pécsi Dohánygyár Kft., a DÉDÁSZ Rt., a Hungária Biztosító Rt., az Inter-Európa Bank Rt., a Janus Pannonius Tudományegyetem, a Magyar Posta Rt., a Mecsek Fűszért Rt., a Mecseki Bányavagyon-Hasznosító Rt., a Mezőbank Rt., a Munka Pécs-Baranyáért Kht., a Polgári Kör Pécs, az OTP Bank Rt. Baranya Megyei Igazgatósága, a Pécsi Bőrgyár, a Pécs-Baranyai Kereskedelmi és Iparkamara, a Pécsi Erőmű Rt., a Pécsi Közüzemi Rt., a Pécsi Söröző Rt., a Pécsi Vízmű Rt., a Royal Törzsasztal, a Pécsi Vízmű Rt., a Városi Vagyonkezelő Kft. és a TRITEX Kereskedelmi Rt.

Fürtös György: Tüke díszkút, 1998.

SZÁMUNK SZERZŐI:

Barcza Tibor vegyészmérnök, életrajzkutató

Dr. Benke József történész kandidátus,
a POTE egyetemtörténeti múzeumának vezetője

Boros László ny. középiskolai tanár, egyházművészeti kutató

Borsy Károly ny. nyomdász, helytörténeti kutató

Dr. Bödő László sporttörténész, önkormányzati képviselő, a Sportbizottság vezetője

Dr. Erdődy Gyula helytörténész

Gábor Olivér régész múzeológus, a Janus Pannonius Múzeum munkatársa

Dr. Hárs Éva művészettörténész kandidátus, Zsolnay-kutató,
a Baranya Megyei Múzeumok ny. igazgatója

Huszár Zoltán történész főmúzeológus, a Baranya Megyei Múzeumok igazgatója,
a Pécsi Szemle szerkesztője

Kalász Gyula gimnáziumi tanár,
a Pécsi Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziumának igazgató helyettese

Kerényi János alpolgármester, a Polgári Kör Pécs alelnöke

Kovács Attila szobrász-restaurátor

Kovács Orsolya művészettörténész főmúzeológus,
a Janus Pannonius Múzeum tudományos titkára

Kovács Szabó János a Mecsek Egyesület titkára

DR. Kubinszky Mihály Ybl Miklós-díjas, Széchenyi-díjas építészmérnök,
a műszaki tudományok doktora

Márfi Attila főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár tudományos főmunkatársa

Mihály Jolán szobrász-restaurátor

Dr. Ódor Imre főlevéltáros, kandidátus, a Baranya Megyei Levéltár igazgatója

Dr. Rajczy Péter Apáczai-díjas ny. gimnáziumi tanár, levéltári tudományos munkatárs

Dr. Romváry Ferenc Munkácsy-díjas művészettörténész, a Pécsi Szemle főszerkesztője

Dr. Sándor Mária régész kandidátus, az OMVH tudományos tanácsadója

Dr. Szirtes Gábor történész kandidátus, a Pro Pannonia Kiadó főszerkesztője

DR. Szita László főlevéltáros, a történettudományok doktora,
a Baranya Megyei Levéltár ny. igazgatója

Dr. Vargha Dezső főlevéltáros, a Baranya Megyei Levéltár munkatársa

FOTÓ:

Füzi István: 3. 116. oldal

Kovács Attila: 102. 103. 105. oldal

Kovács Szabó János: 111. oldal

Romváry Ferenc: 17. 19. 21. 107. 112. 127. 137. oldal

RAJZ:

Millei Ilona: 78. 79. oldal

Szójártó Kálmán: 14. oldal

Schönerné Pusztai Ilon és Schöner László: 15. oldal

PÉCSI SZEMLE

- KOVÁCS ORSOLYA:
Óra-kút a városházán. Zsolnay Vilmos emlékezetére 2
- GÁBOR OLIVÉR:
Évezredes szent helyek Pécssett I. Szent István tér 4
- SÁNDOR MÁRIA:
A középkori pécsi egyetem helye és épülete 11
- SZITA LÁSZLÓ:
Pécs felszabadítása a török alól 16
- KALÁSZ GYULA:
A Ciszterci Rend Nagy Lajos Gimnáziuma 25
- RAJCZI PÉTER:
A pécsi püspöki jogakadémia története 33
- MÁRFI ATTILA:
Játékszín az egykori pálosok templomában 40
- ÓDOR IMRE:
A pécsi Nemzeti Casino a reformkorban 45
- HÁRS ÉVA:
A 145 éves Zsolnay gyár alapításának levéltári dokumentumai 49
- ERDŐDY GYULA:
A baranyai iparoktatás története II. 58
- BOROS LÁSZLÓ:
Miért bontották le az Árpád-kori székesegyházat? 64
- HUSZÁR ZOLTÁN:
Pécs és a Dunagőzhajózási Társaság 69
- SZIRTES GÁBOR:
Jánosi Engel Adolf. Zsibárusból lett nagyvállalkozó 85
- BORSY KÁROLY:
A Taizs nyomdász-család Pécssett 91
- KUBINSZKY MIHÁLY:
100 éves a pécsi főpályaudvar. Pfaff Ferenc építész munkássága 98
- KOVÁCS ATTILA-MIHÁLY JOLÁN:
A pécsi szentháromság emlék 101
- KOVÁCS SZABÓ JÁNOS:
Az újjászülető Tubes kilátó 108
- BENKE JÓZSEF:
Kornis Gyula 114
- BARCZA TIBOR:
Ki volt Abay (Neubauer) Gyula? 116
- BÖDŐ LÁSZLÓ:
Ki volt Abay Nemes Oszkár? 121
- ROMVÁRY FERENC: Pécs Megyei Jogú Város díjazottjai 128
- ROMVÁRY FERENC – VARGHA DEZSŐ: Pécssett történt... 131
- KERÉNYI JÁNOS:
Fürtös György: Tüke díszkút 136